

Editor / Yayın Kurulu Başkanı

Ahmet Burcin YERELİ

Co-Editors / Yayın Kurulu Bşk. Yrd.

Metin MERİC

Mustafa KIZILTAN

Editorial Board / Yayın Kurulu

Ahmet Burcin YERELİ

Metin MERİC

Hakan AY

Altug Murat KOKTAS

Anna GOLOVKO

Isil Sirin SELCUK

Mustafa KIZILTAN

Sevilay Ece GUMUS

Emre ATSAN

Sağlık Çalışanlarının Lider-Üye Etkileşim Düzeylerinin Çeşitli Özellikler Açısından Değerlendirilmesi

The Evaluation of Health Professions' Leader-Member Exchange Levels in Terms of Various Characteristics
Duygu ÜREK - Özgür UĞURLUOĞLU

The Origins of Energy Security: British Energy Policy in the Middle East (Selling the Same Horse Three Times!)

Enerji Güvenliğinin Doğuşu: Orta Doğu'da İngilizlerin Enerji Politikası (Aynı Atı Üç Defa Satmak)
Ioannis VIDAKIS

İlçeler Düzeyinde Sosyal Sermaye Analizi: Konya ve Karaman Örneği

The Analysis of Social Capital in Districts Level: The Case of Konya and Karaman
Ali ERBAŞI

Kırgızistan Dış Ticaret Dengesinin Belirleyicileri

Determinants of Kyrgyzstan's Trade Balance
Jusup PIRIMBAEV - Zamira OSKONBAEVA

Investigation of Economic Activities of Single Parent Families

Tek Ebeveynli Ailelerin Ekonomik Faaliyetlerinin İncelenmesi
Muhammet Serhat ÖZTÜRK - Ayfer AYDINER BOYLU

Türkiye'de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi

An Assessment of the Relationship between Tourism Revenues and Economic Growth in Turkey in accordance with the Public Policy
Eda BALIKÇIOĞLU - Kutay OKTAY

Vergi Mükelleflerinin Vergi Denetimi Algıları: Çorum Örneği

Tax Audit Perception of Taxpayers: A Case of Çorum
Metin SAĞLAM - Deniz AYTAÇ

The Effects of Oil Price Shocks on Transitional Dynamics of Turkish Business Cycle

Türk İş Çevrimlerinin Geçiş Dinamikleri Üzerine Petrol Fiyat Şoklarının Etkileri
Vasif ABİYEV - Reşat CEYLAN - Munise ILIKKAN ÖZGÜR

SOSYOEKONOMİ

Refereed, Scientific, Quarterly Hakemli, Bilimsel, Süreli

Sosyoekonomi Society Sosyoekonomi Derneği

2015, Vol. 23(25) ISSN 1305–5577

www.sosyoekonomijournal.org

Publisher / Derginin Sahibi	: On behalf of Sosyoekonomi Society Sosyoekonomi Derneği adına Prof. Ahmet Burçin YERELİ editor@sosyoekonomijournal.org
Editor / Yayın Kurulu Başkanı (Sorumlu Yazı İşleri Müdürü)	: Prof. Ahmet Burçin YERELİ editor@sosyoekonomijournal.org
Co-Editor / Yayın Kurulu Bşk. Yrd. (Sorumlu Yazı İşleri Müdür Yrd.)	: Assc.Prof. Metin MERİÇ info@sosyoekonomijournal.org
Co-Editor / Yayın Kurulu Bşk. Yrd. (Sorumlu Yazı İşleri Müdür Yrd.)	: Res.Asst. Mustafa KIZILTAN info@sosyoekonomijournal.org
Title of Journal / Yayının Adı	: Sosyoekonomi Journal Sosyoekonomi Dergisi
Type of Journal / Yayının Türü	: Periodical Yaygın, Süreli Yayın
Frequency and Language / Yayının Şekli ve Dili	: Quarterly, English & Turkish 3 Aylık, İngilizce & Türkçe
Directorial Address / Yayının İdare Adresi	: Sosyoekonomi Derneği, Cihan Sokak, 27/7 06430 Sıhhiye / ANKARA Tel: +90 312 229 49 11 Fax: +90 312 230 76 23
Printing House / Basım Yeri	: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San. Tic. Ltd. Şti. İstanbul Caddesi, İstanbul Çarşısı, 48/48, İskitler / ANKARA Tel: +90 312 341 36 67
Place and Date of Print / Basım Yeri ve Tarihi	: Ankara, 31.07.2015
Abstracting-Indexing / Dizin	: <i>Tübitak – ULAKBİM TR Dizin, EconLit, EBSCO, ProQuest, ASOS.</i>

Editorial Board / Yayın Kurulu

Ahmet Burçin	YERELİ	Hacettepe University
Metin	MERİÇ	Gazi University
Hakan	AY	Dokuz Eylul University
Altuğ Murat	KÖKTAŞ	Nigde University
Anna	GOLOVKO	Ankara University
Işıl Şirin	SELÇUK	Ankara University
Mustafa	KIZILTAN	Hacettepe University
Sevilay Ece	GÜMÜŞ	Hacettepe University
Emre	ATSAN	Hacettepe University

Referees of This Issue / Bu Sayının Hakemleri

Erdal	AKDEVE	Yildirim Beyazit University
Asuman	ALTAY	Dokuz Eylul University
Yonca	ANZERLİOĞLU	Hacettepe University
Şükrü	APAYDIN	Ankara University
Semih	BİLGE	Eskisehir Osmangazi University
Faik	BİLGİLİ	Erciyes University
Duran	BÜLBÜL	Gazi University
Arıl	CANSEL	Gazi University
Hüseyin Avni	EGELİ	Dokuz Eylul University
Mehmet Faysal	GÖKALP	Mugla Sitki Kocman University
Vedat	İŞKhan	Hacettepe University
Ali Rıza	ÖZDEMİR	Gazi University
Volkan	ÖZDEMİR	Institute for Energy Markets and Policies
Faruk	SAPANCALI	Dokuz Eylul University
Şevket	TÜYLÜOĞLU	Gazi University
Hilmi	ÜNSAL	Gazi University
Pelin	VAROL İYİDOĞAN	Hacettepe University
Harun	YAKIŞIK	Cankiri Karatekin University
Fatih	YÜCEL	Nigde University

International Scientific Board / Uluslararası Bilim Kurulu

Nunzio	ANGIOLA	University of Foggia, Italy
Necmiddin	BAĞDADIOĞLU	Hacettepe University, Turkey
Elshan	BAGIRZADEH	Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan
Serdal	BAHÇE	Ankara University, Turkey
Alparslan Abdurrahman	BAŞARAN	Hacettepe University, Turkey
Joanna	CHUDZIAN	Warsaw University of Life Sciences, Poland
Matthias	FINGER	Ecole Polytechnique Fédérale de Lausanne, Switzerland
Ömer	GÖKÇEKUŞ	Seton Hall University, U.S.A.
Aleksandra	GÖRECKA	Warsaw University of Life Sciences, Poland
Jafar	HAGHIGHAT	University of Tabriz, Iran
Mubariz	HASANOV	Okan University, Turkey
Kamalbek	KARYMSHAKOV	Kyrgyzstan-Turkey MANAS University, Kyrgyzstan
Adalet	MURADOV	Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan
Mehmed	MURİÇ	University for Peace, Serbia
Uğur	SADIOĞLU	Hacettepe University, Turkey
Bican	ŞAHİN	Hacettepe University, Turkey
İbrahim Erdem	SEÇİLMİŞ	Hacettepe University, Turkey
Nevzat	ŞİMŞEK	Ahmet Yesevi University, Kazakhstan
Erdoğan	TELATAR	Okan University, Turkey

Bu derginin her türlü yayım ve telif hakkı Sosyoekonomi Dergisi'ne aittir. 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine göre, fotokopi, dijital ve benzeri yöntemlerle herhangi bir bölümü veya tamamı Dergi Sahibinin veya Yayın Kurulu Başkanının izni olmadan basılamaz ve çoğaltılamaz. Bilimsel etik kurallarına uygun olmayan alıntı yapılamaz. Dergide yayımlanan makalelerin fikri sorumluluğu yazarlara aittir.

Content

Author(s)	Title	pp.
Executive Summary		4
Editörün Notu		5
Duygu ÜREK Özgür UĞURLUOĞLU	Sağlık Çalışanlarının Lider-Üye Etkileşim Düzeylerinin Çeşitli Özellikler Açısından Değerlendirilmesi The Evaluation of Health Professions' Leader-Member Exchange Levels in Terms of Various Characteristics	7
Ioannis VIDAKIS	The Origins of Energy Security: British Energy Policy in the Middle East (Selling the Same Horse Three Times!) Enerji Güvenliğinin Doğuşu: Orta Doğu'da İngilizlerin Enerji Politikası (Aynı Atı Üç Defa Satmak)	31
Ali ERBAŞI	İlçeler Düzeyinde Sosyal Sermaye Analizi: Konya ve Karaman Örneği The Analysis of Social Capital in Districts Level: The Case of Konya and Karaman	47
Jusup PIRIMBAEV Zamira OSKONBAEVA	Kırgızistan Dış Ticaret Dengesinin Belirleyicileri Determinants of Kyrgyzstan's Trade Balance	79
Muhammet Serhat ÖZTÜRK Ayfer AYDINER BOYLU	Investigation of Economic Activities of Single Parent Families Tek Ebeveynli Ailelerin Ekonomik Faaliyetlerinin İncelenmesi	93
Eda BALIKÇIOĞLU Kutay OKTAY	Türkiye'de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi An Assessment of the Relationship between Tourism Revenues and Economic Growth in Turkey in accordance with the Public Policy	113
Metin SAĞLAM Deniz AYTAÇ	Vergi Mükelleflerinin Vergi Denetimi Algıları: Çorum Örneği Tax Audit Perception of Taxpayers: A Case of Çorum	127
Vasif ABİYEY Reşat CEYLAN Munise ILIKKAN ÖZGÜR	The Effects of Oil Price Shocks on Transitional Dynamics of Turkish Business Cycle Türk İş Çevrimlerinin Geçiş Dinamikleri Üzerine Petrol Fiyat Şoklarının Etkileri	149
Notes for Contributors		163
Yazarlara Duyuru		163

Executive Summary

The objective of our journal is to publish up-to-date, high-quality and original research papers. In this volume, we present eight studies included socio-economic-based findings and reviews, but broadly the issue contains research papers. Research papers are more in traditional forms and they demonstrate a sound theoretical and/or methodological underpinning, a clear contribution to knowledge in the field and provide a critical and concise yet comprehensive and contemporary review of the economy in the real life and its applications.

The first article of this issue is a research paper which evaluates 423 health professions in order to determine the leader-member exchange levels of health professions and reveal whether or not the evaluations related to these levels vary by personal, organizational, and leader's characteristics. According to the article, authors claim that employees have a medium leader-member exchange level. Additionally based on the findings they figured statistically significant differences between employees' evaluations related to leader-member exchange level and its sub-dimensions by age, education, position, status of holding a managerial position, working period in industry, leadership training, hospital type, leader's age, and status of meeting the leader outside the work.

The second study which is written by Ioannis Vidakis deals with British Energy Policies in the Middle East in terms of their roots and effects on energy security. The author takes the energy policy of UK starting from the UK's decision of using "Black Gold", and how UK's decision and actions affects Middle East Region and the countries in this region as well as the world energy issue.

Ali Erbaşı chooses Konya and Karaman cities to propose a model for can be analysed social capital structure in districts level. For this purpose, first social capital index has calculated and then social capital map has designated by author. By this way, the possible relationship between social capital level and social and economic development level has been trying to enlighten.

The fourth article examines the determinants of Kyrgyzstan's trade balance by using monthly trade data for the 2000-2013 period and employing Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model. Used ARDL model is embodied by the balance of trade (export/import), GDP, the real exchange rate and money supply (M2), and the findings shows monetary and the elasticity models perform better than absorption model.

When the article named "Investigation of Economic Activities of Single Parent Families" studies 119 single parent families employees at the Hacettepe University in Ankara to reveal the economic activities of single parent families, the sixth article named "An Assessment of the Relationship between Tourism Revenues and Economic Growth in Turkey in accordance with the Public Policy" investigates the causal relationship between economic growth and tourism by using quarterly data for Turkey for the period of 2003–2014.

The seventh article written by Sağlam and Aytac takes tax audit perception of taxpayers as a subject and selects Çorum province to conduct the analysis. Gender, age, education level, tax payers thoughts on possible meaning of tax, perception of the tax system by taxpayers in terms of justice, tax burden and the aim of the audit according to tax payers are tabled and evaluated. According to the findings specified in the article, the behaviour of the tax authorities to the taxpayer and the attitudes and behaviours of tax auditors directly affect the tax audit perception of taxpayers.

The last article of the issue investigates usefulness of oil price shocks in predicting switches between the growth phases of output in Turkey using monthly data for the period 1986-2014 by extending Markov Switching framework to include time-varying transition probabilities, and figures that oil price shocks are not the leading indicator of Turkish business cycle.

We are grateful to your ongoing interest in our journal.

Prof. Ahmet Burcin YERELİ

Editor

Editörün Notu

Dergimizin amacı, güncel, yüksek kaliteli ve özgün araştırma makaleleri yayınlamaktır. Bu sayıda, sosyo-ekonomik temelli bulgular ve yorumlar on dört çalışma sunulmaktadır ancak genel olarak sayı araştırma raporlarını içerir. Araştırma Raporları çoğunlukla geleneksel formdadır ve teorik ve / veya metodolojik temeli, alanına net bir katkı sunan ve gerçek ekonomik hayata ve uygulamalarına eleştirel, net, kapsamlı ve çağdaş yorumlar sağlamaktır.

Bu sayımızın ilk makalesi bir araştırma makalesi olup 423 sağlık çalışanını lider-üye etkileşim düzeylerini belirleyerek bu düzeylere ilişkin değerlendirmelerinin bireysel, örgütsel ve lidere ilişkin özellikler açısından farklılık gösterip göstermediğini ortaya çıkarmak amacıyla ele almaktadır. Bu makaleye göre yazarlar çalışanların lider-üye etkileşim düzeyinin orta seviyede olduğu iddia etmektedirler. Ek olarak çalışanların olduğu ve çalışanların lider-üye etkileşim düzeyi ve alt boyutları ile ilgili değerlendirmelerinin yaş, eğitim, görev, yönetsel pozisyonun olup olmaması, sektörde çalışma süresi, liderlik eğitimi alıp almama, hastane türü, liderin yaşı ve liderle iş dışında bir araya gelip gelmeme durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği saptamasını yapmışlardır.

Ioannis Vidakis tarafından yazılan ikinci makale Orta Doğu'daki İngiliz Enerji Politikalarını enerji güvenliği üzerindeki etkileri ve kökleri açısından ele almaktadır. Yazar İngiltere'nin enerji politikasını İngiltere'nin Kara Altın denilen petrol kullanma kararından başlayarak ele alır ve İngiltere'nin kararının ve eylemlerinin Orta Doğu bölgesi ve bu bölgedeki ülkelerle tüm dünya ülkelerine olan etkileri açısından ele alır.

Ali Erbaşı Konya ve Karaman şehirlerini sosyal sermaye yapısının ilçeler seviyesinde analiz edilebilmesini sağlayan bir model önermek gayesindedir. Bu amaçla, öncelikle sosyal sermaye endeksi hesaplanmış ardından da sosyal sermaye haritası yazar tarafından çıkarılmıştır. Bu yolla, bölgenin sosyal sermaye düzeyi ile sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır.

Dördüncü makale Kırgızistan'ın ticaret dengesini 2000-2013 yılları arasında aylık ticaret verileri kullanarak ve ARDL modeli kullanarak incelemektedir. Kullanılan ARDL modeli ticaret dengesi (ihracat/ithalat), GSMH, reel döviz kuru ve para arzı kullanılarak şekillendirilmiş ve para ve elastikiyet modellerinin masetme modelinden daha iyi performans sergilediğini göstermektedir.

"Tek Ebeveynli Ailelerin Ekonomik Faaliyetlerinin İncelenmesi" isimli makale tek ebeveynli ailelerin ekonomik faaliyetlerini ortaya çıkartmak amacıyla Hacettepe Üniversitesindeki araştırmaya katılan 119 tek ebeveynli aile üzerinde çalışırken "Türkiye'de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi" isimli altıncı makale 2003-2014 döneminde çeyrek yıllık veri kullanarak ekonomik büyüme ve turizm arasındaki olağan ilişkiyi araştırmaktadır.

Sağlam ve Aytac tarafından yazılan yedinci makale vergi mükelleflerinin vergi denetimi algısını konu olarak almış ve Çorum ilini analizi yürütmek için seçmiştir. Cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, verginin olası anlamları ile ilgili vergi mükelleflerinin düşünceleri, adalet açısından vergi mükelleflerinin vergi sistemi algısını, vergi yükünü ve denetimin amacı ile denetçilerin tavırları tabloleştirilmiş ve değerlendirilmiştir. Makalede detaylandırılan bulgulara göre vergi otoritelerinin vergi mükelleflerine davranışı ile vergi denetmenlerinin davranışları doğrudan vergi mükelleflerinin vergi denetim algısını etkilemektedir.

Bu sayının son çalışması Türkiye'de çıktının büyüme süreçleri arasındaki kaymaların tahmininde petrol fiyatlarındaki şokların kullanışlılığını 1986-2014 periyoduna ait aylık verileri zaman değişimi geçiş olasılıklarını içeren çerçevede Markov rejim değişikliği modeli kullanarak incelemiştir ve petrol fiyat şoklarının Türk İş Çevrimlerinin öncü göstergesi olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Dergimize süregelen ilginizden ötürü teşekkürü bir borç biliriz.

Prof.Dr. Ahmet Burçin YERELİ

Editör

Sağlık Çalışanlarının Lider-Üye Etkileşim Düzeylerinin Çeşitli Özellikler Açısından Değerlendirilmesi

Duygu ÜREK, Department of Health Administration, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hacettepe University, Turkey; e-mail: duyguurek@hacettepe.edu.tr

Özgür UĞURLUOĞLU, Department of Health Administration, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hacettepe University, Turkey; e-mail: ougurlu@hacettepe.edu.tr

The Evaluation of Health Professions' Leader-Member Exchange Levels in Terms of Various Characteristics

Abstract

This study aims to determine the leader-member exchange levels of health professions and reveal whether or not the evaluations related to these levels vary by personal, organizational, and leader's characteristics. To this end, the data obtained from 423 health professions have been evaluated. The results indicate that employees have a medium leader-member exchange level and there are statistically significant differences between employees' evaluations related to leader-member exchange level and its sub-dimensions by age, education, position, status of holding a managerial position, working period in industry, leadership training, hospital type, leader's age, and status of meeting the leader outside the work.

Keywords : Leader-Member Exchange, Health Professions, Hospital.

JEL Classification Codes : M10.

Öz

Bu araştırmanın amacı; sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşim düzeylerini belirleyerek bu düzeylere ilişkin değerlendirmelerinin bireysel, örgütsel ve lidere ilişkin özellikler açısından farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymaktır. Bu kapsamda, 423 sağlık çalışanından toplanan veriler değerlendirilmiştir. Yapılan analizler neticesinde; çalışanların lider-üye etkileşim düzeyinin orta seviyede olduğu ve çalışanların lider-üye etkileşim düzeyi ve alt boyutları ile ilgili değerlendirmelerinin yaş, eğitim, görev, yönetsel pozisyonun olup olmaması, sektörde çalışma süresi, liderlik eğitimi alıp almama, hastane türü, liderin yaşı ve liderle iş dışında bir araya gelip gelmeme durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler : Lider-Üye Etkileşimi, Sağlık Çalışanları, Hastane.

1. Giriş

Küreselleşme faaliyetleri nedeniyle günümüzde bütün kurum ve kuruluşlar için rekabetin çok yoğun; ekonomik, sosyal, politik, teknolojik ve uluslararası çevre unsurlarının da oldukça hareketli ve belirsiz olduğu bir iş ortamı mevcuttur. Bu durum, sağlık kurumlarının da kendilerini sürekli olarak değiştirmesini ve geliştirmesini kaçınılmaz bir hale getirmektedir. Bulundukları çevre içerisinde sürdürdükleri faaliyetlerin özelliğinden dolayı, çok sayıda farklı kişi ve kuruluşla etkileşim içerisinde olan sağlık kurumlarının sürekli olarak değişen ve gelişen sağlık sektöründe ayakta kalabilmesi için; etkili ve kaliteli hizmet sunması, teknolojiyi ve insan kaynaklarını başarılı bir şekilde yönetmesi, bünyesinde yaşanan sorunlara hızlı ve kalıcı çözümler üretmesi ve kurumun sürekli olarak gelişimini sağlaması gerekmektedir. Tüm bunların gerçekleştirilebilmesi için sağlık kurumlarında güçlü özelliklere sahip liderlerin varlığı oldukça önemlidir.

Sağlık kurumları liderlerinin taşıması gereken özelliklerin yanı sıra, astlarıyla kurdukları etkileşimlerin düzeyi de dikkatle incelenmesi gereken bir diğer konudur. Lider ile ast arasında kurulan ve zaman içinde gelişen bu benzersiz etkileşim ilişkisi literatürde "*lider-üye etkileşimi*" olarak adlandırılmaktadır (Harris vd., 2007: 92; Yukl, 2010: 146). Liderliğin en çok araştırılan teorilerinden birisi olan (Goertzen & Fritz, 2004: 3) Lider-Üye Etkileşim Teorisi, liderlerin üyeleriyle geliştirdikleri ilişki türlerinde farklılaşmalarından dolayı diğer liderlik teorilerinden ayrılmaktadır. Bu yüzden de; belirli bir lider ve üye arasındaki benzersiz ilişki, teorinin ilgi odağını oluşturmaktadır (Gerstner & Day, 1997: 827; Harris vd., 2007: 92; Burton vd., 2008: 52).

Liderler ve astlar arasında kurulan etkileşim ilişkisi; kurumdaki atmosferi etkileyerek pek çok bireysel ve örgütsel çıktı değişkeni üzerinde etki göstermektedir (Kang & Stewart, 2007: 533; Dulebohn vd., 2012: 1717). Bu nedenle öncelikle, etkileşim ilişkisini etkileyen faktörleri belirlemenin faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda söz konusu araştırma; sağlık çalışanlarının liderleriyle olan etkileşim düzeyini belirlemek ve bu düzeye ilişkin değerlendirmelerinin bireysel, örgütsel ve lidere ilişkin özellikler açısından farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak için gerçekleştirilmiş olup, araştırma sonuçlarının kurum yöneticilerine astlarıyla etkileşim gerçekleştirirken katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Lider-Üye Etkileşimi Teorisi

Liderlik, uzun yıllardır hem yönetim hem de örgütsel davranış literatüründe yer edinmiş önemli bir konu alanıdır. Araştırmacılar ve uygulayıcılar için ilgi odağı haline gelen bu önemli kavram, örgütlerin etkinliğini ve verimliliğini artırmada büyük bir role sahiptir.

Literatürde liderlik hakkında ileri sürülmüş çeşitli yaklaşımların yanı sıra farklı araştırmacılar tarafından yapılmış farklı liderlik tanımları da bulunmaktadır.

Çağdaş liderlik yazınında; liderlerin tutarlı tek bir liderlik tarzı ortaya koyduğu varsayımı, söz konusu yazının en önemli özelliklerinden birisini oluşturmaktadır. Özellikler teorisi, davranışsal yaklaşım, durumsallık modelleri ve amaç-yol teorisi; bir liderlik tarzı sınıflaması yapıldığında liderin bütün astlarıyla ilgili olarak ortalama bir algıya sahip olduğunu kabul etmektedir (Liden & Graen, 1980: 451). Öte yandan yazında; liderlerin birimlerindeki bütün astlarına tek bir liderlik tarzı sergilediği varsayımına katılmayan bir liderlik teorisi de bulunmaktadır. Bu teori; *Dikey İkili Bağlantı Modeli (Vertical Dyad Linkage Model)* olarak isimlendirilmektedir. Danserau ve diğerleri (1975) tarafından geliştirilen model, bütün liderlik çalışmalarına alternatif bir bakış açısı sunmaktadır. Modele göre; örgütteki her birimde gerçekleşen dikey ilişkilerin gerçek dağılımı sadece bu ikili ilişkilerin her birine odaklanarak keşfedilebilir. Bu yaklaşımla birlikte; dikey ikilinin bütün üyeleri, liderlik sürecindeki araştırmaların odağı olmuştur. Kısaca; dikey ikili, lider ve astı birbirine bağlayan süreçleri ifade ettiği için liderlik süreçlerinin incelenmesindeki en uygun analiz birimi olarak kabul edilmektedir (Danserau vd., 1975: 47).

Dikey İkili Bağlantı Modeli, lider ve astlar arasındaki iş ilişkilerini dikey ikili bir perspektif çerçevesinde ele alarak geliştirilmiştir. İngilizce literatürde “*Leader-Member Exchange Theory*” olarak yeniden adlandırılmış ve Türkçe yazında “*Lider-Üye Etkileşimi Teorisi*” olarak yerini almıştır. Teori, lider ve üye arasındaki dinamik ilişkiyi açıklamak için geliştirilmiş olup araştırmacılar tarafından lider-üye ilişkilerinin üyenin davranışsal ve duygusal tepkileri üzerindeki etkisini incelemek için kullanılmıştır (Varma vd., 2005: 84).

Lider-Üye Etkileşimi Teorisi’yle; mübadele ilişkisine bağlı olarak neden bir kısım lider ile üyeler arasında daha yakın ve yüksek kaliteli bir lider-üye ilişkisi kurulurken, diğer bir üye grubu ile biçimsel, resmi ve düşük kaliteli bir lider-üye ilişkisinin kurulduğu açıklığa kavuşturulmaktadır (Bolat, 2011: 67). Yapılan çalışmalar örgütsel birimin, lider-üye ikilisine bağlı olarak; yüksek kaliteli etkileşim ilişkilerinin olduğu ikililer ve düşük kaliteli etkileşim ilişkilerinin olduğu ikililer olarak farklılaştığını göstermektedir. Bu iki genel ilişki türünden ilki, genişletilmiş ve müzakere edilmiş rol sorumluluklarına sahip olan üyelerin olduğu “*iç grup (güvenilir çekirdek kadro-trusted cadre)*”; diğeri ise sadece resmi iş sözleşmesine bağlı olan üyelerin olduğu “*dış grup (kiralık el-hired hand)*” tur (Danserau vd., 1975: 70; Varma vd., 2005: 85; Northouse, 2013: 161-3).

Rofcanin ve Mehtap (2010: 86-7)’a göre; liderlerin her bir üyeyle eşit ve kaliteli ilişkiye sahip olması için sınırlı zaman ve enerjisi vardır. Bu yüzden lider üyelerinden gelecek sadakat, güven, destek ve benzer davranışlar karşılığında bu kaynaklarını “*iç grup*”ta yer alan sadece belirli bazı üyeler için kullanmaktadır. Diğer üyelerle arasında ise

daha fazla sosyal uzaklık vardır ve bu nedenle bu üyeler “*dış grup*” sosyal statüsündedir. Lideri tarafından ayrıcalıklı muamele gören iç gruptaki üyeler; sahip oldukları yeterlilik ve beceriye, ne ölçüde güvenilir olduklarına (özellikle liderleri tarafından izlenmediklerinde) ve birim içinde daha fazla sorumluluk alma istekliliklerine göre seçilmektedirler. Graen ve Cashman’ın 1975 yılında yaptığı çalışmalarda bu iki uç arasında kalan yeni bir grup olduğu ve bu grubun da “*orta grup*” olarak adlandırıldığı ortaya çıkmıştır. Ancak daha sonra yapılan araştırmalar sonucunda; Lider-Üye Etkileşimi Teorisi’ndeki iç grup ve dış grup kavramının yerine artık, ilişki kalitesi ifadesi (yüksek-düşük kaliteli) kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişim, her ilişkinin benzersiz olması temel felsefesiyle de tutarlıdır (Liden & Graen, 1980: 451-2; Brower vd., 2000: 229).

Yüksek kaliteli lider-üye etkileşim ilişkisinde, liderler üyelerini genellikle beklenenin ötesinde desteklemekte; üyeler de, daha özerk ve sorumluluk isteyen iş faaliyetlerini yerine getirmektedir. Tam tersine, düşük kaliteli lider-üye etkileşim ilişkilerinde ise; taraflar arasında nispeten daha düşük bir karşılıklı etki vardır. Liderler üyelere sadece çalışmaları için ihtiyaç duydukları şeyleri sağlamakta, üyeler de sadece işle ilgili olarak belirlenmiş görevler, kurallar, standart prosedürler, liderden gelen resmi talimatlar gibi biçimsel rol gerekliliklerini yerine getirmektedir. Böyle bir uyum gerçekleştiği sürece, üye işiyle ilgili olarak sadece maaş gibi standart faydalar sağlayabilmektedir (Yukl, 2010: 123; Rowe & Guerrero, 2011: 239).

Lider ve üye arasındaki bu ikili ilişki gelişimi teorik olarak; Blau (1964)’nın geliştirdiği Sosyal Etkileşim Teorisi ile Katz ve Kahn (1978) tarafından geliştirilen Rol Teorisi temeline dayanmaktadır. Lider ve üyelerin rollerini anlamada önemli katkılar sağlayan Rol Teorisi’ne göre; lider; etkileşim sürecinde farklı roller benimseyeceği için, üyeleriyle de farklı davranış biçimleri içerisinde olabilir ve dolayısıyla da farklı ilişkiler geliştirebilir. Örneğin, Mintzberg (1973: 21-2)’e göre bir lider örgütte; akıl danışmanı, müzakereci, girişimci, sözcü, kriz çözümleyicisi veya kaynak dağıtıcısı gibi farklı roller üstlenebilmektedir. Bu yüzden de; örgütte farklı rollerin, farklı lider-üye etkileşimleri ortaya çıkarması kaçınılmaz olmaktadır. Sosyal Etkileşim Teorisi ise, lider ve üyelerin rollerine odaklanmak yerine bu ikili arasındaki etkileşime odaklanmakta; lider ile üyeler arasındaki güç ve etkinin, lider ve üyelerin değerli kaynaklar elde ettiği alternatif etkileşim ortaklarının varlığına nasıl bağlı olduğunu açıklamaktadır (Sparrowe & Liden, 1997: 523; Kang & Stewart, 2007: 535). Teoriye göre; sosyal etkileşim süreci içerisinde yer alan lider ve üyeleri arasında farklı etkileşim boyutları ortaya çıkabilmektedir. Örneğin; bir lider-üye etkileşim ilişkisi tarafların projeleri bitirmek için daha fazla çalışmaya istekli olmaları esasına dayanırken, bir diğer ilişki ise iki tarafın da iş arkadaşlarıyla güzel vakit geçirmesi esasına dayanabilir (Greguras & Ford, 2006: 435).

2.1. Lider-Üye Etkileşim Kalitesine Etki Eden Unsurlar

Lider ve üye arasında oluşacak ilişkinin gelişimi ve kalitesi karmaşık olmakla birlikte pek çok faktöre bağlıdır. Bu faktörler arasında, üyenin performansı ve lider-üye uyumu en önemli unsurlar olarak görülmektedir. Çünkü üye, becerikli ve güvenilir olarak algılandığında ve üyenin değerleriyle tutumları liderinkilerle benzer olduğunda ilişkinin olumlu olması yüksek bir ihtimaldir (Varma vd., 2005: 86; Yukl, 2010: 125).

Dienesch ve Liden (1986: 626); lider ve üyenin ilk etkileşime girdiklerinde sahip oldukları fiziksel özellikler, tutumlar, dış görünüş, yetenekler, kişilik, deneyim ve yaş gibi unsurların tüm lider-üye etkileşim sürecini etkilediğini belirtmektedir. Sparrowe ve Liden (1997: 539-43) ise, etkileşim kalitesinin; üyenin yeteneği ve performansı, beğenme, algılanan benzerlik ve liderlerin üyeleriyle ilgili beklentilerinden etkilendiğini öne sürmektedir. Ayrıca liderin sahip olduğu üye sayısı, örgütsel büyüklük, coğrafik dağılım, görev yönünden karşılıklı bağlılık gibi örgütsel faktörlerin de lider-üye etkileşimini etkilediğini belirtmektedirler.

Öte yandan Jones (2009: 4), lider-üye etkileşiminde üye sadakati, lider ve üye arasında karşılıklı güven, saygı ve zorunluluk, iletişim sıklığı, iletişim tarzı, destekleyici iletişim ve ikili üyelerin yaş, ırk, eğitim, görev süresi ve cinsiyet benzerliği gibi etki ve etkileşim kalıplarının önemli olduğunu tespit etmiştir. Kang ve Stewart (2007: 532) ise, lider-üye etkileşimini etkileyen unsurları; çoğunlukla etkileşimden önce ortaya çıkan lider ve üye özellikleri ya da lider-üye etkileşimi esnasında oluşan lider ve üyelerin davranışları ile ilgili olduğunu ileri sürmektedir. Bunlara ek olarak Northouse (2013: 163) ise; üyenin iç grupta yer almak adına grup için neler yapabileceği üzerine lideriyle görüşmeler yapmaya ve üyenin biçimsel rol sorumluluklarının ötesine geçerek yeni ve farklı görevler üstlenmeye istekli olmasının da bu süreçte önemli olduğunu vurgulamaktadır.

2.2. Lider-Üye Etkileşimi Teorisi'nin Boyutları

Lider-Üye Etkileşimi Teorisi'nin çok boyutlu olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Ancak literatürde, lider-üye etkileşimine çok boyutlu yaklaşmanın; lider-üye ilişkisini daha doğru betimlediğine ve bu ilişkilerin önemli bireysel ve örgütsel çıktılarla olan ilişkisi hakkında daha bütüncül açıklamalar getirdiğine dair genel bir kanı bulunmaktadır (Liden & Maslyn, 1998: 44-5; Greguras & Ford, 2006: 433-4). Bunun nedeni, teorinin temelde Rol ve Sosyal Etkileşim Kuramı'na dayanmasıdır (Dienesch & Liden, 1986: 624; Liden & Maslyn, 1998: 44). Buna göre; etkileşim sürecinde lider ile üyenin farklı roller benimsemesi, ikili arasında farklı etkileşim boyutlarının gerçekleşmesi ve bu süreçte pek çok faktörün etkili olması nedeniyle lider-üye etkileşimleri çok boyutluluğu beraberinde getirmektedir.

Teorinin çok boyutlu olduğunu gündeme getiren ilk araştırmacılar Dienesch ve Liden (1986: 624-5); lider ve üye arasında gerçekleşecek olan etkileşimlerin *katkı*, *sadakat* ve *duygusal etkileşim* olmak üzere üç boyutta incelenebileceğini öne sürmüşlerdir. Bu üçlü boyutlandırmadan hareketle, Liden ve Maslyn (1998: 49-50); *güven* ve *mesleki/profesyonel saygı* da boyutlandırmaya ekleyerek lider-üye etkileşimini beş boyutta incelemiştir. Ancak güvenin sadakat ile ilişkisinden dolayı, güveni sadakat boyutu altında incelemiştir.

Katkı (Contribution): İlk olarak Dienesch ve Liden (1986: 624) tarafından ileri sürülen bu boyut; ikilinin karşılıklı amaçları için her bir tarafın sarf ettiği işle ilgili aktivitelerin miktar, yön ve kalite algısı olarak tanımlanmaktadır. İşle ilgili aktivitelerin değerlendirilmesinde önemli olan, söz konusu ikili ilişkide üyenin iş tanımı ya da sözleşmesi içerisinde yer almayan sorumlulukları alma veya burada belirtilmeyen işleri yapma düzeyi ve liderin ise bu eylemlerde bulunması için üyeye gereken kaynak ve fırsatları sağlama derecesidir (Liden & Maslyn, 1998: 50).

Sadakat (Loyalty): Dienesch ve Liden (1986: 625)'in öne sürdüğü bir diğer boyut olan sadakat boyutu; lider-üye ikilisinin diğer tarafın amaçları ve kişisel özellikleri için genel desteğini ifade etmektedir. Boyut, birey için genellikle her durumda tutarlılık sergileyen bir vefakârlık göstergesidir. Sadakat temel olarak yakın çevredeki dış güçlerle ilgili olarak ikilinin birbirini koruma seviyesiyle ilgilidir. Üyenin göstermiş olduğu yüksek sadakat düzeyinin, liderin üyenin uzun vadedeki gelişimine yönelik girişimlerine de yansıyacağı düşünülmektedir; çünkü lider ilişkinin devamlılığında artık emin olmuştur (Liden & Maslyn, 1998: 50).

Duygusal etkileşim (Affect): Bu boyut, Dienesch ve Liden (1986: 625) tarafından ileri sürülen üçüncü boyuttur. Bu boyutta; lider-üye ikilisinin iş veya profesyonel değerlerden ziyade temel olarak birbirleri ile karşılıklı ilgiye dayalı etkileşimi söz konusudur. Lider-üye etkileşiminde duygusal etkileşim diğer boyutlara göre, ikili arasında gerçekleşecek etkileşimlerin sayısını ve tarzını daha ciddi etkilemekte, sonucunda da işyerinde daha sıcak ve arkadaşça bir atmosfer oluşmaktadır.

Mesleki/Profesyonel saygı (Professional respect): Liden ve Maslyn (1998: 50) tarafından eklenen ve son boyut olan profesyonel saygı boyutu ise; ikili ilişkideki her bir tarafın örgütün içinde veya dışında, kendi içinde başarılı olarak oluşturduğu itibar seviyesiyle ilgili algıları ifade etmektedir. Söz konusu bu algılar; bireyle ilgili kişisel deneyim, kişi hakkında örgütün içindeki ve dışındaki bireylerden gelen yorumlar ve kişinin kazanmış olduğu ödüller ya da diğer mesleki başarılar gibi kişiyle ilgili tarihsel verilere dayanabilir. Dolayısıyla, lider ve üyenin mesleki saygıya dair algıları, birbirleri ile çalışmalarından hatta birbirleri ile karşılaşmalarından çok daha önce oluşabilmektedir.

2.3. Lider-Üye Etkileşiminin Sağlık Kurumları Açısından Önemi

Günümüz organizasyonları arasında takım tabanlı yüksek derecede interaktif yapılara geçme yönündeki eğilime rağmen, örgütlerin çok azı var olan hiyerarşik yapıyı elimine edebilmektedir. Söz konusu hiyerarşik yapı aslında, yöneticilere görevlerini yerine getirme konusunda pek çok sınırlılık getirmektedir. Kısıtlı zaman, enerji ve kaynaklar ile piramit örgüt yapısıyla sınırlandırılmış olan yöneticiler bütün astlarıyla eşit ilişkiler geliştirememektedir. Bu anlamda Lider-Üye Etkileşimi Teorisi, son yıllarda liderlik davranışlarını tanımlamak ve bu davranışın sonuçlarını anlamak için ortaya atılmış en yararlı teorilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Teoriye göre, liderlerin kendilerine yardım edecek küçük ve güvenilir bir üye grubu oluşturmaları; sahip oldukları kısıtlı zaman, enerji ve kaynakları daha etkili bir şekilde kullanmalarını sağlayarak örgütsel amaçları başarmada en etkili ve en verimli yol olarak kabul edilmektedir (Yu & Liang, 2004: 253-4; Hooper & Martin, 2008: 21; Yukl, 2010: 123). Ayrıca yapılan araştırmalarda; liderleriyle yüksek kaliteli etkileşime sahip üyelerin düşük kaliteli lider-üye etkileşimine sahip üyelere göre, daha fazla pozitif iş tutumlarına sahip oldukları ve pozitif davranışlarla daha fazla ilgilendikleri saptanmıştır (Harris vd., 2007: 96; Kang & Stewart, 2007: 532; Burton vd., 2008: 52; Hooper & Martin, 2008: 20; Dulebohn vd., 2012: 1726).

Liderlik araştırmalarının yapılmasının ve liderliğin teşvik edilmesinin oldukça önemli olduğu bir sektör olan sağlık sektörü açısından bakıldığında da benzer sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir (Göksel & Aydın, 2012: 247; Konja vd., 2012: 3802; Uğurluoğlu vd., 2013: 1). Birçok ülkede en büyük endüstrilerden birini oluşturması nedeniyle; hem çok sayıda insanı istihdam eden işveren niteliği taşıyan hem de ülke ekonomilerindeki büyük bir payı kapsayan sağlık kurumlarının ve sundukları hizmetlerin performansı, toplumsal refah için kritiktir. Çünkü daha sağlıklı toplumlar, daha üretken toplumlar anlamına gelmektedir (Gilmartin & D'Annunzio, 2007: 388). Dolayısıyla sağlık sektörü; etkili liderlik hakkında bilgiye sahip olmanın gerekli olduğu, bu nedenle de lider ve üye arasında gerçekleşen etkileşim ilişkilerinin derinlemesine araştırılmasının büyük önem taşıdığı bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sağlık kurumları; bünyesinde çok sayıda meslekten kişileri barındıran, tanı, teşhis, tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerinin kesintisiz olarak büyük ekipler halinde ve işbirliği içerisinde sunulduğu ve günlük faaliyetlerinin yanı sıra kendi sektör çevresinde ve dış çevrede meydana gelen değişimlere de başarılı bir şekilde yanıtlar vererek hem hayat kurtarmaya hem de hayatta kalmaya çalışan büyük karmaşık yapılardır. Bu yapılar içerisinde insan hayatının söz konusu olduğu karmaşık süreçlerin varlığı ve bu süreçlerin doğru bir şekilde yönetilmesi gerekliliği, kurum genelinde etkin liderliğin hayati bir anlam taşıdığının bir göstergesidir. Personel ve kaynak yetersizliği, hasta beklentilerindeki değişim, yoğun rekabet, tıp ve teknoloji dünyasında meydana gelen hızlı gelişme ve değişimler gibi

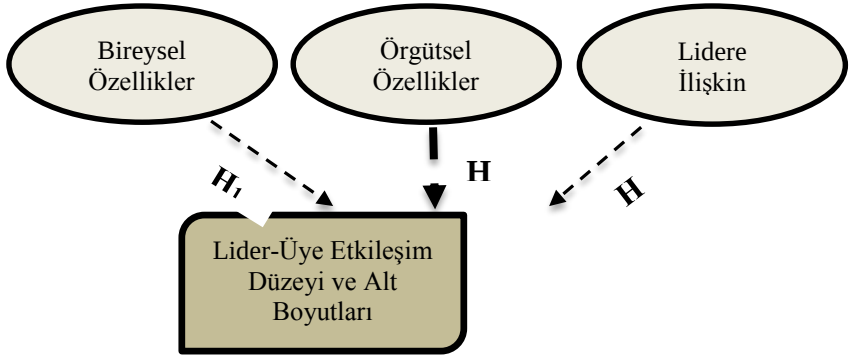
durumlarla başa çıkmaya çalışan sağlık kurumlarında güçlü ve etkin liderlerin varlığı; lider ve üyelerin iyi ilişkiler geliştirerek kurum genelinde takım halinde çalışmanın ve işbirliği içinde olmanın önemini pekiştirmektedir.

3. Gereç ve Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu araştırmanın amacı, sağlık çalışanlarının liderleriyle olan etkileşimlerinin hangi düzeyde olduğunu tespit ederek çalışanların lider-üye etkileşim düzeyleri ve alt boyutları (katkı, sadakat, duygusal etkileşim ve profesyonel saygı) ile ilgili değerlendirmelerinin bireysel, örgütsel ve lidere ilişkin özellikler açısından farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda oluşturulan araştırma modeli aşağıdaki gibidir (bkz. Şekil 1).

Şekil: 1
Araştırma Modeli

Şekil 1’de yer alan değişkenler ayrıca araştırma hipotezlerinin ortaya konulmasında da bir temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırma kapsamında ilgili literatür incelenerek oluşturulan hipotezler aşağıdaki şekildedir:

H₁: *Sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşim düzeyleri ve alt boyutları ile ilgili değerlendirmeleri, bireysel özelliklerine (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, hastanedeki görev, yönetsel pozisyonun olup olmaması durumu, sektörde çalışma süresi ve liderlik eğitimi alıp almama durumu) göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.*

H₂: *Sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşim düzeyleri ve alt boyutları ile ilgili değerlendirmeleri, örgütsel özelliklerine (hastane türü) göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.*

H₃: *Sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşim düzeyleri ve alt boyutları ile ilgili değerlendirmeleri, liderlere ilişkin özelliklere (liderin cinsiyeti, liderin yaşı, liderle çalışma süresi ve liderle iş dışı zamanlarda bir araya gelme durumu) göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.*

3.2. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket formu kullanılmıştır. Söz konusu anket formunun ilk bölümünde kişisel ve demografik bilgileri ölçmeye yönelik sorular, ikinci bölümünde ise lider-üye etkileşimi ölçeği yer almaktadır. Anket formunun uygulanmasında yüz yüze görüşme yolu tercih edilmiş olup anketin doldurulması esnasında katılımcılardan, liderlerine ilişkin sorulara bir üst yöneticilerini düşünerek cevap vermeleri istenmiştir.

Kişisel ve Demografik Bilgiler: Bu bölüm, anket formunun ilk kısmı olup katılımcıların kişisel ve demografik bilgilerini ölçmek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu bölümde katılımcının bireysel, örgütsel ve liderine ilişkin özellikler ile ilgili olarak toplamda 12 soru bulunmaktadır.

Lider-Üye Etkileşimi Ölçeği (LÜE-12): Bu bölüm, anket formunun ikinci kısmı olup lider ve üye arasında gerçekleşen etkileşim düzeyini ölçmeyi amaçlamaktadır. Çok Boyutlu Lider-Üye Etkileşimi Ölçeği/LÜE-12 (Multidimensionality of Leader-Member Exchange/LMX-MDM-12) olarak adlandırılan bu ölçek, Liden ve Maslyn (1998) tarafından geliştirilmiştir. Araştırmada bu ölçeğin tercih edilmesinin nedeni; ölçeğin ilgili literatürde araştırmacılar tarafından daha sık kullanılıyor olması ve lider ile üyeler arasındaki iş ilişkilerinin yanı sıra sosyal ilişkilere de açıklık getirdiği için diğer ölçeklerden daha güçlü olarak kabul edilmesidir. Lider ve üye arasındaki etkileşime çok boyutlu olarak yaklaşan bu ölçek; katkı, sadakat, duygusal etkileşim ve profesyonel saygı olmak üzere 4 boyutu değerlendirmekte ve her bir boyutta bulunan 3'er maddeyle birlikte toplamda 12 maddeden oluşmaktadır. Söz konusu formda, 1 (Kesinlikle Katılmıyorum) ve 5 (Kesinlikle Katılıyorum) arasında değerler alan 5'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır.

Toplam ölçek güvenilirliği, Liden ve Maslyn (1998: 64) tarafından .89 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirliği ise Baş ve diğerleri (2010) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, araştırma kapsamındaki 423 sağlık çalışanının lider-üye etkileşimi alt boyutlarına verdikleri yanıtlar üzerinden hesaplanan Cronbach alfa

katsayılarında; katkı için .81, sadakat için .92, duygusal etkileşim için .92, profesyonel saygı için .91 ve 12 sorunun tümü için ise .96 alfa değerlerine ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre, LÜE-12 önemli bir güvenilirlik standardına sahiptir. Hesaplanan güvenilirlik değerlerinin .70 ve daha yüksek olması güvenilirlik için genel olarak yeterli görülmektedir (Hair vd., 2010: 124).

3.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma evrenini; Ankara'da metropolitan alan içerisinde faaliyet gösteren kamu ve özel hastanelerden seçilen bir kamu hastanesi ve bir özel hastanede, 16.12.2013-22.04.2014 tarihleri arasında fiili olarak çalışan hekim, hemşire, diğer sağlık personeli ve idari personel oluşturmaktadır. Söz konusu hastanelerin yatak kapasiteleri, personel sayısı ve dağılımının birbirine yakın olmasına dikkat edilerek seçim yapılmıştır.

Araştırmanın yürütüldüğü tarihlerde özel hastanede toplam 620, kamu hastanesinde ise toplam 600 çalışan fiili olarak görev yapmaktadır. Araştırmada örneklem seçilmeyip evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın yürütüldüğü esnada; herhangi bir nedenden dolayı (hastalık, doğum, yıllık izin vs.) iznli olma, vardiya değişimi, araştırmaya katılmayı istememe gibi sebeplerden ötürü, özel hastaneden 212; kamu hastanesinden ise 211 sağlık çalışanından cevap alınabilmektedir. Toplanan anket formları arasında eksik doldurulan herhangi bir form bulunmamakla birlikte toplamda 423 anket formunun geri dönüşü sağlanmıştır.

3.4. Araştırma Verilerinin Analizi

Araştırmada tüm istatistiksel analizler SPSS 21.0 kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Öncelikle; araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının bireysel, örgütsel ve liderlerine ilişkin özellikleriyle ilgili tanımlayıcı bulguları ortaya koymak için frekans ve yüzdelerden, araştırma değişkeni olan lider-üye etkileşim düzeyi ve alt boyutları için ise tanımlayıcı istatistiksel yöntemlerden faydalanılmıştır.

Sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşim düzeyi ve alt boyutlarıyla ilgili değerlendirmelerinin bireysel, örgütsel ve lidere ilişkin özellikler açısından farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla, iki ortalama arasındaki farkın önemlilik testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Gruplar arasında anlamlı farklılıklar bulunması durumunda ise; anlamlılığın hangi gruptan kaynaklandığını bulmak amacıyla, Scheffe testinden faydalanılmıştır. Yapılan tüm istatistiksel testlerde alfa düzeyi 0,05 ve 0,01 olarak alınmıştır.

4. Bulgular

4.1. Tanımlayıcı Bulgular

Aşağıdaki tablolarda; araştırma kapsamındaki 423 sağlık çalışanına ve liderlerine ilişkin tanımlayıcı bulgular, araştırma değişkeni lider-üye etkileşim düzeyi ve alt boyutlarına ait temel istatistikler ve boyutların birbirleriyle olan korelasyon değerleri yer almaktadır.

Tablo: 1'e göre; araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının %71,9'u kadın, %51,3'ünün yaşı 34 ve altında, %69'u ise evlidir. Katılımcıların %19,4'ünün lisansüstü eğitim derecesi bulunurken, %50,1'i özel hastanede görev yapmaktadır. Katılımcıların %41,8'inin kurumlarında idari personel olarak çalıştığı, %56,3'ünün sektörde çalışma süresinin 10 yıl ve altında olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamındaki çalışanların %83,7'si şu an görev yaptıkları kurumda herhangi bir yönetsel pozisyonlarının bulunmadığını, %65,7'si liderlik hakkında eğitim aldıklarını belirtmişlerdir.

Tablo: 1
Araştırmaya Katılan Sağlık Çalışanlarının Tanımlayıcı Özellikleri

Değişkenler		Sayı	%
Cinsiyet	<i>Kadın</i>	304	71,9
	<i>Erkek</i>	119	28,1
Yaş	<i>≤34</i>	217	51,3
	<i>≥35</i>	206	48,7
Medeni Durum	<i>Evli</i>	292	69,0
	<i>Bekâr</i>	131	31,0
Eğitim Durumu	<i>İlköğretim</i>	5	1,2
	<i>Lise</i>	131	31,0
	<i>Ön Lisans</i>	102	24,1
	<i>Lisans</i>	103	24,3
	<i>Lisansüstü</i>	82	19,4
Hastane Türü	<i>Özel</i>	212	50,1
	<i>Kamu</i>	211	49,9
Hastanedeki Görev	<i>Hekim</i>	69	16,3
	<i>Hemşire</i>	111	26,2
	<i>Diğer Sağlık Pers.</i>	66	15,7
	<i>İdari Personel</i>	177	41,8
Yönetsel Pozisyon	<i>Evet</i>	69	16,3
	<i>Hayır</i>	354	83,7
Sektörde Çalışma Süresi	<i>≤10 yıl</i>	238	56,3
	<i>≥11 yıl</i>	185	43,7
Liderlik Eğitimi Alıp Almama	<i>Evet</i>	145	65,7
	<i>Hayır</i>	278	34,3
TOPLAM		423	100

Tablo: 2’de araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının liderlerine ilişkin bazı tanımlayıcı bulgular yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre; çalışanların %68,6’sının lideri kadın, %53’ünün liderinin yaşı 41 ve üzeridir. Katılımcıların %63,8’i liderleriyle 2 yıl ve altında bir süredir birlikte çalıştıklarını, %35’i liderleriyle iş dışı zamanlarda da bir araya geldiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo: 2

Araştırmaya Katılan Sağlık Çalışanlarının Liderlerine İlişkin Tanımlayıcı Özellikler

Değişkenler		Sayı	%
Liderin Yaşı	≤40	199	47,0
	≥41	224	53,0
Liderin Cinsiyeti	Kadın	290	68,6
	Erkek	133	31,4
Liderle Çalışma Süresi	≤2 yıl	270	63,8
	>2 yıl	153	36,2
İş Dışı Zamanlarda Bir Araya Gelme	Evet	148	35,0
	Hayır	275	65,0
TOPLAM		423	100

Tablo: 3

Lider-Üye Etkileşim Düzeyi ve Alt Boyutlarının Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

	Ort.	SS	Katkı	Sadakat	Duygusal Etkileşim	Profesyonel Saygı	Genel LÜE
Katkı	3,47	1,10	1				
Sadakat	3,47	1,17	0,732**	1			
Duygusal Etkileşim	3,61	1,17	0,759**	0,852**	1		
Profesyonel Saygı	3,61	1,11	0,744**	0,804**	0,849**	1	
Genel LÜE	3,54	1,04	0,879**	0,925**	0,944**	0,924**	1

** $p < 0,01$

Tablo: 3’te araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşim düzeylerine ilişkin ortalama, standart sapma ve korelasyon değerleri bulunmaktadır. Buna göre; sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşimi alt boyutları içerisinde en yüksek ortalamayı profesyonel saygı ($3,61 \pm 1,11$) ve duygusal etkileşim ($3,61 \pm 1,17$) alt boyutlarına verdikleri görülmektedir. Katılımcılar en düşük ortalamayı ise sadakat ($3,47 \pm 1,17$) ve katkı ($3,47 \pm 1,10$) alt boyutlarına vermişlerdir. Çalışanların genel lider-üye etkileşimi düzeyine verdikleri puan ortalaması ise $3,54 \pm 1,04$ ’tür. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşim düzeyleri 5’li Likert Ölçeği ile değerlendirildiğinden; ortalama puanlar “5” değerine yaklaştıkça ilgili boyutun düzeyi en yükseği, “1” değerine yaklaştıkça ilgili boyutun düzeyi en düşüğü göstermektedir. Buna göre, katılımcıların genel lider-üye etkileşim düzeyi puan ortalamasının orta seviyede olduğu söylenebilir. Ayrıca, lider-üye

etkileşiminin alt boyutları arasında ve bu boyutlar ile genel lider-üye etkileşim düzeyi arasında ($0,732 \leq r \leq 0,944$) olumlu yönde ve güçlü düzeyde ilişkiler olduğu saptanmıştır.

4.2. Hipotezlere İlişkin Bulgular

Aşağıda; araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşim düzeyi ve alt boyutlarıyla ilgili değerlendirmelerini bireysel (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, hastanedeki görev, yönetsel pozisyon, sektörde çalışma süresi ve liderlik eğitimi alıp almama), örgütsel (hastane türü) ve lidere ilişkin (liderin cinsiyeti ile yaşı, liderle çalışma süresi ve liderle iş dışı zamanlarda bir araya gelme) özelliklere göre karşılaştıran test sonuçları yer almaktadır.

Tablo: 4'te; katılımcıların lider-üye etkileşim düzeyi ve alt boyutlarını bireysel özelliklere göre karşılaştıran test sonuçları görülmektedir. Buna göre; sağlık çalışanlarının **katkı boyutuna** ilişkin değerlendirmelerinin yaş ($t=2,883$; $p<0,05$), eğitim durumu ($F=7,003$; $p<0,05$), hastanedeki görev ($F=9,214$; $p<0,05$), yönetsel pozisyonun olup olmaması ($t=2,054$; $p<0,05$), sektörde çalışma süresi ($t=3,833$; $p<0,05$) ve liderlik eğitimi alıp almama durumu açısından ($t=-2,104$; $p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre; 34 yaş ve altındaki katılımcıların katkı boyutuna ilişkin ortalamaları ($3,62 \pm 1,01$) 35 yaş ve üzerindeki katılımcıların ortalamalarına ($3,32 \pm 1,17$) göre, ilköğretim ve lise derecesinde eğitime sahip olan katılımcıların katkı boyutuna ilişkin ortalamaları ($3,74 \pm 1,06$) lisansüstü derecesinde eğitime sahip olan katılımcıların ortalamalarına ($3,05 \pm 1,16$) göre, yönetsel pozisyona sahip çalışanların katkı boyutuna ilişkin ortalamaları ($3,69 \pm 0,92$) yönetsel pozisyonu olmayan çalışanların ortalamalarına ($3,43 \pm 1,13$) göre, sektörde çalışma tecrübesi 10 yıl ve altında olan çalışanların katkı boyutuna ilişkin ortalamaları ($3,65 \pm 1,02$) sektörde çalışma tecrübesi 11 yıl ve üzeri olan çalışanların ortalamalarına ($3,24 \pm 1,16$) göre ve liderlik eğitimi almış olan çalışanların katkı boyutuna ilişkin ortalamaları ($3,63 \pm 1,07$) liderlik eğitimi almamış olan çalışanların ortalamalarına ($3,39 \pm 1,11$) göre daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca hekimlerin katkı boyutuna ilişkin ortalamaları ($2,90 \pm 1,18$) hemşirelerin ($3,59 \pm 0,97$), diğer sağlık personelinin ($3,80 \pm 0,83$) ve idari personelin ($3,50 \pm 1,16$) ortalamalarına göre daha düşük bulunmuştur.

Katılımcıların **sadakat boyutuna** ilişkin değerlendirmelerine bakıldığında; bu değerlendirmelerin yaş ($t=2,062$; $p<0,05$), eğitim durumu ($F=5,455$; $p<0,05$) ve hastanedeki göreve ($F=9,837$; $p<0,05$) göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği saptanmıştır. Buna göre; 34 yaş ve altındaki katılımcıların sadakat boyutuna ilişkin ortalamaları ($3,58 \pm 1,18$) 35 yaş ve üzerindeki katılımcıların ortalamalarına ($3,35 \pm 1,16$) göre

ve ilköğretim ve lise derecesinde eğitime sahip olan katılımcıların sadakat boyutuna ilişkin ortalamaları ($3,76 \pm 1,17$) lisansüstü eğitime sahip olan katılımcıların ortalamalarına ($3,13 \pm 1,17$) göre daha yüksektir. Hekimlerin bu boyuta ilişkin ortalaması ($3,07 \pm 1,19$) ise; hemşirelerin ($3,83 \pm 0,81$), diğer sağlık personelinin ($3,79 \pm 0,94$) ve idari personelin ($3,29 \pm 1,34$) ortalamalarına göre daha düşüktür.

Duygusal etkileşim boyutu açısından bakıldığında; çalışanların bu boyuta ilişkin değerlendirmelerinin eğitim durumu ($F=2,788$; $p<0,05$) ve hastanedeki görev ($F=11,329$; $p<0,05$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir. Buna göre; ilköğretim ve lise derecesinde eğitime sahip olan çalışanların duygusal etkileşim boyutuna ilişkin ortalamaları ($3,82 \pm 1,15$) lisansüstü eğitime sahip olan çalışanların ortalamalarına ($3,36 \pm 1,19$) göre daha yüksektir. Hekimlerin duygusal etkileşim boyutuna ilişkin ortalamaları ($3,29 \pm 1,23$) ise; hemşirelerin ($3,98 \pm 0,86$), diğer sağlık personelinin ($3,98 \pm 0,91$) ve idari personelin ($3,35 \pm 1,30$) ortalamalarına göre daha düşük bulunmuştur.

Profesyonel saygı boyutu açısından bakıldığında; çalışanların bu boyuta ilişkin değerlendirmelerinin yaş ($t=2,502$; $p<0,05$), eğitim durumu ($F=3,590$; $p<0,05$), hastanedeki görev ($F=8,143$; $p<0,05$) ve sektörde çalışma süresi ($t=2,079$; $p<0,05$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre; 34 yaş ve altındaki katılımcıların profesyonel saygı boyutuna ilişkin ortalamaları ($3,74 \pm 1,06$) 35 yaş ve üzerindeki katılımcıların ortalamalarına ($3,48 \pm 1,14$) göre, ilköğretim ve lise derecesinde eğitime sahip olan katılımcıların profesyonel saygı boyutuna ilişkin ortalamaları ($3,82 \pm 1,09$) lisansüstü eğitim derecesine sahip olan katılımcıların ortalamalarına ($3,32 \pm 1,16$) göre ve sektörde çalışma tecrübesi 10 yıl ve altında olan çalışanların profesyonel saygı boyutuna ilişkin ortalamaları ($3,71 \pm 1,07$) sektörde çalışma tecrübesi 11 yıl ve üzeri olan çalışanların ortalamalarına ($3,49 \pm 1,14$) göre daha yüksektir. Ayrıca, diğer boyutlarda olduğu gibi hekimlerin bu boyuta ilişkin ortalamaları ($3,22 \pm 1,18$) da; hemşirelerin ($3,86 \pm 0,85$), diğer sağlık personelinin ($3,96 \pm 0,91$) ve idari personelin ($3,48 \pm 1,22$) ortalamalarına göre daha düşük bulunmuştur.

Tablo: 4
Araştırmaya Katılan Sağlık Çalışanlarının Bireysel Özelliklerine Göre Lider-Üye Etkileşim Düzeylerine İlişkin Skorları

Değişkenler	Lider-Üye Etkileşim Düzeyi ve Alt Boyutları									
	Katkı		Sadakat		Duygusal Etkileşim		Profesyonel Saygı		Genel LÜE	
	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS
Cinsiyet										
Kadın	3,47	1,07	3,48	1,14	3,64	1,12	3,66	1,05	3,56	1,00
Erkek	3,47	1,19	3,46	1,24	3,52	1,29	3,51	1,23	3,49	1,16
	t=0,012; p=0,991		t=0,161; p=0,872		t=0,950; p=0,343		t=1,253; p=0,211		t=0,645; p=0,519	
Yaş										
≤34	3,62	1,01	3,58	1,18	3,70	1,16	3,74	1,06	3,66	1,01
≥35	3,32	1,17	3,35	1,16	3,51	1,18	3,48	1,14	3,41	1,07
	t=2,883; p=0,004*		t=2,062; p=0,040*		t=1,731; p=0,084		t=2,502; p=0,013*		t=2,487; p=0,013*	
Medeni Durum										
Evli	3,45	1,12	3,48	1,12	3,63	1,13	3,57	1,11	3,53	1,03
Bekâr	3,52	1,07	3,46	1,27	3,55	1,27	3,70	1,10	3,56	1,08
	t=-0,622; p=0,534		t=0,155; p=0,877		t=0,650; p=0,516		t=-1,091; p=0,276		t=-0,226; p=0,821	
Eğitim Durumu										
İlköğretim ve Lise	3,74	1,06	3,76	1,17	3,82	1,15	3,82	1,09	3,78	1,04
Ön Lisans	3,48	1,05	3,40	1,04	3,54	1,11	3,59	1,02	3,50	0,94
Lisans	3,46	1,06	3,43	1,22	3,59	1,21	3,60	1,13	3,52	1,06
Lisansüstü	3,05	1,16	3,13	1,17	3,36	1,19	3,32	1,16	3,22	1,08
	F=7,003; p<0,001		F=5,455; p=0,001*		F=2,788; p=0,040*		F=3,590; p=0,014*		F=5,338; p=0,001*	
Hastanedeki Görev										
Hekim	2,90	1,18	3,07	1,19	3,29	1,23	3,22	1,18	3,12	1,11
Hemşire	3,59	0,97	3,83	0,81	3,98	0,86	3,86	0,85	3,82	0,78
Diğer Sağlık Pers.	3,80	0,83	3,79	0,94	3,98	0,91	3,96	0,91	3,88	0,80
İdari Personel	3,50	1,16	3,29	1,34	3,35	1,30	3,48	1,22	3,41	1,16
	F=9,214; p<0,001		F=9,837; p<0,001		F=11,329; p<0,001		F=8,143; p<0,001		F=10,331; p<0,001	
Yönetmel Pozisyon										
Evet	3,69	0,92	3,51	1,04	3,72	1,02	3,69	1,08	3,65	0,92
Hayır	3,43	1,13	3,46	1,20	3,58	1,20	3,60	1,11	3,52	1,07
	t=2,054; p=0,042*		t=0,316; p=0,752		t=0,869; p=0,385		t=0,625; p=0,533		t=0,968; p=0,334	
Sektörde Çalışma Süresi										
≤10	3,65	1,02	3,56	1,21	3,65	1,20	3,71	1,07	3,64	1,03
≥11	3,24	1,16	3,36	1,12	3,55	1,13	3,49	1,14	3,41	1,05
	t=3,833; p<0,001		t=1,692; p=0,091		t=0,925; p=0,356		t=2,079; p=0,038*		t=2,286; p=0,023*	
Liderlik Eğitimi										
Evet	3,63	1,07	3,56	1,18	3,65	1,22	3,73	1,10	3,64	1,05
Hayır	3,39	1,11	3,42	1,16	3,58	1,15	3,55	1,11	3,49	1,04
	t=-2,104; p=0,036*		t=-1,137; p=0,256		t=-0,544; p=0,587		t=-1,627; p=0,104		t=-1,455; p=0,146	

p<0,05

Genel lider-üye etkileşimi açısından bakıldığında ise; çalışanların genel lider-üye etkileşimine ilişkin değerlendirmelerinin yaş (t=2,487; p<0,05), eğitim durumu (F=5,338, p<0,05), hastanedeki görev (F=10,331, p<0,05) ve sektörde çalışma süresi (t=2,286, p<0,05)

açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği saptanmıştır. Analiz sonuçlarına göre; 34 yaş ve altındaki katılımcıların genel lider-üye etkileşimine ilişkin ortalamaları ($3,66 \pm 1,01$) 35 yaş ve üzerindeki katılımcıların ortalamalarına ($3,41 \pm 1,07$) göre, ilköğretim ve lise derecesinde eğitime sahip olan katılımcıların genel lider-üye etkileşimine ilişkin ortalamaları ($3,78 \pm 1,04$) lisansüstü eğitim derecesine sahip olan katılımcıların ortalamalarına ($3,22 \pm 1,08$) göre ve sektörde çalışma tecrübesi 10 yıl ve altında olan çalışanların genel lider-üye etkileşimine ilişkin ortalamaları ($3,64 \pm 1,03$) sektörde çalışma tecrübesi 11 yıl ve üzeri olan çalışanların ortalamalarına ($3,41 \pm 1,05$) göre daha yüksektir. Ayrıca, hekimlerin genel lider-üye etkileşimine ilişkin ortalamaları ($3,12 \pm 1,11$) da; hemşirelerin ($3,82 \pm 0,78$), diğer sağlık personelinin ($3,88 \pm 0,80$) ve idari personelin ($3,41 \pm 1,16$) ortalamalarına göre daha düşük bulunmuştur. Elde edilen tüm bu bulgular doğrultusunda; kurulan H_1 hipotezi yaş, eğitim durumu, hastanedeki görev, yönetsel pozisyonun olup olmaması, sektörde çalışma süresi ve liderlik eğitimi alıp almama değişkenleri açısından kabul edilmiştir.

Tablo: 5
Araştırmaya Katılan Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Özelliklerine Göre Lider-Üye Etkileşim Düzeylerine İlişkin Skorları

Değişkenler	Lider-Üye Etkileşim Düzeyi ve Alt Boyutları									
	Katkı		Sadakat		Duygusal Etkileşim		Profesyonel Saygı		Genel LÜE	
	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS
Hastane Türü										
Özel	3,66	1,03	3,60	1,12	3,73	1,14	3,76	1,02	3,69	0,99
Kamu	3,28	1,14	3,34	1,21	3,48	1,20	3,46	1,17	3,39	1,08
	t=3,586; p<0,001		t=2,345; p=0,020*		t=2,182; p=0,030*		t=2,838; p=0,005*		t=2,967; p=0,003*	

p<0,05

Tablo: 5'e bakıldığında; sağlık çalışanlarının *katkı, sadakat, duygusal etkileşim, profesyonel saygı ve genel LÜE*'ye ilişkin değerlendirmelerinin hastane türü açısından istatistiksel olarak farklılaştığı görülmektedir. Buna göre; özel hastanede çalışan katılımcıların katkı ($3,66 \pm 1,03$), sadakat ($3,60 \pm 1,12$), duygusal etkileşim ($3,73 \pm 1,14$), profesyonel saygı ($3,76 \pm 1,02$) ve genel lider-üye etkileşimine ($3,69 \pm 0,99$) ilişkin ortalamaları kamu hastanesinde çalışan katılımcıların ortalamalarına göre daha yüksek bulunmuştur. Dolayısıyla, kurulan H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo: 6
Araştırmaya Katılan Sağlık Çalışanlarının Liderle İlişkin Özelliklere Göre Lider-Üye Etkileşim Düzeylerine İlişkin Skorları

Değişkenler	Lider-Üye Etkileşim Düzeyi ve Alt Boyutları									
	Katkı		Sadakat		Duygusal Etkileşim		Profesyonel Saygı		Genel LÜE	
	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS
Liderin Cinsiyeti										
Kadın	3,47	1,08	3,49	1,13	3,62	1,15	3,63	1,07	3,55	1,01
Erkek	3,48	1,16	3,43	1,26	3,58	1,22	3,59	1,18	3,52	1,12
	t=-0,023; p=0,982		t=0,507; p=0,613		t=0,310; p=0,757		t=0,323; p=0,747		t=0,308; p=0,758	
Liderin Yaşı										
≤40	3,52	1,08	3,58	1,14	3,73	1,14	3,67	1,12	3,63	1,03
≥41	3,43	1,12	3,37	1,19	3,50	1,19	3,56	1,09	3,47	1,06
	t=0,848; p=0,397		t=1,797; p=0,073		t=2,065; p=0,040*		t=0,970; p=0,333		t=1,562; p=0,119	
Liderle Çalışma Süresi										
≤2 yıl	3,43	1,10	3,43	1,18	3,60	1,17	3,58	1,12	3,51	1,05
>2 yıl	3,55	1,10	3,54	1,15	3,62	1,17	3,67	1,07	3,60	1,03
	t=-1,018; p=0,309		t=-0,941; p=0,347		t=-0,205; p=0,838		t=-0,819; p=0,413		t=-0,806; p=0,421	
İş Dışı Zamanlarda Bir Araya Gelme										
Evet	3,94	0,90	4,02	0,93	4,15	0,96	4,09	0,92	4,05	0,83
Hayır	3,22	1,12	3,18	1,18	3,32	1,17	3,36	1,11	3,27	1,05
	t=6,791; p<0,001		t=7,487; p<0,001		t=7,390; p<0,001		t=6,896; p<0,001		t=7,872; p<0,001	

p<0,05

Tablo: 6'da, sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşim düzeyi ve alt boyutlarını lidere ilişkin özelliklere göre karşılaştıran test sonuçları görülmektedir. Analiz sonuçları; katılımcıların **katkı**, **sadakat**, **profesyonel saygı** ve **genel LÜE**'ye ilişkin değerlendirmelerinin lidere ilişkin özelliklerden sadece liderle iş dışı zamanlarda da bir araya gelme durumuna ($t_{katkı}=6,791$, $p<0,05$; $t_{sadakat}=7,487$, $p<0,05$; $t_{psaygı}=6,869$, $p<0,05$; $t_{genellüe}=7,872$, $p<0,05$) göre istatistiksel olarak farklılaştığını göstermektedir. Buna göre; liderleriyle iş dışında bir araya gelen çalışanların katkı boyutuna ilişkin ortalamaları ($3,94\pm0,90$), sadakat boyutuna ilişkin ortalamaları ($4,02\pm0,93$), profesyonel saygı boyutuna ilişkin ortalamaları ($4,09\pm0,92$) ve genel LÜE'ye ilişkin ortalamaları ($4,05\pm0,83$); liderleriyle iş dışında bir araya gelmeyen çalışanların ortalamalarına göre daha yüksek bulunmuştur.

Duygusal etkileşim boyutuna ilişkin değerlendirmelere bakıldığında ise; bu boyutun liderin yaşı ($t=2,065$; $p<0,05$) ve liderle iş dışı zamanlarda da bir araya gelme

durumu ($t=7,390$; $p<0,05$) açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre; liderinin yaşı 40 ve altında olan çalışanların duygusal etkileşim boyutuna ait ortalamaları ($3,73\pm1,14$) liderinin yaşı 41 ve üzeri olan çalışanların ortalamalarına ($3,50\pm1,19$) göre daha yüksektir. Ayrıca; lideriyle iş dışı zamanlarda da bir araya gelen çalışanların duygusal etkileşim boyutuna ilişkin ortalamaları ($4,15\pm0,96$) liderleriyle iş dışında bir araya gelmeyen çalışanların ortalamalarına ($3,32\pm1,17$) göre daha yüksek bulunmuştur. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda; kurulan H_3 hipotezi liderin yaşı ve liderle iş dışı zamanlarda da bir araya gelme değişkenleri açısından kabul edilmiştir.

5. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar; araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşim düzeyi alt boyutları içerisinde en yüksek puanı verdikleri boyutların profesyonel saygı ve duygusal etkileşim, en düşük puanı verdikleri boyutların ise sadakat ve katkı boyutu olduğunu göstermektedir. Profesyonel saygı boyutunun yüksek olması; sağlık çalışanlarının liderlerinin mesleki becerilerine, işe yönelik bilgi ve uzmanlıklarına saygı ve hayranlık duydukları anlamına gelmektedir. Duygusal etkileşim boyutunun yüksek olması ise; sağlık çalışanların liderlerini birey ve arkadaş olarak sevdikleri ve liderleriyle çalışmaktan zevk aldıklarını göstermektedir. Genel olarak bakıldığında; sağlık çalışanlarının liderleriyle arasında ortaya çıkan ve zaman içinde gelişen etkileşim düzeyi ise orta seviyededir. Benzer şekilde; Sivas ilinde bulunan bir devlet hastanesi ile bir üniversite hastanesinde görev yapan 164 hemşirenin katılımıyla gerçekleştirilmiş bir çalışmada da; hemşirelerin en yüksek puan verdikleri boyutun profesyonel saygı, en düşük puan verdikleri boyutun ise sadakat olduğu tespit edilmiştir. Hemşirelerin genel lider-üye etkileşim düzeyleri ise yüksek olarak bulunmuştur (Uğurluoğlu vd., 2013: 11).

Araştırmada; sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşim düzeyleri ve alt boyutlarına ilişkin değerlendirmeleri bireysel özelliklerine göre karşılaştırılmıştır. Buna göre yaş açısından bakıldığında; 34 yaş ve altındaki çalışanların lider-üye etkileşim düzeylerinin 35 yaş ve üzerindeki çalışanlardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ankara Gazi Üniversitesi Hastanesi'nde çalışan 57 başhemşire ve sorumlu hemşirenin katıldığı bir çalışmada; yaşı 30-40 arasında olan hemşirelerin lider-üye etkileşimlerinin en yüksek düzeyde olduğu, ancak hemşirelerin yaşları ilerledikçe lider-üye etkileşim düzeylerinin düştüğü gözlemlenmiştir (Göksel & Aydın, 2012: 258). Benzer şekilde; Uğurluoğlu ve diğerlerinin (2013: 12) hemşireler üzerinde yapmış oldukları çalışmada da, 34 yaş ve altındaki hemşirelerin sadakat boyutu ortalamaları daha yüksek bulunmuştur. Konja ve diğerlerinin (2012: 3808) gerçekleştirmiş oldukları çalışmada da; yaşça büyük olan hastane çalışanlarının, daha genç çalışanlara göre liderleriyle olan etkileşim düzeylerini daha düşük olarak değerlendirdikleri ortaya konulmuştur. Dolayısıyla, daha genç olan ve meslek hayatının başında olan çalışanların lideriyle aralarındaki etkileşim düzeyinin daha yüksek olması; söz konusu

çalışanların liderleriyle daha iyi anlaştıklarını, liderlerine daha çok bağlı ve sadık olduklarını göstermektedir. Daha yaşlı olan çalışanların lider-üye etkileşim düzeylerinin düşük olması ise; bu çalışanların kurumda ve sektörde geçirdikleri süre ile sahip oldukları tecrübelerin daha fazla olduğu düşünülürse, liderlerini birer rakip olarak gördükleri, liderlerini kabullenme konusunda sorun yaşadıkları ve liderleriyle daha iyi geçinmek için çaba sarf etmek istememeleriyle açıklanabilir.

Sağlık çalışanları eğitim durumları açısından karşılaştırıldığında ise elde edilen sonuçlar; ilköğretim ve lise derecesinde eğitime sahip olan çalışanların liderleriyle aralarında yüksek düzeyde, lisansüstü eğitim derecesine sahip çalışanların ise liderleriyle aralarında düşük düzeyde bir etkileşim ilişkisi olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde; Konja ve diğerlerinin (2012: 3809) yapmış oldukları çalışmada da, ilköğretim düzeyinde eğitime sahip olan sağlık çalışanlarının liderleriyle olan etkileşimlerini daha olumlu olarak değerlendirdikleri belirlenmiştir. Bir başka çalışmada da; lise mezunu olan hemşirelerin liderleriyle aralarında yüksek düzeyde, lisans ve ön lisans mezunu hemşirelerin ise liderleriyle aralarında düşük düzeyde etkileşim olduğu; ancak bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı saptanmıştır (Kuzucu, 2013: 46). Bu durumun; ilköğretim ve lise derecesinde eğitime sahip çalışanların eğitim seviyelerindeki yetersizlikten dolayı, kendilerini güvende hissedemeyip işlerini kaybetme korkusu yaşıyor olabilecekleri düşünüldüğünde, liderleriyle iyi geçinmeye çalışmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Lisansüstü eğitim derecesine sahip çalışanlar açısından bakıldığında ise; söz konusu çalışanların eğitim seviyeleri yüksek olduğu için özgüvenlerinin arttığı, çalışabilecekleri iş imkânlarının fazlaştığı düşünülürse; liderleriyle iyi geçinmek için çok çaba sarf etmedikleri söylenebilir.

Sağlık çalışanları hastanedeki görevlerine göre karşılaştırıldığında; hekimlerin lider-üye etkileşim düzeyleri hemşire, diğer sağlık personeli ve idari personele göre oldukça düşük bulunmuştur. Hekimlerin liderleriyle etkileşim düzeylerinin daha düşük bulunması; mesleklerinin taşıdığı güçlü özellikler nedeniyle yüksek otonomiye sahip oldukları için hareket alanlarının kısıtlanmasından hoşlanmamaları, karar alıp verirken daha serbest olmak istemeleri ve dolayısıyla da hastanedeki diğer meslek gruplarına göre liderleriyle yüksek seviyede etkileşimler kurmak için çaba sarf etmemeleriyle açıklanabilir.

Yönetsel pozisyon açısından bakıldığında; yönetsel pozisyona sahip sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşimi düzeyinin daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Yönetsel pozisyona sahip çalışanların mevcut pozisyonlarını korumak isteyecekleri ya da daha yüksek pozisyonlara geçme gibi hedeflerinin olabileceği düşünülürse, bu çalışanların liderleriyle daha iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmaları normal karşılanabilir.

Araştırmaya katılan sağlık çalışanları sektördeki çalışma sürelerine göre karşılaştırıldığında; sektörde 10 yıl ve altında çalışma tecrübesi bulunan çalışanların 11 yıl ve üzerinde çalışma tecrübesi bulunan çalışanlara göre liderleriyle olan etkileşim düzeylerini daha yüksek olarak değerlendirdikleri belirlenmiştir. Benzer şekilde; hastane çalışanları üzerinde yapılan bir çalışmada da, toplam çalışma süresi uzun olan çalışanların liderleriyle olan etkileşim düzeylerini daha düşük olarak değerlendirdikleri tespit edilmiştir (Konja vd., 2012: 3808). Çalışanların yaşları ve sektördeki çalışma sürelerinin artmasıyla birlikte; iş ve özel hayatlarında sahip oldukları sorumluluklar artmakta, bu sorumluluklardan ötürü kendilerini daha yorgun ve tükenmiş hissetmekte, sonuç olarak da bu durum liderleriyle olan etkileşim düzeylerine yansiyabilmektedir.

Liderlik eğitimi alma durumu açısından bakıldığında; liderlik eğitimi alan katılımcıların lider-üye etkileşimi düzeyinin katkı boyutuna ilişkin ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Hemşireler üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada da, liderlik hakkında eğitim alan hemşirelerin lider-üye etkileşiminin duygusal etkileşim ve profesyonel saygı boyutuna ilişkin ortalamalarının daha yüksek olduğu bulunmuştur (Uğurluoğlu vd., 2013: 13). Dolayısıyla; çalışanların liderlik hakkında eğitim almış olmalarının çalışanlarda liderlik ve lider-üye etkileşiminin önemi hakkında bir farkındalık yaratmış olabileceği düşünülürse, lider-üye etkileşimine ilişkin ortalamalarının daha yüksek çıkması beklenen bir durumdur.

Araştırmada sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşimi düzeyi ve alt boyutlarına ilişkin değerlendirmeleri hastane türüne göre de karşılaştırılmış olup özel hastanede görev yapan sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşim düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde; Avustralya’da özel ve kamu hastanelerinde görev yapan 1283 hemşire üzerinde yürütülen bir araştırmada, özel hastanede çalışan hemşirelerin kamu hastanesinde çalışan hemşirelere göre liderleriyle olan etkileşimlerinden daha çok memnun oldukları ortaya çıkmıştır (Brunetto vd., 2012: 2249). Bu nedenle; özel hastanede çalışan sağlık personelinin liderleriyle daha iyi anlaştıkları, liderlerine daha çok bağlı oldukları ve liderleriyle olan ilişkilerinden daha çok memnun oldukları söylenebilir. Bu durumun bir nedeni olarak; özel sektörde çalışmanın beraberinde getirebileceği düşünülen işi kaybetme korkusu gösterilebilir. Özel sektörde çalışan kişilerin kamu sektöründe çalışanlara göre kalıcı kadrolarının olmaması nedeniyle, iş güvencelerinin olmadığı ve dolayısıyla da işlerini korumak için liderleriyle daha iyi ve sağlam etkileşimler kurmaya çalıştıkları söylenebilir. Öte yandan; kamu sektöründe liderin rollerinin yasalarla çizilen bir çerçevede olması, liderin rollerini daha sınırlı hale getirmekte ve bu da kamuda lider ve çalışanlar arasında kurulan etkileşimin sınırlı ve düşük düzeyde olmasına neden olabilmektedir. Ancak liderin daha geniş yetkilere sahip olduğu özel sektörde ise, lider çalışanlarıyla daha farklı seviyelerde ve tarzlarda etkileşimler gerçekleştirebilmektedir. Bu durumun bir diğer nedeni olarak da, kamu hastanesi ile özel hastanenin sahip olduğu yönetim dinamikleri, kurum kültürü ve organizasyon yapısındaki farklılıklar gösterilebilir. Söz konusu iki sektörde var olan bu

kurumsal farklılaşmalar da, lider ve çalışanlar arasında farklı seviyelerde farklı etkileşimlerin ortaya çıkmasında rol oynayabilmektedir.

Araştırmada, sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşimi düzeyi ve alt boyutlarıyla ilgili değerlendirmeleri liderlere ilişkin özelliklere göre de incelenmiş olup liderin yaşı ve liderle iş dışı zamanlarda da bir araya gelme durumunun istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği saptanmıştır. Yapılan analizler neticesinde, liderinin yaşı 40 ve altında olan sağlık çalışanlarının duygusal etkileşim düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Buna göre; lideri genç olan çalışanlar, liderlerini birey ve arkadaş olarak daha çok sevmekte ve onlarla çalışmaktan da daha çok zevk almaktadırlar. Bununla birlikte, liderleriyle iş dışı zamanlarda bir araya gelen sağlık çalışanlarının lider-üye etkileşim düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; liderle iş dışında görüşmenin, çalışan ve lider arasındaki bağları güçlendirdiği söylenebilir.

Tüm bu bulgulardan yola çıkarak araştırmaya katılan kamu ve özel hastane çalışanları, Lider-Üye Etkileşimi Teorisi'nin temelinde yer alan iç ve dış grup sınıflandırması açısından değerlendirildiğinde; yaşları 34 ve altı, eğitim durumu ilköğretim ve lise, sektörde çalışma süresi 10 yıl ve altında olan, hastanede diğer sağlık personeli ve hemşire olarak görev yapan ve liderleriyle iş dışında da bir araya gelen çalışanların liderlerine daha yakın olan iç grupta yer aldığı; yaşı 35 ve üzeri, eğitim durumu lisansüstü, sektörde çalışma süresi 11 yıl ve üzeri olan, hastanede hekim olarak görev yapan ve lideriyle iş dışında bir araya gelmeyen çalışanların ise liderlerine daha uzak olan dış grupta yer aldığı söylenebilir.

Literatürde de belirtildiği üzere; diğer sektörlerdeki kurumlara oranla daha farklı, hassas ve karmaşık bir hizmet sunumu gerçekleştiren sağlık kurumlarında lider ile astlar arasında kurulan ve zaman içinde gelişen etkileşim daha da çok önem taşımaktadır. Çünkü lider ve astlar arasında yaşanacak herhangi bir ilişki veya iletişim bozukluğu ya da bunların sebep olacağı çatışmalar sağlık hizmetinin kalitesini etkileyerek hizmeti kullanacak kişinin sağlık durumuna yansıyabilmektedir. Bu nedenle; lider ile astlar arasındaki etkileşim düzeyi ve alt boyutlarının hangi özellikler (bireysel, örgütsel ve lidere ilişkin) açısından farklılık gösterip göstermediğinin ortaya konması sağlık kurumları açısından önem taşımaktadır.

Elde edilen sonuçlara bakıldığında öncelikle, kurumlarda yönetici pozisyonundaki kişilerin; astlarının duygu, düşünce, ihtiyaç ve beklentilerine değer veren, astlarıyla yüksek kalitede ilişkiler geliştirmeye özen gösteren, astlarının geleceklerini anlamlı kılacak kariyer planlarına önem veren, astları arasında adaleti gözetken, astlarına saygı gösteren ve astları için huzurlu ve tatmin edici iş ortamı yaratmaya çalışan kişiler olması gerektiği söylenebilir. Yapılan araştırmalar (Kang & Stewart, 2007: 532; Dulebohn vd., 2012: 1726); lideriyle yüksek kalitede etkileşim düzeyine sahip çalışanların daha fazla

pozitif iş tutumlarına sahip oldukları ve pozitif davranışlarla daha fazla ilgilendiklerini ortaya koymaktadır ki, bu kapsamda liderlere düşen görevler; çalışma ortamı ve şartlarını iyileştirmek, çalışanları arasında görev ve ödül dağıtımında adaletli davranmak, çalışanlarla aralarında karşılıklı destek, güven, saygı ve anlayışa dayalı ilişkiler geliştirmek, geleneksel yöntemlerin aksine çalışanları daha fazla memnun edip motive edecek modern liderlik tarzları sergilemektir.

Liderlik eğitimi almış çalışanların liderleriyle olan etkileşimlerinin yüksek düzeyde olduğu göz önüne alındığında, kurumlarda liderlik eğitimlerine daha fazla önem verilmesi gerektiği söylenebilir. Ayrıca araştırmada, liderleriyle iş dışı zamanlarda da bir araya gelen çalışanların lider-üye etkileşim düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu sonuç doğrultusunda, yöneticilerle çalışanları iş dışında bir araya getirecek ve birbirlerini daha iyi tanımalarına fırsat verecek yılbaşı, bayram gibi özel gün kutlamaları, yemek, piknik, parti, kermes gibi sosyal etkinliklerin düzenlenmesi kurum yöneticilerine sunulabilecek bir diğer öneridir.

Kaynakça

- Baş, T. & N. Keskin & İ.S. Mert (2010), "Lider Üye Etkileşimi (LÜE) Modeli ve Ölçme Aracının Türkçe'de Geçerlik ve Güvenilirlik Analizi", *Ege Akademik Bakış*, 10(3), 1013-1039.
- Blau, P.M. (1964), *Exchange and Power in Social Life*, New York: Wiley.
- Bolat, O.İ. (2011), "Lider Üye Etkileşimi ve Tükenmişlik İlişkisi", *"İş Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(2), 63-80.
- Brower, H.H. & F.D. Schoorman & H.H. Tan (2000), "A Model of Relational Leadership: The Integration of Trust and Leader-Member Exchange", *Leadership Quarterly*, 11(2), 227-150.
- Brunetto, Y. vd. (2012), "Comparing the Impact of Leader-Member Exchange, Psychological Empowerment and Affective Commitment upon Australian Public and Private Sector Nurses: Implications for Retention", *The International Journal of Human Resource Management*, 23(11), 2238-2255.
- Burton, J.P. & C.J. Sablinski & T. Sekiguchi (2008), "Linking Justice, Performance, and Citizenship via Leader-Member Exchange", *Journal of Business and Psychology*, 23, 51-61.
- Danserau, F. & G. Graen & W.J. Haga (1975), "A Vertical Dyad Linkage Approach to Leadership within Formal Organizations", *Organizational Behavior and Human Performance*, 13, 46-78.
- Dienesch, R.M. & R.C. Liden (1986), "Leader-Member Exchange Model of Leadership: A Critique and Further Development", *Academy of Management Review*, 11(3), 618-634.
- Dulebohn, J.H. vd. (2012), "A Meta-Analysis of Antecedents and Consequences of Leader-Member Exchange: Integrating the Past with an Eye toward the Future", *Journal of Management*, 38(6), 1715-1759.

- Gerstner, C.R. & D.V. Day (1997), "Meta-Analytic Review of Leader-Member Exchange Theory: Correlates and Construct Issues", *Journal of Applied Psychology*, 82(6), 827-844.
- Gilmartin, M.J. & T.A. D'Aunno (2007), "8: Leadership Research in Healthcare", *The Academy of Management Annals*, 1(1), 387-438.
- Goertzen, B.J. & S. Fritz (2004), "Does Sex of Dyad Members Really Matter?: A Review of Leader-Member Exchange", *Journal of Leadership Education*, 3(2), 3-18.
- Göksel, A. & B. Aydın (2012), "Lider-Üye Etkileşimi Düzeyinin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Görgül Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 247-271.
- Greguras, G.J. & J.M. Ford (2006), "An Examination of the Multidimensionality of Supervisor and Subordinate Perceptions of Leader-Member Exchange", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 79, 433-465.
- Hair JR., J.F. vd. (2010), *Multivariate Data Analysis* (7. bs.), New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Harris, K.J. & R.B. Harris & D.M. Eplion (2007), "Personality, Leader-Member Exchanges, and Work Outcomes", *Journal of Behavioral and Applied Management*, 8(2), 92-107.
- Hooper, D.T. & R. Martin (2008), "Beyond Personal Leader-Member Exchange (LMX) Quality: The Effects of Perceived LMX Variability on Employee Reactions", *The Leadership Quarterly*, 19, 20-30.
- Jones, J.A. (2009), "Gender Dissimilarity and Leader-Member Exchange: The Mediating Effect of Communication Apprehension", *Emerging Leadership Journeys*, 2(1), 3-16.
- Kang, D. & J. Stewart (2007), "Leader-Member Exchange (LMX) Theory of Leadership and HRD: Development of Units of Theory and Laws of Interaction", *Leadership & Organization Development Journal*, 28(6), 531-551.
- Katz, D. & R.L. Kahn (1978), *The Social Psychology of Organizations* (2. bs.), USA: John Wiley & Sons, Inc.
- Konja, V. & L. Grubic-Nesic & D. Lalic (2012), "Leader-Member Exchange Influence on Organizational Commitment among Serbian Hospital Workers", *Journal of Society for Development in New Net Environment in B&H*, 6(11), 3802-3814.
- Kuzucu, E. (2013), *Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisinde Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Rolü Özel Bir Hastanede Çalışan Hemşireler Üzerinde Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, İstanbul.
- Liden, R.C. & G. Graen (1980), "Generalizability of the Vertical Dyad Linkage Model of Leadership", *Academy of Management Journal*, 23(3), 451-465.
- Liden, R.C. & J.M. Maslyn (1998), "Multidimensionality of Leader-Member Exchange: An Empirical Assessment through Scale Development", *Journal of Management*, 24(1), 43-72.
- Mintzberg, H. (1973), "A New Look at the Chief Executive's Job", *Organizational Dynamics*, 1, 20-31.
- Northouse, P.G. (2013), *Leadership: Theory and Practice* (6. bs.), USA: Sage Publications.

- Rofcanin, Y. & Ö. Mehtap (2010), “Implications of Leader-Member Exchange Relationship (LMX) Theory and Transformational Leadership Dimensions on Subordinate Citizenship Behavior: An Empirical Paper from Turkey with Services Industry Focus”, *International Journal of Global Business*, 3(1), 83-101.
- Rowe, W.G. & L. Guerrero (2011), *Cases in Leadership* (2. bs.), USA: Sage Publications, Inc.
- Sparrowe, R.T. & R.C. Liden (1997), “Process and Structure in Leader-Member Exchange”, *Academy of Management Review*, 22(2), 522-552.
- Uğurluoğlu, Ö. & F. Şantaş & B. Demirgil (2013), “Lider-Üye Etkileşimi ile Tükenmişlik İlişkisi: Hastanelerde Bir Uygulama”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 16(1), 1-21.
- Varma, A. & E.S. Srinivas & L.K. Stroh (2005), “A Comparative Study of the Impact of Leader-Member Exchange in US and Indian Samples”, *Cross Cultural Management*, 12(1), 84-95.
- Yu, D. & J. Liang (2004), “A New Model for Examining the Leader-Member Exchange (LMX) Theory”, *Human Resource Development International*, 7(2), 251-264.
- Yukl, G. (2010), *Leadership in Organizations* (7.bs.), Upper Saddle River, NJ: Pearson Education, Inc.

The Origins of Energy Security: British Energy Policy in the Middle East (Selling the Same Horse Three Times!)¹

Ioannis VIDAKIS, Department of Shipping, Trade and Transport, Aegean University, Greece; e-mail: johnvidos2000@yahoo.gr

Enerji Güvenliğinin Doğuşu: Orta Doğu'da İngilizlerin Enerji Politikası (Aynı Atı Üç Defa Satmak)²

Abstract

This specific text focuses on UK energy policy. It attempts to link the past to the present by making a short story focusing on energy sources. The United Kingdom has decided to use the «black gold» in warships, with a serious risk: it didn't have its own inventory and had to look for it elsewhere. The decision of Britain involved countries and people of the wider Middle East in support of its energy interests for many years.

Keywords : Energy, Energy Resources, Energy Policy, Energy Security, British Energy Policy, Middle East.

JEL Classification Codes : A12, F34, F50, N70, Q480.

Öz

Bu çalışma İngiltere'nin enerji politikasını bağlamında, enerji kaynaklarının geçmişten günümüze doğru gelişimini ele almaktadır. İngilizler kendi savaş gemilerinde “kara altın” kullanmaya karar verdiklerinde ciddi bir riskle karşı karşıya kaldılar: kendilerinde yeteri kadar kaynak yoktu ve başka bölgelerden bunu tedarik etmeleri gerekiyordu. İngilizler kendi enerji çıkarları uğruna yıllarca Orta Doğu bölgesindeki halklara ve ülkelere müdahale ettiler.

Anahtar Sözcükler : Enerji, Enerji Kaynakları, Enerji Politikası, Enerji Güvenliği, İngiliz Enerji Politikası, Orta Doğu.

¹ Paper presented in “International Congress on Energy Security in Eastern Mediterranean” which was held by Hacettepe University Center for Energy Markets Application & Research, in Mersin / Turkey, on December 14-16, 2013.

² Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Enerji Piyasaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından 14-16 Aralık 2013 tarihinde Mersin'de düzenlenen “Uluslararası Doğu Akdeniz'de Enerji Güvenliği Kongresi”nde tebliğ olarak sunulmuştur.

1. Introduction

The energy policy of a state is mostly defined by its national interests, which in turn they are mainly specified by its needs. Hence, a country can: consume energy, (which imports when its own sources don't suffice to cover it). Produce energy resources, (which injects to foreign markets in the corrective that they over cover the domestic demand). Transmits – transfers hydrocarbon, [through territory (pipelines) and its flag, (commercial fleet)].

Historically British in 1912 took the decision to use oil in its naval fleet in order to be able to confront the growing navy of its geo-political opponent Germany - (changing from the energy safe Welsh coal to the unstable Persian oil). Nevertheless it didn't have autonomy, (internal sources of oil) as the USA for example. So ever since, it structured and formed its foreign and diplomatic policy, with main shaft the assurance of its access to the energy resources of other countries till 1973, when the commercial exploitation of the North Sea deposits was achieved.

However the rapid exhaustion of its deposits of oil combined to the obsessive mistaken decisions of its political leadership; endanger it to fall off the category of the great European power, with aspirations of dominance on issues and regions, to a state of energy deficiency. As a result its example is extremely instructive: regarding the issues of geopolitics and geo-energy possible errors are endeavoured on long-term basis, in a painful way (Karkazis, Vidakis & Baltos, 2010: 107-109). Of course the reaction of the United Kingdom is expected to be interesting in that case - it has a rich experience from the past, where it managed to control the oil quantities that it needed, without being itself an oil production country.

The next period of time is reasonably expected to be developed to a period of increased turmoil in the front of the wider region of the Middle East. This region is basically the "geo energy deposit" of the planet. Focus and target the energy reserves in the Eastern Mediterranean seabed. In this geopolitical canvas, strategic and financial interests, competitions and benefits are interrelated. The substantial operation of the European Union in its neighboring space, can effectively contribute to the growth of all the states, with common benefits for all. Key policy is the activation of the Euro Mediterranean cooperation with centers - links the Mediterranean islands, (Sardinia, Malta, Crete, Cyprus), the application of the rules of the international law and the cooperation with the neighboring Arab countries and Israel.

2. British Energy Policy in the Middle East

The group "Royal Dutch Shell" was founded in February of 1907. The Dutch company "Royal Petroleum" and "Shell Transport and Trading Company Ltd" of the United Kingdom, merged their activities in order to be able to compete at world level with, the then dominant American oil company, "Standard Oil" by John D. Rockefeller. Bakanakis, Litsis, and Ketantzidis (2010: 303) refer that the merger terms attributed "the 60% of the group's property to the Dutch sector and the 40% to the British". Note that Rockefeller initially attempted to buy off the "Royal Petroleum" but the Dutch president Henri Deterding³ denied. He finally associated with the previously mentioned small shipping firm of the Far East, in order to cope with the lack of funds and the needs of the oil maritime transfer (from the Dutch East Indies – Indonesia, where the company operated). It was a transport and commercial company of shells after which it was named: "Shell". Its founder was the Jew Marco Samuel. It had no big funds, nor great ships for the oil transport that Deterding needed. However its funds and ships had a big advantage: were housed under the English flag. At that time, when the use of fuel oil for heating was spread and the ships had started using oil, it was the most powerful state of the world (British Empire), which was basing its power on its naval supremacy.

From oil and for oil began the intense fight for dominance, between the allied in strong trusts capitalists, with governmental interventions too. Britain had no oil wells so supported Deterding and his group. It helped him with all the appropriate means to confront Rockefeller's powerful oil empire. The power balancing to the undeclared war of oil allowed London to breathe. It is characteristic the spread of the "Royal Dutch" in Romania (1906) and then of the "Royal Dutch Shell Group" in Russia (1910), in Egypt (1911), in the USA, (1912 and 1915), in the Ottoman Empire (it participates with 25% in the Turkish Petroleum Company in 1912), in Venezuela (1913), in Trinidad (1914), in Mexico (1918). In a letter (13 July 1913) from Admiral of the Fleet 1st Lord John Fisher [Chairman, Royal Commission on Oil Fuel] to WSC [Winston Spencer Churchill, First Lord of the Admiralty] on oil supply, urging him not to quarrel with Henri Deterding [Director, Shell Oil Company], "The greatest man I have met", suggesting that WSC make a contract with him for the use of his fleet of 64 oil tankers in case of war (Churchill College. Official: Admiralty: Admiral of the Fleet 1st Lord Fisher: Correspondence. Reference code: CHAR 13/21). Already

³ *At first he was President of the "Royal Dutch" and then of the group "Royal Dutch Shell" - for 36 years (1900-1936). The British nominated him "Sir" in 1920, for his contribution to the WW I. During the '30s he became an admirer of the German Nazi party. In 1936, he discussed with the Germans the sale of oil reserves, for a year on credit. The following year, he was forced to resign from the board of directors of the company. (See for details: Donovan, 2010).*

situated since 1882 in Egypt, the British captain John Fisher strongly supported the use of oil instead of coal in the British naval force. He supported that the operational ability of the fleet would immediately increase at 50%, (flexibility, reduced logistics dependence, cost savings of combat personnel) – nevertheless he was initially treated by his supervisors with indifference. Engdahl (2007) states that in 1904 Fisher undertakes command of the British Admiralty and attempts to apply his ideas - cause of his obsession to oil use, he is called by his colleagues: «oil maniac».

Tsakiris (2008: 269) indicates that the Fuel Oil Committee was established in November of 1904 and the most important proofs of conversion and reinforcement of this policy, [to a genuine based on commercial (mercantilist) direction, that the German economist, (enthusiast of the initial protectionism of an economy) Friedrich List would easily applaud] were:

- (a) The decision of 1904 of the British Colonial Office by which it was forbidden the majority shareholding in consortium that would be founded in the imperial territory for oil exploration and exploitation by non- British citizens
- (b) The assurance of the fact that the most promising operation of new oil reserves exploitation east to Suez, (in today's Southwest Iran), would remain under the control of the British interests, despite the fact that this area was outside the official limits of the Empire.

The latter specific historical event was the first expression of the British oil diplomacy in a country where after half a century, the nationalization of the oil investment by the Prime Minister Mossadeq, would mark the beginning of the end of Britain as an autonomous Great Power in the region of the Middle East. More extensively the weak company of oil exploring since 1901 in Southwest Iran (Shustan district)⁴ had started facing serious cash flow problems. The Fuel Oil Committee assured the support of the Admiralty and the Ministry of Foreign Affairs for the salvation of the firm. The British Ministry of Foreign Affairs at first appeared hesitant to support the company, but later foresaw the danger of the company's by hostile interests, in the crucial geostrategic region of the Persian Gulf. The Minister of Foreign Affairs, Lord Lansdowne, had announced at the House of Commons already since May 1903 that: "the British government would consider the creation of a naval base or fortified port in the area of the Persian Gulf as an extremely serious threat to the British interests, to which it would resist for sure and by all means". However D'

⁴ It was controlled by the "First Exploration Company", of the businessman William Knox D'Arcy.

Arcy's lending application rejected by the Finance Minister in 1903 and made him ask for financial support from French (through Rothschild's) and American funds (through Standard Oil). Fisher's appointment as head of the Admiralty was to save D'Arcy's company, for the support of the British interests as the naval Anglo-German competition was peaking. According to Tsakiris (2008: 271) "the approach with which this salvation was organised was the product of the orientation, the final planning and political persistence of several factors: firstly of the British Admiralty, under Pretymann and Fisher for clearly operational reasons and secondly of the Ministries of Foreign Affairs and Colonial Issues for the geopolitical reasons that are crystallized in the mentioned before note by Lansdowne".

Initially it was assured that D'Arcy would not proceed to an understanding with non-British interests while the Admiralty would take over the setting-up of a so-called "patriots' union" – a partnership of interests, for the operation of the company. Yergin (1992: 141) states that "the millionaire Lord Strathcona, was convinced to take over the presidency of the "union" while he was already president of the British oil company Burmah Oil (established in Glasgow), which was active since 1886 in the British Indies edges, developing a distribution kerosene net". Till 1904 cause of the official integration of Burma (Myanmar) to the Indies in 1885, the company was considered safe and it was handed over a catering contract of the British navy. Its shareholders received in addition as reassurance of their investments, "the confirmation- under urgings of the Admiralty –from the Ministry of Foreign Affairs, that Persia could be considered as a region under the British protection". Till May of 1905 the pressure of the responsible Ministries of the British Empire established a new partnership, the "Concessions Syndicate Ltd". Bakanakis et al., (2010: 305) write "this new firm took over the exploitation of D'Arcy's concession, finding within the next two years significant resources, renamed in 1909 "Anglo-Persian", (located in London), being till its nationalization in 1914, the only controlled by the British reliable supply source of the imperial navy".

Quantitatively this energy source was never enough for the needs of the British. The oil under the direct or indirect control of Britain corresponded to just the 2.5% of the world production for 1912. That year USA controlled the 63.3%, Tsarist Russia the 19.4% and Mexico which was under the Monroe Doctrine, the 4.7%. Tsakiris (2008: 278) reports that "when the war burst the hegemonic position of the USA remained unshakeable, as it controlled the 65% of the world production, Russia the 18%, Mexico the 6.4%, Romania the 3.1%, the Dutch Indies – which were the base of the "Royal Dutch/Shell" dominance the 2.79% and just the 0.7% the Anglo-Persian investment in Southwest Persia". Besides that, the British final planning, as well as the one of the other Great Powers which was on the verge of the WW I considered that the strategic utility of oil was simply restricted to the sector of naval force.

The British Admiralty and the Ministry of Foreign Affairs succeeded in reassuring the control in Southwest Persia, as a result of the Iranian Revolution of 1906 and the Russian-British Entente, (Treaty of Saint Petersburg in August 1907). However the internal political developments acted as a barrier to the completion of the implementation plan for the complete oil use of the fleet and the Dreadnought type super warships. In more details the government of the Liberals was emerged from the December elections of 1905, with a more neutral strategy against Germany and a program of reduction military expenditures for social policy. The Fuel Oil Committee was dissolved by the early 1906. After 1908 the economists of the Asquith government, made every effort to fight the extended but costly naval program of Fisher. As Yergin (1992: 153) particularly points out: "Churchill and Lloyd George defended an Anglo-German naval agreement as a mean to limit the navy's expenditures and to save funds for the [reinforcement] of the social reform". Fisher finally retired in 1910.

However with the new Conservative government of November 1911, the Admiralty managed to complete its plans: oil use to warships and were initially ordered five diesel warships of large displacement. What caused this change of policy, which had already started to be implemented before the collapse of the Asquith government, through Churchill's appointment, as higher political supervisor of the Admiralty? In September 1911 the newly appointed Churchill, one of the leaders of the «liberal economists» fully gave in to the policy of the previous year retired Admiral Fisher. According to Christodoulidis (1997: 407) "the turning point for the emergence of the strategic utility of oil as dominant supplier of the British navy seems to be traced on the geostrategic causes of the Second Moroccan crisis of Agadir in the summer of 1911: the empty show of force by the German navy through the shipping of the warship "Panther" to the Moroccan port, managed to bring together the whole of the anti-German coalition in London, underlining the size of the German challenge and the potential threat to the British sea dominance".

As Churchill pointed out in his memoirs of the WW I regarding the greatness of the German naval threat: "The whole of the fortunes of our nation and Empire...the whole of the accumulated wealth through all these centuries of sacrifices and achievements, will be lost, will be swept utterly away if our naval superiority was to be weakened". The main argument instead – as Churchill admitted in public consultation in the House of Commons in March 1912, was trace on that, unlike USA the British islands and the whole British Empire, didn't have significant oil reserves. It has been argued (Tsakiris, 2008: 274) that "the operational however advantages that guaranteed for the war vessels the oil combustion were overwhelmingly superior to the political risk that its production implied too far away and possibly hostile environments, such as the Persian Gulf".

Churchill then, (July 1912) established – the first state official committee of "Energy Safety" in the history, under the well known John Fisher. The Royal Commission on Oil and the Oil Engine supported the same year Churchill's proposal for diesel engines use by the navy and received the approval of the British government for a series of decisions that led to:

- (a) the implementation of the biggest till then armament program in the history of the British navy (1912-1914), with the construction of six diesel engines dreadnoughts,
- (b) the creation of the first strategic oil reserve, of four years for the needs of the navy,
- (c) the immediate redemption of the 51% of the "Anglo-Persian", by the British state on 20 May 1914⁵, first direct investment of the state outside the British Empire.

For Britain, cause of the domestic oil sources lack, the biggest possible differentiation of the alternative import sources, was the most important mean for the covering of the energy safety needs of the empire's navy. As Churchill said, "we cannot depend on just one quality, on just one process, on just one country, on just one passage [of imports] and on just one field [of production]. The safety and security of oil are only found in variety. Our goal is to import our oil, where possible, from sources under British control or influence along to those ocean roads, which our navy can protect as easily and prepare as possible".

Churchill, as First Lord of the Admiralty, placed funds of the Admiralty to the oil companies, provoking his country's politicians. He was justified though because soon the WW I started at the end of which the Minister of Foreign Affairs of the United Kingdom Lord Curzon claimed that the Allies won "floating in oil ocean's waves".

In the WW I Britain since November 1914 arranged for the occupation of Basra and South Iraq by General Nixon's forces. The mission was the securing of the strategic reserves of the British navy in Abadan by a possible German-Ottoman attack and the defence of these positions during the Ottoman attacks in the spring of 1915. Then on April 15, 1915, London attempted to take control of the Ottoman Empire, (and through this sovereignty in Arab areas), directly harming Constantinople, preventing the Russians, (landing in a small

⁵ *The following month the motive for the outburst of the World War I was given.*

bay at the western tip of the Gallipoli peninsula - that it is officially named today, Anzac Cove). The campaign reached an impasse with the withdrawal of forces by the end of the year.

Britain was not daunted and in the existing context - the secret Sykes-Picot agreement is included⁶. It concluded on May 16, 1916 between the governments of the United Kingdom and France, with the consent of the Tsarist Russia. It defined the respective spheres of influence and control in the Middle East, following the expected collapse of the Ottoman Empire during the WWI. Note that the original approach of British geopolitics in the distribution areas motivated them to give the territories of Mosul (northern Iraq) in France. This was for the "protection" of their sovereignty from an intermediate French region, so that they do not border with their geostrategic opponent of imperial Russia.

(We note that, as early as 1904, the British Halford John Mackinder had published his geopolitical theory of «Heartland», by January 1910 he was elected member of Parliament and therefore he could influence the shaping of British policy). However the British had not estimated the oil of Mosul. Earlier, UK had encouraged the Arabs to revolt against the Ottoman Empire. (Repeated exchange of letters in the period: July 14, 1915 to 30 January 1916, between the Sharif of Mecca, Sayyid Hussein bin Ali, (1854 – 1931) and Sir Henry McMahon⁷, British High Commissioner in Egypt, on the future political status of Arab Asian territories which stated that the Arabs would revolt in alliance with the United Kingdom and in return Britain would recognize their independence). The Ottoman Empire was "swept away" by the skilful UK, in an alliance with the Germans in the summer of 1914⁸. The policy of UK related to ensuring the prevalence of British sovereignty in the Middle East, with the reserves of oil. When, after the Russian Revolution of October 1917, the Bolsheviks denounced the secret diplomacy and publicized the documents, including the Sykes-Picot agreement, the Arabs informed that they had been betrayed. Yergin (1992: 188) states that "London beyond the embarrassment, made the conquest of the oil reserves of Mosul – (northern Iraq) - a "first degree military objective" (as then, there was no danger to

⁶ Mark Sykes was an English politician, specialist in Eastern issues, researcher on the Ottoman Empire. Member of the British Parliament and later British Government's envoy to the Middle East. George Picot was the French Consul General of France in Syria before the WWI. The headquarters was in Beirut. He was appointed as an envoy of the French government in the same area and in charge of negotiations with England for the future of Arab countries. See the text of the agreement in Hurewitz, 1979.

⁷ See the text of letters Hussein kai McMahon in the books: Holt, 1966, 264–270; Antonius, 1969, 413-427; Hurewitz, 1979, 46-56.

⁸ In an unpublished document of the writer, on the successful escape to Constantinople of the German cruisers Goeben and Breslau in the summer of 1914.

border by the Russians), although under the agreement they had granted Mosul to the allies French”.

After the public complaint from the Bolsheviks to Sykes-Picot agreement, the Declaration of UK Foreign Secretary Balfour followed, (November 1917). It was a diplomatic letter to Walter Rothschild, leader of the British Jewish community, shaping expectations for the future establishment of a Jewish state in Palestine (Sidebothan, 1938: 50-53). In August 1918, Balfour said that Britain should be the “guiding spirit” in Mesopotamia, to provide a key resource in the British Empire and noticed: “I do not care about the system as long as we have enough oil”. In December 1918 Britain signed an agreement with France known as Clemenceau - Lloyd George Agreement, with which Mosul was annexed to English influence⁹. British forces occupied the region - a key north of Mosul after the armistice of Mudros, signed with the Ottomans. They brought French interests in the oil zone in Northern Mesopotamia in an accomplished fact. Paris vehemently opposed because of the shortage of domestic energy sources. Politicians and army forces had great expectations of Mesopotamia being a key resource for the development of future industrial and military power.

So after the truce, the issue of oil caused much friction between the two allies. During the negotiations of the peace of Versailles, the British Prime Minister Lloyd George and French counterpart fought about the issue of Mesopotamia (Iraq) for oil and US President Wilson intervened. Tsakiris (2008: 401) notes that “later in the secret San Remo Agreement of April 1920, the two rivals approved of Britain taking over the political control in Mesopotamia in return for British support: French sovereignty to Lebanon and Syria, ensuring 25% of Iraqi oil production in positive price and the assumption by France of the German share in the Turkish Petroleum Company (TPC)”. The latter was established in 1912 to explore oil in Ottoman Mesopotamia. Its shareholders were a group of major European companies - Deutsche Bank with 25%, the Anglo Saxon Oil Company, (subsidiary of Royal Dutch / Shell) with 25%, the National Bank of Turkey (British interests) with 45% and an Armenian entrepreneur Calouste Gulbenkian with 5%. In 1914 the British owned Anglo-Persian Oil Company took over the 45%. [The TPC had received promissory concession in the region of Mesopotamia by the Ottoman government, but the outbreak of WW I cancelled all plans of exploration – (Ferraro, Thompson)].

⁹ *With this agreement the French control over Cilicia and Syria, Mosul granted in Iraq in part the British influence, France take share from the oil of Mosul, the British control Palestine. With this agreement the two countries fail to fulfil all their promises to the Arabs and ends UK's support to the Arab government in Damascus. See for details: Nevakivi, 1969, 90; Hurewitz, 1979, 30; Risley, 2010.*

At the same time the British after having failed to suppress the Bolshevik revolution in Russia supported in 1919 the Greek expansion into Asia Minor. The target was to secure their position in the oil fields of Mosul and the Persian Gulf, coming in contrast to the French allies, who had taken control of Syria. France also was not satisfied with the secondary role in the world oil, fearing the strength of British and American companies. In Syria, the French in the summer of 1920 were faced with the friend of UK King Faisal I, one of the four sons of Sheikh Hussein of Mecca¹⁰. To find support in their struggle but unable to cope against the Turkish nationalists too, they decided to end the war with Mustafa Kemal Pasha and to evacuate the occupied Cilicia, abandoning with their withdrawal war material¹¹ as well. The resistance of the Turkish forces was a big surprise to France. Later the British forced to give Mustafa Kemal Pasha the Eastern Thrace too, after they managed to dominate in the oil fields of northern Iraq while supporting Faisal also: since he did not manage in Syria, he became king of Iraq and sent occupation troops to Mosul. British were no more interested in the Greek presence in Asia Minor, since the oil regions of the ex-Ottoman Empire belonged then to Iraq. Soon the latter became a mandate from the League of Nations British protectorate, in 1926.

According to Majeed (1997: 14) the British began negotiations with the Turkish nationalists (in Istanbul on 19 May 1924) and promised them the abolition of the idea of Kurdish state. In return they requested the annexation of Mosul in Iraq under British command and permission to establish military bases in Turkey (to protect the oilfields of the region from the danger of communism). Britain was anxious about the Turkish reaction after the breakdown of discussions.

But from the beginning the anti-imperialist agitation in Iraq troubled the British. London ruthlessly suppressed the uprising, including among others air strikes of villages in Iraq (as it had done a year ago to quell the unrest in Punjab). Greer writes (1991: 10) that in 1920, Churchill (Secretary of State for War and Air), suggests that Mesopotamia "could be

¹⁰ Lawrence had promised a kingdom for everyone, monarchs of the Arab states (Syria, Iraq, etc.) that would be created after the collapse of the Ottomans.

¹¹ *Knowing that this would be used against the Greek army. See Jensen, 1979, 561; Boinodiris, 2009, 121. In addition to the Treaty of Ankara in October 1921 French recognized the nationalist Turkish government in Ankara of Mustafa Kemal, essentially overturning the Treaty of Sevres. France aimed to turn to address the Syrian Nationalists that argued categorically against Paris. They also wanted to secure the repayment of loans granted by the French banks, which were calculated at 60% of loans of the Ottoman Empire.*

policed by aircraft armed with cheap gas bombs, 4,000 British and 10,000 Indian soldiers", a policy formally adopted by Congress in 1921 to Cairo.

The arrangement of the San Remo between Britain and France excluded the USA oil companies from the energy resources of the region. Before the end of 1920, the American Press encouraged by the companies, denounced the Anglo-French agreement as an "old-fashioned imperialism". Washington made reference to sanctions and other measures against the "ungrateful" allies. Relations between Washington and London chilled to their coldest and a young lawyer at the State Department (Allen Dulles) drew up a memorandum insisting that the land concession to the Turkish Petroleum Company from the dismembered Ottoman Empire was legally invalid and should no longer be recognized by the USA. Soon London bowed to transatlantic tensions and indicated that it was ready for a deal that would give the U.S. a "fair" share.

Therefore, in accordance with the Treaty of Lausanne, signed on July 24, 1923, Britain and France agreed to share Kurdistan, in the newly created states of Iraq, Syria, Turkey, each having easy access to the sea. Consequently, in the same treaty, which replaced the Treaty of Sèvres, the establishment of an independent Kurdistan was cancelled. (Typically is noted that the word "Kurdistan" is not even mentioned in the Treaty of Lausanne). Britain claimed that Mosul belonged to Iraq and Turkey supported the province as part of its historical center. As a result, a three member Commission of the League of Nations was sent in 1924 to study the case and in 1925 it recommended that the area would be connected to Iraq, provided that Britain would carry out his mandate for Iraq for the next 25 years to ensure the rights of Kurdish autonomy. The Council approved the recommendation and decided on December 16, 1925 Mosul to be annexed to Iraq. On 17 December 1925, only one day after the League's decision, the Turkish Government signed a Neutrality and Non-Aggression Treaty with the Soviet Union. The Turkish officials believed that they were reacting to a resurgence of British imperialism. However, according to Klapsis (2012: 89) under the pressure of the diplomatic fait accompli of the decision by the League's Council, the Turks were forced to change their attitude, recognizing in June 1926 the concession of the biggest part of the Mosul region to the British Mandate of Iraq, and thus setting the start for the reestablishment of the relations between Ankara and London.

Note that the new state of the Soviet Union (SU) offered in the global market large quantities of oil at low prices. As a result in 1924 the West oil companies enhanced revolution in Caucasus, led by the exiled government of Georgia in Paris. The counterrevolution failed miserably and the West couldn't react for the Soviet oil although it was the first topic to discuss in the League of Nations. It is indicatively mentioned as one episode of the undeclared war for the Soviet oil (which covered a large part of consumption

of Italy, France, Germany and other European countries) the sudden police investigation at the offices of the Soviet commercial delegation in London. On the pretext of various elements England broke off trade relations with the SU to stop the influx of Soviet oil even in England, although the capitalists had control over enormous oil companies by Henri Deterding.

Eventually the conflict for oil terminated in the Middle East with the division of 1928. A company created with the joint participation of British, French, Dutch and American and a businessman from the region (Gulbenkian) as follows: Anglo-Persian Oil Company, Royal Dutch Shell, Compagnie Française des Pétroles (Total), Near East Development Corporation, (union of five U.S. companies) from 23.75% and the Calouste Gulbenkian from 5%. The relative agreement included the clause of the "Red Line". They draw on the map a red line that none of the parties had right to obtain exclusive concessions for research and oil holdings. In the restricted zone the Arabian Peninsula and the whole Asia Minor and Cyprus, except Kuwait were included. The agreement was kept until the WWII.

Falola & Genova (2008: 68) indicate that "all the major oil agreements signed during the interwar period (with striking arrangements of the "Red Line" and of the Castle Achnacarry, in 1928), were either contracted between the above mentioned state-controlled companies, or dictated primarily by the energy and political - economic interests of Great Britain".

Then the Anglo-American Petroleum Agreement (August 8, 1944) involved a failed attempt by the British and the American governments to establish a permanent agreement on the management of international supply and demand of oil. The Agreement would establish the International Petroleum Commission (IPC) for the purpose of balancing supply and demand, management of surplus and order and stability in a market with oversupply. The agreement was entirely opposed by the American oil industry, so the USA President Franklin Roosevelt withdrew and abandoned it.

We note the reaction of post-war Britain, to the nationalization and the eviction of the Anglo-Iranian Oil Company from Iran, by the country's Prime Minister Mossadeq. Note that the oil used in London during the decades, '20s '30s and '40s came only from Iran. UK imposed an economic blockade on Tehran and took refuge in the International Court of Justice, considering it a unilateral termination of the company's contract with the Iranian government. The court refused to intervene in the case which was an indirect vindication of the decision of Mossadeq. But without the experienced specialists from the West, the Iranians were not able to produce oil, in which the program of the Prime Minister would be based. In August 1952, the Parliament of Iran granted him extraordinary powers, but without the expected oil revenues was not able to implement his program. Promises to distribute

large estates to the people remain unfulfilled. Political opposition, aided by the Shah, opposed vehemently against Mossadeq, so the Prime Minister came into conflict with the political leaders, the military, the judiciary and the Shah himself.

In August 1953 the Shah, worried about an imminent overthrow, endeavoured to push Mossadeq and appointed another Prime Minister. The people reacted, the Prime Minister was the provisional winner of the contest and the Shah was forced to leave Tehran as a refuge in Italy. But then after a coup organized from abroad ("Operation Ajax"), Mossadeq was eventually overthrown and the Shah returned in Tehran, (Zoula, 2004). The Anglo-Iranian Oil Company, which since 1954 was renamed into British Petroleum, (BP) granted in exchange to its new associates, the five largest oil companies in the US, the 40% of the Persian deposits, (Tsiaras, 2010). Competition between USA and Britain, though they belonged in the western camp, was concealed and focused on control of oil markets and increasing their political influence in this area. The company Aramco, of American interests, wanted to install the pipeline Tap from the region Al Zahra Saudi Arabia to the Mediterranean through Syria and Lebanon. Competitive Tapline pipeline in the Middle East was the MEPL pipeline of British Petroleum, through Iran to the Mediterranean. The negotiations about Tapline played a key role in USA – Syrians relations and USA – UK relationships.

Finally we record the opposition of the British and French to the nationalization of the Suez Canal by Nasser in August 1956. Until then it was operated as a French company based in Paris. The initiative that created obvious concern for causing generalized war in the region and brought them face to face with the USA. Washington has not only condemned the action of two key allies in the Western coalition, accusing them of "irrational reaction". USA demanded the immediate evacuation of the Port Said of the foreign troops stationed there. Tomai (2006) found that the Greek ambassador to Washington G. Melas warned that the threat of war had not disappeared and that the British planned a series of movements, such as incitement to the British pilots to strike, preparing the conditions for an armed intervention "lesser dislike in here" (meant USA).

3. Epilogue

The United Kingdom, fully rational to its strategy is preparing its next steps without losing any time. Even after the WW II and the emergence of the USA as one of the two power poles, London was immediately adjusted to the new facts, deciding to attach to the USA, decisively supporting the American foreign policy. In the post-war years, its oil independence was continued and after the energy crisis on 1973, thanks to the hydrocarbon exploitation of the North Sea. However, the expected consumption of those reserves will reset the issue of cheap energy resources pursuit and energy safety for the British policy.

The cohesive geo-strategic model for Britain of energy inflow assurance from the Middle East is the fundamental component of its foreign policy in the region and it is based on the following parameters: (a) the assurance of the bases in Cyprus and further reinforcement of their state existence, (b) initiatives uptake in the wider region, [Grand British Initiative in the Middle East (GBIM)], (c) the utilization of the "Arab Spring" in Egypt, Libya and Syria mainly on the creation of a special relation with Turkey. So it will be emerged as a protagonist in the energy game in the region, (what unites Turkey and Israel, but also degrades them, is the desire to dominate in the region).

However, the crucial question is what wisdom can the United States draw from the British experience in Iraq from 1914-1928?

References

- Antonius, G. (1969), *The Arab Awakening, The Story of the Arab National Movement*, Lebanon Bookshop, Beirut.
- Bakanakis, S. & M. Litsis & M. Ketantzidis (2010), *Oil*, Gavrilidis, Athens.
- Boinodiris, S. (2009), *Andros Odyssey: Liberation: (1900-1940)*, iUniverse, Inc., NY.
- Christodoulidis, Th. (1997), *Diplomatic History*, second vol., Sideris, Athens.
- Falola, T. & A. Genova (2008), *The international Oil Policy*, (K. Tourna, trans.), Papazisis, Athens.
- Greer, E. (1991), "The Hidden History of the Iraq War", *Monthly Review*, 43(1), 1-14.
- Holt, P.M. (1966), *Egypt and the Fertile Crescent 1516 –1922, A Political History*, Cornell University Press, Ithaca and London.
- Hurewitz, J.C. (1979), "The Middle East and North Africa in World Politics", *A Documentary Record*, vol. 2, British-French Supremacy, 1914-1945, Yale University Press.
- Karkazis, J. & I. Vidakis & G. Baltos (2010), "Geo-energy – a new reading of the world", *Greek Defence & Technology*, 1(3), 104-113.
- Majeed, K. (1997), *Kurds and Oil: A study in the Iraq-Iran and Kuwaiti relation: Dar Al-Hikma*, London.
- Nevakivi, J. (1969), *Britain, France and the Arab Middle East 1914-1920*, The Athlone Press, London.
- Sidebothan, H. (1938), *Great Britain and Palestine*, Macmillan, London.
- Tsakiris, Th. (2008), "The Strategic Importance of Oil and Natural Gas for the Safety of the Great Powers from the World War I till the After Cold War Period", *Unpublished PhD Thesis*, PANTEION University of Social and Political Sciences, Athens.
- Yergin, D. (1992), *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, Touchstone Books.
- Churchill College Cambridge, Official: Admiralty: Admiral of the Fleet 1st Lord Fisher: Correspondence, Reference code: CHAR 13/21, <<http://www-archives.chu.cam.ac.uk/perl/node?a=a;reference=CHAR%2013%2F21>>, 11.10.2013.

- Donovan, J. (2010, November 6), *Royal Dutch Shell Nazi Secrets Part 1: The Funeral*, <<http://royaldutchshellplc.com/2010/11/06/royal-dutch-shell-nazi-secrets-part-1-the-funeral/>>, 11.10.2013.
- Engdahl, W.F. (2007, July 22), *Oil and the origins of the 'War to make the world safe for Democracy'*, <http://www.engdahl.oilgeopolitics.net/History/Oil_and_the_Origins_of_World_W/oil_and_the_origins_of_world_w.HTM>, 11.10.2013.
- Ferraro, V. (n.d.), "The International Petroleum Cartel", *Staff Report* to the Federal Trade Commission, released through Subcommittee on Monopoly of Select Committee on Small Business, U.S. Senate, 83d Cong., 2nd sess (Washington, DC, 1952), Chapter 4, Joint Control Through Common Ownership-The Iraq Petroleum Co., Ltd.," pp. 47-112, Mount Holyoke College, <<http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/Petroleum/ftc4.htm>>, 14.10.2013.
- Jensen, P.K. (1979), "The Greco-Turkish War, 1920-1922", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, 10 (4), 553-565, <http://www.arts.yorku.ca/hist/tgallant/documents/jensengreco-turkishwar_000.pdf>, 14.10.2013.
- Klapisis, A. (2012), "Turkey's Search for a New Foreign Policy, 1923-1925: The View of Greek Diplomacy", *Balkan Studies*, 46, 81-98, <http://www.imxa.gr/files/BalkanStudies_%285%29%20Klapisis%20final%20021012.pdf>, 14.10.2013.
- Risley, D.B. (2010), "British Interests and the Partition of Mosul", *Thesis*, The University of Texas, Austin, USA, <<http://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/ETD-UT-2010-05-904/RISLEY-THESIS.pdf?sequence=1>>, 14.10.2013.
- Thompson, E.V. (n.d.), "A Brief History Of Major Oil Companies In The Gulf Region", *Petroleum Archives Project, Arabian Peninsula & Gulf Studies Program*, University of Virginia, <<http://www.virginia.edu/igpr/APAG/apagoilhistory.html>>, 14.10.2013.
- Tomai, F. (2006, November 26), *The Suez Crisis*, <<http://www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=177187>>, 11.10.2013.
- Tsiaras, G. (2010, June 27), *BP A century conspiracies, political intrigue and ecological disaster for the sake of profit*, <<http://www.tovima.gr/world/article/?aid=340150>>, 11.10.2013.
- Zoula, I. (2004, January 18), *Mohammad Mossadeq, For Iran's oil*, <<http://www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=156521>>, 11.10.2013.

Vidakis, I. (2015), “The Origins of Energy Security: British Energy Policy in the Middle East (Selling the Same Horse Three Times!)”, *Sosyoekonomi*, Vol. 23(25), 31-45.

İlçeler Düzeyinde Sosyal Sermaye Analizi: Konya ve Karaman Örneği¹

Ali ERBAŞI, Department of Management and Organization, Vocational School of Social Sciences, Selçuk University, Turkey; e-mail: aerbasi@selcuk.edu.tr

The Analysis of Social Capital in Districts Level: The Case of Konya and Karaman²

Abstract

The purpose of this research is to propose a model for can be analyzed social capital structure in districts level and in this context, is to analyze social capital structure of two cities' central and their districts (Konya and Karaman) that located TR52 Level 2 Region. To achieve this goal, social capital index were calculated in 37 districts that in Konya (31) and in Karaman (6), social capital map was edited and it is examined that relationship between social capital level and social and economic development level. It is expected to be the results of this study should guide to public administrators to determining the strategy and planning activities about strengthen the social capital whom the districts have a low index and should contribute to research about social capital that desired doing at districts level.

Keywords : Social Capital, District Level, Development, Konya, Karaman.

JEL Classification Codes : O150, O470, R110.

Öz

Bu araştırmanın amacı, ilçeler düzeyinde sosyal sermaye yapısının analiz edilebilmesine yönelik bir model önermek ve TR52 Düzey 2 bölgesinde yer alan iki ilin (Konya ve Karaman) merkez ilçeleri ve bağlı ilçelerinin sosyal sermaye yapısını bu bağlamda analiz etmektir. Bu amaca ulaşabilmek için, Konya'da (31) ve Karaman'da (6) bulunan 37 ilçenin sosyal sermaye endeksleri hesaplanmış, sosyal sermaye haritası düzenlenmiş ve bölgenin sosyal sermaye düzeyi ile sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın, düşük endekse sahip ilçelerin sosyal sermayelerinin güçlendirilmesine yönelik strateji belirleme ve planlama çalışmalarında amme yöneticilerine ve ilçeler düzeyinde yapılmak istenen sosyal sermaye araştırmalarına katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Sözcükler : Sosyal Sermaye, İlçe Düzeyi, Gelişme, Konya, Karaman.

¹ Bu makale "Konya ve Karaman'ın Merkez ve Bağlı İlçelerinin Sosyal Sermaye Yapısının Analizi" adlı ve 14401012 nolu Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğü tarafından desteklenen proje kapsamında elde edilen veriler kullanılarak üretilmiştir. Yazar, verdiği destekten ötürü Selçuk Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü'ne teşekkürlerini sunar.

² The present study was conducted using the data obtained within the context of the project titled "The Analysis of Social Capital Structure in Konya and Karaman Centre and Their Districts" and numbered 14401012 and supported by the Selçuk University Scientific Research Projects (BAP) Coordination Unit. The author thanks to Selçuk University Scientific Research Projects (BAP) Coordination Unit for the support.

1. Giriş

Rekabet gücünün ve ekonomik kalkınmanın, fiziki sermaye unsurlarının gelişimiyle mümkün olduğunu öne süren üretime yönelik bakış açısı, son yıllarda önemli bir dönüşüme uğramaktadır. Gerek işletmeler gerekse diğer örgütler bu bakış açısının eksik yönüne odaklanmakta ve fiziksel sermaye unsurlarından daha önemli olduğuna inandıkları bir kavramla meşgul olmaktadır: Bu kavram “sosyal sermaye” kavramıdır. Literatürde sosyal sermayenin ölçümüne yönelik çeşitli yöntemler ortaya atılmıştır. Bu yöntemler, sosyal sermaye yapılarının analizine de konu olmuştur. Bu araştırmalarda bölgesel rekabet gücünün artırılması ve ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi, bölgelerin sosyal sermaye unsurlarının da diğer ekonomik, teknolojik vb. unsurlarla birlikte güçlenmesiyle mümkün olabileceği rapor edilmektedir. Bölgelerin sosyal sermaye yapılarını ortaya koymaları, yapacakları planlama faaliyetlerine yön verecek olup kaynakların etkin kullanımına imkân tanıyabilecektir.

Günümüzde örgütlerin, bölgelerin ve ülkelerin fiziksel ve finansal sermayeleri, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde etmek açısından tek başına yeterli görülmemektedir. Bölgesel rekabet gücünün artırılabilmesi ve kalkınmanın geliştirilebilmesi, bölgenin sahip olduğu sosyal sermayeyi verimli değerlendirebilmesi ile doğru orantılıdır. Çünkü yerel bir ilçenin bile bölgesel düzeyde, bir bölgenin ülkesel düzeyde rakipleri bulunmaktadır. Aynı coğrafyada bulunmasa ve hatta aynı sektörde faaliyet göstermese bile başka bir coğrafya, bir bölgenin rakibi olmaktadır. Bu bağlamda, sosyal sermayenin etkin bir şekilde değerlendirilmesi tüm çevreler açısından gerekliliktir. Bu gereklilik, literatürde yapılan araştırmalar incelendiğinde, ilçeler düzeyinde ilgi konusu olmamıştır. Oysaki ilçeler düzeyinde sosyal sermaye düzeylerinin incelenmesi, ilçelerin bölgesel kalkınma açısından fiziksel ve finansal sermaye unsurları dışında hangi unsurlara öncelik vermeleri gerektiğini ve böylece kaynakların hangi alanlarda öncelikle kullanılması gerektiği konusunda yöneticilere fikir verebilecektir.

Türkiye örneğinde sosyal sermaye konusunda yapılmış araştırmalar incelendiğinde, sosyal sermaye ölçümünü ilçeler düzeyine indirgeyen hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmamız, TR52 Düzey 2 Bölgesi olan Konya ve Karaman bölgesinde ilçeler düzeyinde sosyal sermaye analizi yapmayı amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak iki ile bağlı 37 ilçenin sosyal sermaye endeks değerleri hesaplanmış, ilçelerin sosyal sermaye haritaları düzenlenmiş ve bu örnekleme sosyal sermaye ile sosyal ve ekonomik gelişmişlik arasındaki ilişki incelenmiştir.

2. Sosyal Sermaye Ölçümü ve Göstergeleri

Sosyal sermayeyi ölçmenin tek bir yöntemi bulunmamaktadır. Ancak literatürde yapılan araştırmalar incelendiğinde sosyal sermayeyi ölçebilmek için iki ana yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Bu yöntemler, gözlem yöntemi ve anket yöntemidir. Gözlem yönteminde; ilgili toplum/örgüt/takım içindeki suçların oranı, senet kullanma oranı, ticari işletmelerin ne ölçüde anonimleştiği, kamudaki bürokratik işlemler, yolsuzluklar, boşanma oranları gibi unsurlar esas alınarak sosyal sermayenin belirlenmesi yoluna gidilmektedir (OECD, 2001: 43). Anket yönteminde ise, bireylerin sosyal sermaye düzeylerinin toplamının, o toplumun sosyal sermaye düzeyini ifade ettiği varsayımından hareketle, bireylerin sosyal sermaye düzeyleri ölçülmeye çalışılır. Sosyal sermayenin ölçümüne yönelik anket yönteminin uygulanmasında, dünyada en sık kullanılan araştırma Dünya Değerler Araştırmaları’nın yapmış olduğu “Dünya Değerler Anketi (WVS-World Values Survey)”dir. Güven bileşeni içerisinde bu ankete ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Bir grubun sosyal sermayesi ölçülüyor veya sosyal sermaye kavramı bireylerden ziyade grupların sahip olduğu bir unsur olarak ele alınıyorsa, veri setleri üzerinden değerlendirmeler yapılarak ölçüm gerçekleştirilebilir. Grubun güven düzeyini ölçmek içinse anket yöntemine başvurulabilir. Dolayısıyla gözlem ve anket yöntemlerinin analiz çalışmalarında eş zamanlı olarak kullanımı mümkündür. Grubun sosyal sermaye düzeyinin, bireylerin sosyal sermayelerinin toplamından oluştuğunu kabul eden bakış açısına göre ise, sosyal sermaye ile ilgili faktörler esas alınarak bireylerin sosyal sermaye düzeyleri ölçülür ve bireylerin sosyal sermaye düzeylerinin toplamı, o grubun sosyal sermaye düzeyi olarak kabul edilir.

Sosyal sermayenin ölçümünde kullanılan göstergeler, literatürde farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Yerli ve yabancı literatürde yapılan kapsamlı araştırmalar sonucunda belirlenen sosyal sermaye göstergelerinin bir kısmına çeşitli kısıtlar nedeniyle burada değinilmeyecektir. Bu konudaki kısıtlar şöyledir:

- Literatürde sosyal sermayenin ölçümüne yönelik kullanılan göstergelerden bazıları, ülke ölçeğinde yapılan hesaplamalarda kullanılan göstergelerdir. Bu göstergelerin yerel ölçeklerde hesaplanabilmesi için gerekli olan verilerin temini oldukça zordur ve hatta bir kısmı mümkün görünmemektedir. Örneğin basın özgürlüğü, insan hakları, politik haklar, mahkemelerin bağımsızlığı, mülkiyet haklarının korunması, sivil ve politik şiddetin görünme oranı, politik istikrarsızlık, demokrasi oranı, rüşvet oranı gibi. Bu göstergelere çalışmamızda yer verilmemiştir.
- Bazı çalışmalarda sosyal sermayenin ölçümünde kullanılan bazı göstergelerin, sosyal sermaye dışındaki sermaye türlerini ölçmeye yönelik göstergeler olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin yüksek nitelikli nüfusun oranı, 100 bin kişi başına doktor

sayısı, 100 bin kişi başına sinema sayısı, kız okullaşma oranı, yükseköğrenim oranı, iş başvuru oranı, okuma yazma oranı gibi. Bu nitelikteki göstergelerin büyük kısmı beşeri sermayeyi ölçmeye yönelik göstergelerdir. Bu nedenle literatürde sosyal sermaye göstergesi olarak kullanılmış olsalar bile bu göstergelere çalışmamızda yer verilmemiştir.

- Bazı çalışmalarda kullanılmış olan bazı göstergeler, bireysel düzeyde sosyal sermaye ölçümünde kullanılabilecek göstergelerdir. Örneğin komşuluk-mahalle ilişkileri, aile-arkadaşlık ilişkileri, belirsizliğe tolerans düzeyi gibi. Bu gibi göstergeler de çalışmamızda kapsam dışı bırakılmıştır.

Burada literatürde kullanılmış olan tüm sosyal sermaye göstergelerinin açıklamalarına yer vermek yerine, araştırmamızın konusuyla sınırlandırabilmek için ilçe ölçeğinde kullanılabilecek sosyal sermaye göstergelerinin açıklamalarına yer verilmiştir. Bu kısıtlar dikkate alındığında, sosyal sermayeyi ilçe düzeyinde ölçebileceğini düşündüğümüz 18 sosyal sermaye göstergesinin burada kısaca açıklamalarına yer verilmiştir.

Bin Kişi Başına Düşen Yeni Girişimci Sayısı: Bin kişi başına yeni girişimci sayıları arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin yükselmesi beklenmektedir. Blassio ve Nuzzo (2009) çalışmasında bu göstergesi “Girişimcilik Oranı” olarak kullanmıştır.

Kadın İstihdam Oranı: Kadın istihdam oranı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin yükselmesi beklenmektedir. Blassio ve Nuzzo (2009) çalışmasında bu göstergesi kullanmıştır.

Vergi Tahsilat/Tahakkuk Oranı: Vergi tahsilat/tahakkuk oranı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin yükselmesi beklenmektedir. Tüysüz (2011) çalışmasında bu göstergesi kullanmıştır. Putnam (1995b) tarafından “Vergi yükümlülüklerini yerine getirme oranı” adıyla kullanılmıştır.

Onbin Kişi Başına Düşen Sinema Sayısı: Onbin kişi başına düşen sinema sayısı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin yükselmesi beklenmektedir. Filiztekin (2009) çalışmasında bu göstergesi “100 bin kişi başına sinema sayısı” olarak kullanmıştır.

Bin Kişi Başına Düşen Günlük Yerel Gazete Tiraajı: İlçelerdeki bin kişi Başına Düşen Günlük Yerel Gazete Tiraajı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin yükselmesi beklenmektedir. Tüysüz (2011) ve Filiztekin (2009) çalışmalarında bu göstergesi kullanmışlardır.

Bin Kişi Başına Düşen Aylık Yerel Dergi Tirajı: İlçelerdeki bin kişi başına düşen aylık yerel dergi tirajı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin yükselmesi beklenmektedir. Tüysüz (2011) çalışmasında bu göstergiyi kullanmıştır.

Elektrik Kayıp/Kaçak Oranı: Elektrik kayıp/kaçak oranı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin düşmesi beklenmektedir. Tüysüz (2011) çalışmasında bu göstergiyi kullanmıştır.

İntihar Oranı: İntihar oranı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin düşmesi beklenmektedir. Tüysüz (2011), Bullen ve Onyx (1998) çalışmalarında bu göstergiyi kullanmışlardır.

Suç Oranı: Suç oranı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin düşmesi beklenmektedir. Paldam ve Svendsen (2000), Grootaert (1998), Putnam (1995b) çalışmalarında bu göstergiyi kullanmışlardır.

Merkezi Yönetimde Kadın Temsil Oranı: Merkezi yönetimde kadın temsil oranı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin yükselmesi beklenmektedir. Dünya Bankası (2002) tarafından “Yetkilendirme, temsil yetkisi oranları” olarak kullanılmıştır.

Yerel Yönetimlerde Kadın Temsil Oranı: Yerel yönetimlerde kadın temsil oranı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin yükselmesi beklenmektedir. Bullen ve Onyx (1998) çalışmalarında bu göstergiyi kullanmışlardır.

Güven Oranı: Güven oranı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin yükselmesi beklenmektedir. Fukuyama (2001), Grootaert (1998) ve Dünya Değerler Araştırması’nda sosyal sermayenin karşılığı olarak kullanılmıştır. Helliwell ve Putnam (1995) tarafından “Yerel yönetimlerden memnuniyet göstergeleri” olarak kullanılmıştır.

Kaba Boşanma Hızı: Kaba boşanma hızı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin yükselmesi beklenmektedir. Tüysüz (2011) çalışmasında bu göstergiyi kullanmıştır.

Bin Kişi Başına Düşen Dernek Sayısı: Bin kişi başına düşen dernek sayısı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin yükselmesi beklenmektedir. Uğuz ve arkadaşları (2011a), Tüysüz (2011), Kara (2008), Grootaert (1998), Putnam (1995b) tarafından kullanılmıştır.

Bin Kişi Başına Düşen Vakıf Sayısı: Bin kişi başına düşen vakıf sayısı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin yükselmesi beklenmektedir. Uğuz ve arkadaşları (2011a), Tüysüz (2011), Grootaert (1998), Putnam (1995b) tarafından derneklerle aynı anlamda

kullanmıştır. Ayrıca Kara (2008) tarafından çalışmamızdaki gibi ayrı bir gösterge olarak değerlendirilmiştir.

Net Göç Hızı: Net göç hızı, göç edebilecek her bin kişi için net göç sayısıdır. Göç, bir toplumda, üyeler arasındaki güven ve kişiler arası ilişkilerin gücünü etkileyerek sosyal sermaye düzeyini azaltır (Rupasingha, 2006: 91). Dolayısıyla net göç hızı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin düşmesi beklenmektedir. Rupasingha vd. (2006), Schiff (1992), Glaeser vd. (2000), Tüysüz (2011) ve Filiztekin (2009) çalışmalarında kullanmışlardır.

Yerel Seçimlere Katılım Oranı: Yerel seçimlere katılım oranı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin yükselmesi beklenmektedir. Fukuyama (2001) ve Tüysüz (2011) çalışmalarında bu göstergeyi kullanmışlardır.

Genel Seçimlere Katılım Oranı: Genel seçimlere katılım oranı arttıkça sosyal sermaye endeks değerinin yükselmesi beklenmektedir. Uğuz ve arkadaşları (2011a) ile Putnam (1995b) tarafından kullanılmıştır.

3. Literatür Özeti

Literatürde sosyal sermayeyi konu edinen ampirik çalışmalar incelendiğinde, sosyal sermayenin ekonomik sonuçlarına odaklanan çalışmaların önemli bir yer kapladığı, bu çalışmaların ise genellikle sosyal sermaye ile ekonomik büyüme/gelişim ilişkisine vurgu yaptığı görülmektedir (Örneğin; Koç ve Ata, 2012; Şavkar, 2011; Boulila, 2008; Woodhouse, 2006; Sabatini, 2005; Annen, 2003; Zak ve Knack, 2001; Temple ve Johnson, 1998; Knack ve Keefer, 1996; Helliwell ve Putnam, 1995; Putnam, 1993; Mankiw vd., 1992). Sosyal sermayeye yönelik yapılan deneysel çalışmalar, sosyal sermaye artışını ekonomik kalkınma, eğitim düzeyi, suç oranı, politikaların başarıyla uygulanması gibi konularda önemli bir faktör olarak saptanmıştır (Çalışkan, 2010: 2). Ayrıca sosyal sermayenin tespitine yönelik ekonometrik modeller geliştiren çalışmalar da bulunmaktadır (Örneğin Perez vd., 2006; Rupasingha vd., 2006).

Literatürde sosyal sermaye ile ilgili yapılmış deneysel çalışmaları, örgütlerde yapılan ve toplum düzeyinde yapılan çalışmalar olarak ikiye ayırabiliriz. Konumuzla daha yakından ilgisi olduğu için araştırmamızın literatür özetinde toplum düzeyinde yapılan çalışmalara yer verilmiş, örgütler düzeyinde yapılan araştırmaları burada zikretmekten kaçınılmıştır.

Sosyal sermaye unsuruna yönelik toplumsal düzeyde yapılan önemli çalışmalardan birisinde Putnam (1993), sosyal sermaye ile ilgili İtalya deneyimini ve ekonomik gelişim ile ilişkisini ele almakta, ayrıca bu konuda ABD'deki eksik yönlere

odaklanmaktadır. Yazar ABD’nin bazı bölgelerinde yetersiz eğitim ve sağlıksız yaşam koşullarının sosyal sermaye ile ilişkili olduğunu, ülkede sosyal sermayeyle ilgili derin eksiklikler olduğuna vurgu yapmaktadır.

Putnam (1995a) bir başka çalışmasında, ABD’deki sosyal sermaye yapısının özellikle son 20-30 yıldır zayıfladığına vurgu yapmaktadır. Yazar bu çalışmasında, ABD’de sosyal sermaye ve sivil toplum kavramlarının demokrasi ve demokratikleşme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada İtalya ve Çin örnekleri üzerinde de durulmaktadır. Putnam’a göre; işsizliğin ve suç oranlarının azalmasında, hükümetlerin daha etkin çalışmasında ve yolsuzlukların azalmasında sosyal sermaye son derece etkilidir. Bu bağlamda, sosyal sermayenin ekonomik büyümeye de olumlu katkı sağladığını ifade etmiştir. Amerika’nın gündemini meşgul etmesi gereken sorunun sivil toplum örgütlerinin sosyal bağlılık, sivil katılım ve sivil güven için nasıl farklı eğilimlerin ortak bir amaç etrafında toplanabileceği olması gerektiğini savunmaktadır.

Sabatini (2005) araştırmasında, İtalya’da ekonomik kalkınmanın kalitesinin, sosyal sermaye ile olan çeşitli bağlantılarını değerlendirmektedir. Çalışmada kalkınma kalitesi; insan gelişimi ve kentsel ekosistemlerdeki sağlık kurumları, kamu hizmetleri, sosyal koruma, toplumsal cinsiyet eşitliği, işgücü piyasalarının göstergeleri ile ölçülmüştür. Sosyal sermaye ise; güçlü aile bağları, zayıf gayri resmi bağlar, gönüllü organizasyonlar ve siyasi katılım olmak üzere dört ana faktörle ölçülmeye çalışılmıştır. Sosyal sermayenin ve insan gelişiminin farklı boyutları arasındaki nedensel ilişki daha sonra yapısal denklemler ile modellenmiştir. Bu çalışma, Putnam’ın (1995b) sivil toplum örgütlerinin sosyal bağ oluşturmadaki olumlu rolü ile ilgili iddialarına kanıt niteliğindedir. Araştırmanın sonunda, güçlü aile bağlarıyla şekillendirilmiş sosyal sermayenin, ekonomik kalkınmanın üzerinde pozitif bir etkisi olmadığı, aksine, zayıf aile bağlarının sonucunda sivil toplum örgütlerinde bir araya gelen farklı bireylerin bilgi paylaşımı ve güven duygusuyla ekonomik kalkınmanın tetiklenebileceği savunulmaktadır.

Rupasingha ve diğerleri (2006) araştırmalarında, bütün Birleşik Devletler eyaletlerinde, sosyal sermayenin ortaya çıkışında katkısı bulunan faktörleri araştırmışlardır. Bu araştırmada, sosyal sermayenin teorik olarak önemli faktörleri olarak kabul edilen; etnik köken, gelir dağılımı eşitsizliği, eğitim, yaş, toplumsal bağlılık ve kadın işgücünün üretime katkısı gibi bireysel ve toplumsal bir takım veriler kullanılmıştır. Bulgulara göre; sosyal sermaye endeksi, eğitim düzeyinde (0,740) en yüksek standart beta katsayısına sahiptir. Bunu yaş ve toplumsal bağlılık (uzun süredir aynı eyalette ikamet edenler) takip etmektedir. Kadın işgücünün üretime katılımı, nüfusun yaş ortalaması ve toplum bağlılık yüksek elastikiyete sahiptir. Düşük elastikiyet ise etnik köken durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu araştırma, Coleman (1990), Putnam (1993), Putnam (1995a), Alesina ve La Ferrara (2000) ve Glaeser ve diğerlerinin (2002) yaptığı araştırmaları tamamlar niteliktedir. Araştırmanın

sonucunda yüksek endeksli sosyal sermaye üretimine sahip toplumların ekonomik ve sosyal problemlerle daha etkin mücadele ettiği savunulmaktadır.

Perez ve diğerleri (2006) araştırmalarında, sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini teorik ve ampirik modellerle ölçmüşlerdir. Teorik modellerinde, sosyal sermayeyi oluşturan faktörlerden “gelir artışı, sosyal sermayedeki yıpranma oranı, işbirliği maliyeti ve güven ağlarının genişliği” kullanılmıştır. Ampirik modelde sosyal sermayenin ölçümü 1965-2001 yılları arasında 23 OECD ülkesi için yapılmıştır. Sonuçlara göre, söz konusu yıllar arasında OECD ülkelerinde, sosyal sermaye düzeyinde genel bir artış görülmektedir. Bu artışlar ekonomik büyüme düzeyinde pozitif bir etkiye yol açmıştır. ABD’de durgunluk dönemlerinde sosyal sermayenin düşmesi ile ilgili hipoteze rağmen güven duygusunun hala var olduğu gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, Danimarka, İsviçre, Belçika, İngiltere ya da İspanya gibi diğer ekonomilerde genişleme ve daralma dönemlerinde, sosyal sermayenin daha düzensiz bir evrim gösterdiği tespit edilmiştir.

Carpenter ve diğerleri (2004), yaptıkları araştırmada, Güneydoğu Asya’da Bangkok ve Ho Chi Minh City’de sosyal sermaye ve çevresel yönetimin karşılaştırmalı bir analizini gerçekleştirmişlerdir. Araştırmanın amacı sosyal sermayenin niteliğinin belirlenmesidir. Bu bağlamda, özellikle güven ve işbirliğini etkileyen cinsiyet faktörü ayrıntılı olarak incelenmiştir. Anket ve doğrudan gözlem yöntemleri kullanılan araştırma sonucunda, her iki kentin düşük gelirli yerleşim yerlerinde de çevresel iyileştirmelere yönelik genel eylemlere katılım oranının yüksek olduğu ve daha önemlisi katılımcıların verilen süre ve mekân çerçevesinde ortak hedeflere bağlı kaldıkları vurgulanmıştır.

Sosyal sermayenin toplum düzeyinde tespitiyle ilgili Türkiye’de yapılan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu sınırlı sayıdaki çalışmalardan birisinde Şavkar (2011) yüksek lisans tezinde sosyal sermaye unsurlarının ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini inceleyen ampirik bir çalışma yapmıştır.

Tüysüz (2011) tarafından hazırlanmış uzmanlık tezinde, Türkiye’de bölgelerin sosyal sermaye düzeyleri hesaplanmış ve genel kalkınmışlık seviyeleri ile ilişkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda, Türkiye’deki Düzey 2 bölgelerine ait belirlenen değişkenlere Temel Bileşenler Yöntemi uygulanmış ve 26 Düzey 2 bölgesini kapsayan sosyal sermaye endeksi değerlerini elde etmiştir. Bölgelerin sosyal sermaye endeks değerleri bölgelerin Gayri Safi Katma Değer ve Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi sonuçlarına göre karşılaştırılmalı olarak analiz etmiş ve sonuçları yorumlamıştır. Analiz sonucunda iki temel eğilim gözlemlenmiştir. İlk olarak bölgelerin genel gelişmişlik düzeyleri ile sosyal sermaye düzeyleri arasında yüksek bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak ise bazı gelişmiş bölgelerin ekonomik gelişme düzeyine kıyasla sosyal sermaye düzeyinin düşük kaldığı belirlenmiştir. Çalışmada bu tespitlerden hareketle, yeni bölgesel gelişme politikalarında

bölgelerin fiziki sermayeleri kadar sosyal sermayelerinin de göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır.

Uğuz ve arkadaşları (2011a) yürüttükleri TÜBİTAK projesinde Türkiye'nin sosyal sermaye stoğunu ve toplumun sosyal sermaye profilini belirlemeye yönelik bir alan araştırması yapmışlardır. Buna yönelik olarak Türkiye genelini temsil etmek üzere Uğuz ve arkadaşları (2011a, 2011b) TÜİK İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması'na göre 12 farklı bölgedeki 19 farklı ilden 1577 kişiye anket uygulayarak Türkiye'deki toplumun sosyal sermaye düzeyini belirlemeye çalışmışlardır. Bu araştırmada sosyal sermaye unsuru; güven, katılım, sosyal adanmışlık, özyeterlilik, sosyal girişkenlik ve hayırseverlik düzeyi esas alınarak tespit edilmiştir. Araştırmada gerçekleştirilen saha araştırması sayesinde, Türk toplumunun ağ kurma davranışları (bireylerin iş, eğitim veya meslek hayatlarında başarılı olmaları ve işlerini yapmaları için gerekli olan kişilerle ilişki kurmak ve sürdürmek için sergiledikleri davranışlar) belirlenmiş, bireylerin ağ alanına (bireysel bir ağda yer alan kişilerin yaş, cinsiyet, statü düzeyi, meslek grubu gibi hususlarda farklılaşma derecesi) ilişkin bilgiler derlenmiş, toplumun ağ yapısının farklılaşma derecesi (birey ve iletişimde olduğu kişiler arasındaki benzer veya farklı özellikler) belirlenmiş ve bireylerin ağ yoğunluğu (ağdaki bireylerin birbirleriyle arasındaki sıkı ve yakın ilişkiler) ölçülmüştür. Böylece farklı demografik özelliklere sahip (yaş, cinsiyet, etnik yapı, yaşanılan yer, kent-kır, meslek grubu, statü vb.) bireylerin ağ özellikleri ortaya konulmuştur. Araştırmanın sonucunda Türk insanının başkalarına olan güven düzeyinin düşük (%14,5) olduğu, ancak bireylerin her ne kadar diğer insanların genelde kendi sorunları ile ilgilendiklerini düşünseler dahi, yine de herhangi bir sorun karşısında toplumun bir araya gelebilme kapasitesine yönelik bir inanca sahip olduğu vurgusu yapılmaktadır. Başka bir deyişle Türk insanında yardımlaşma ve dayanışma eylemleri, herhangi bir sorunun yaşanması ile birlikte duygusal bir tepki olarak ortaya çıkmakta, ne var ki duygu yoğunluğunun azalmasıyla birlikte bu eylemler de rasyonel ve kalıcı bir yapıya kavuşmadan sona ermektedir. Ayrıca araştırmada Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarına üyelik oranlarının son derece düşük olduğu, Türkiye genelinde sivil toplum kuruluşlarına vatandaş katılımının dar ve çeşitli sosyal grupların göreceli olarak temsil edilebildiği bir şekilde gerçekleştiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra güven konusunda insanların kendilerini emniyette hissetme düzeyleri analiz edilmiş ve Türkiye'de bireylerin, büyük ölçüde kendilerini emniyette hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ağbağların yapısal analizi sonuçlarına göre Türkiye insanının ağ alanının dar, ağ yoğunluğunun yüksek ve bunla bağlantılı olarak ağdaki farklılaşma düzeyinin düşük olduğu belirtilmiştir. Son olarak araştırmada akrabalıklar ve aile üyeliği gibi göreceli olarak homojen gruplar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan bağlayıcı sosyal sermaye düzeyinin yüksek olduğu, bunun ise farklı insanları bir araya getiren/homojen olmayan sosyal ağlardan türeyen köprü kuran sosyal sermaye düzeyinin Türkiye'de düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada Türkiye için asıl olanın, herhangi bir grubun veya topluluğun işleyişini daha verimli hale getiren ve kayganlaştırıcı bir madde olarak işlev gören güveni

yaratabilmek ve yaratılan güveni grup üyeliğinin ötesine taşıyabilmek olduğu vurgusu yapılmıştır.

Filiztekin (2009) çalışmasında, Türkiye’de bölgelerin farklı boyutlardaki göreceli başarısını özetleyebilecek, 50 değişkeni içeren ve iki aşamalı temel bileşenler analizi kullandığı genel bir rekabet endeksi geliştirmiştir. Alt bileşenler olarak ekonomik canlılık ve etkinlik endeksi, emek piyasası endeksi, yaratıcılık endeksi, insan sermayesi endeksi, fiziki altyapı endeksi ve sosyal sermaye endeksi olmak üzere altı endeks hesaplaması yapmıştır. Yazar çalışmasında sosyal sermaye endeksi için hane halkı büyüklüğü, 100 bin kişi başına doktor sayısı, 100 bin kişi başına sinema sayısı, bin kişi başına gazete tirajı, kız okullaşma oranı, bin kişi başına STK sayısı, kişi başına konut elektrik tüketimi, net göç oranı ve okuma yazma oranı olmak üzere dokuz değişken kullanmıştır. Araştırmanın sonucunda Türkiye illeri arasında sosyal sermaye düzeyi en yüksek iller sırasıyla Ankara, İstanbul, Muğla, İzmir ve Yalova iken, en düşük sosyal sermaye düzeyine sahip iller sırasıyla Muş, Ağrı, Mardin, Bitlis ve Şırnak olarak tespit edilmiştir.

Kara (2008) çalışmasında Türkiye illerinin ve bölgelerinin görece olarak rekabet edebilirliklerini değerlendirebilecek, 30 değişkeni içeren ve temel bileşenler analizi kullandığı rekabet endeksi geliştirmiştir. Alt bileşenler olarak iktisadi yapı, yenilikçilik kapasitesi, altyapı ve erişilebilirlik, beşeri sermaye ve sosyal sermaye olmak üzere beş alt başlıkta değerlendirme yapmıştır. Yazar çalışmasında sosyal sermaye endeksi için on bin kişiye düşen vakıf sayısı ve dernek sayısı olmak üzere iki değişken kullanmıştır. Araştırmanın sonucunda bölgesel rekabet edebilirlik düzeyi en yüksek bölgeler sırasıyla TR10 (İstanbul), TR51 (Ankara) ve TR31 (İzmir) iken; en düşük bölgeler sırasıyla TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) ve TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) olarak tespit edilmiştir. Türkiye’nin batı ve kuzey kesimlerindeki bölgelerin yüksek düzeyde sosyal sermayeye sahip olduğu; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sosyal sermaye seviyesinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Konya ve Karaman illerinin ilçeler düzeyinde sosyal sermaye yapısını incelediğimiz bu çalışmada, yukarıda aktarılmış araştırmalardaki bulgular da dikkate alınarak, ilçelerin sosyal sermaye endeks değerleriyle SEGE (Sosyal ve Ekonomik Gelişmişlik Endeksi) değerleri arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Bu doğrultuda şu hipotez oluşturulmuştur: Hipotez 1. Konya ve Karaman illerinin ilçeler düzeyinde sosyal sermaye endeks değerleriyle SEGE (Sosyal ve Ekonomik Gelişmişlik Endeksi) değerleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

4. Uygulama

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, ilçe düzeyinde sosyal sermaye yapısının analiz edilebilmesine yönelik bir model önermek ve bu amaçla Türkiye İstatistiki Bölge Birimi sınıflandırmasına göre TR52 Düzey 2 bölgesinde yer alan iki ilin (Konya ve Karaman) merkez ilçeleri ve bağlı ilçelerinin sosyal sermaye yapısını analiz etmektir.

Sosyal sermayeyle ilgili yapılmış araştırmalar incelendiğinde, bu çalışmaların aile, komşuluk, şehir ve toplum düzeylerinde yapıldığını söyleyebiliriz (Briggs, 1997: 112). Bu çalışmaların bir adım daha ileriye götürülerek ilçeler düzeyinde yapılması, bu araştırmanın özgün yönünü oluşturmaktadır. Türkiye örnekleminde sosyal sermaye konusunda yapılmış araştırmalar incelendiğinde, sosyal sermaye ölçümünü ilçeler düzeyine indirgeyen hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır.

Sosyal sermaye, yatay ağlar ve karşılıklılık temelli yerel katılımı sağlayarak ve problemleri alanlarda bile ekonomik gelişmişliğe ve demokratikleşme yoğunluğuna pozitif katkı sağlayarak bölgesel yeni politikaların geliştirilmesinde önemli bir rol oynar (Mayer, 2003: 108). Konya ve Karaman’ın ilçeleri düzeyinde sosyal sermaye analizinin yapılması, bölgeye yönelik sonraki yıllara ilişkin stratejilerin tespitinde ve kaynakların etkin kullanımına yapacağı katkı anlamında son derece büyük öneme sahiptir. Araştırmanın, düşük endekse sahip ilçelerin sosyal sermayelerinin güçlendirilmesine yönelik strateji belirleme ve planlama çalışmalarında amme yöneticilerine ve ilçeler düzeyinde yapılmak istenen sosyal sermaye araştırmacılarına yön gösterici olması beklenmektedir.

4.2. Araştırmanın Metodolojisi

Çok değişkenli istatistiksel analizlerde, n tane bireye (nesne) ilişkin p tane değişken (özellik) incelenmektedir. Bu özelliklerden birçoğunun birbiriyle ilişkili ve p’nin oldukça büyük olması durumunda, analiz sonuçlarının yorumlanması ve özetlenmesi çok güç olmaktadır. Bu gibi durumlarda Temel Bileşenler Analizi (Principal Component Analysis), Kümeleme Analizi (Cluster Analysis), Ayırma Analizi (Discriminant Analysis), Kanonik Korelasyon Analizi (Canonical Correlation Analysis), Faktör Analizi (Factor Analysis), Çok Değişkenli Varyans Analizi (Multivariate Analysis of Variance) gibi yöntemlere başvurulmaktadır. Değişkenler arasında bir bağımlılığın bulunması ve dolayısı ile bağımsız olmamaları durumunda istatistiksel analiz sonuçlarının yorumu oldukça güç olmaktadır. Bu gibi durumlarda başarılı sonuçlar veren tekniklerin başında Temel Bileşenler Analizi gelmektedir (Sangün, 2007: 17). Temel bileşenler analizinde, n birey (gözlem) ve p

değişkenden oluşan veri matrisi, x' in p boyutlu uzaydaki durumu olarak düşünüldüğünde, her birey bir noktayı göstermek üzere, veri matrisi çok sayıda noktadan oluşan bir topluluk olarak ifade edilebilir. Bu matriste eğer ham veri kullanılıyor ise varyans-kovaryans matrisinden, standartlaştırılmış veri kullanılıyor ise korelasyon matrisinden yararlanılmaktadır. Oldukça farklı sonuçlar verebilen bu iki yoldan hangisinin seçileceği konusunda en önemli belirleyici, verilerin ölçü birimleridir. Eğer değişkenlerin ölçü birimleri aynı ise varyans-kovaryans matrisinden, değilse korelasyon matrisinden yararlanılması önerilir (Özdamar, 2004: 502).

Temel bileşenler analizi tekniğinin temel özellikleri, çok sayıdaki özelliklerin belli bir nitelik yönünden özetlenmesine ve ortak nitelikler üzerinden soyutlama yapılabilmesine imkân vermesi, çok sayıda ve farklı boyuttaki bilgi setinin kapsadığı temel ve ortak anlamı veya bilgi özünü açığa çıkarabilmeyi sağlaması, değişkenler arası bağımlılık yapısını gidermesi ve diğer geleneksel endeks tekniklerinin aksine değişkenlere uygulamacının isteğine bağlı olabilecek ağırlıklar verilmesini engelleyerek objektifliği artırmasıdır (Kara, 2008: 185). Bu nedenlerden dolayı çalışmamızda, ilçelerin sosyal sermaye düzeylerinin tek bir bileşik endeks şeklinde tespit edilebilmesi için temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Temel Bileşenler Analizi yöntemini uygulamak için SPSS 18.0 (Statistical Package for the Social Sciences) bilgisayar programından faydalanılmıştır.

4.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmaya Konya iline bağlı 31 ilçe ve Karaman iline bağlı 6 ilçe dâhil edilmiştir. Dolayısıyla TR52 Düzey 2 bölgesi olan Konya ve Karaman illerine bağlı 37 ilçenin tümü araştırmaya dâhil edildiğinden evren ve örneklem ayrımına gidilmemiştir.

4.4. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Araştırmada kullanılmak üzere toplanan değişken sayısı 18’dir. Bu değişkenler: Bin Kişi Başına Düşen Yeni Girişimci Sayısı, Kadın İstihdam Oranı, Vergi Tahsilat/Tahakkuk Oranı, Onbin Kişi Başına Düşen Sinema Sayısı, Bin Kişi Başına Düşen Günlük Yerel Gazete Tirajı, Bin Kişi Başına Düşen Aylık Yerel Dergi Tirajı, Elektrik Kayıp/Kaçak Oranı, İmtihar Oranı, Suç Oranı, Merkezi Yönetimde Kadın Temsil Oranı, Yerel Yönetimlerde Kadın Temsil Oranı, Güven Oranı, Kaba Boşanma Hızı, Bin Kişi Başına Düşen Dernek Sayısı, Bin Kişi Başına Düşen Vakıf Sayısı, Net Göç Hızı, Yerel Seçimlere Katılım Oranı ve Genel Seçimlere Katılım Oranı’dır. Veriler temin edilmiş olmasına rağmen, değişkenler arası korelasyon analizi incelemesi ve Kaiser Myer Olkin (KMO) testi sonuçları dikkate alınarak 6 değişken (Bin Kişi Başına Düşen Yeni Girişimci Sayısı, Kadın İstihdam Oranı, Onbin Kişi Başına Düşen Sinema Sayısı, Bin Kişi Başına Düşen Aylık Yerel

Dergi Tirajı, Güven Oranı ve Genel Seçimlere Katılım Oranı) analiz dışına çıkarılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın analiz kısmında kullanılan değişken sayısı 12’dir.

İlçelerin sosyal sermaye endeks değerleri hesaplamasına geçilmeden önce, doğru değişkenlerin analize tabi tutulduğunun tespiti, araştırma sonuçlarının geçerliliği açısından kritik önem taşımaktadır. Bu nedenle tüm değişkenler, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi, Bartlett küresellik testi ve korelasyon analizine tabi tutulmuştur.

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi, örneklem yeterliliği ölçüsüdür. KMO testi, kısmi korelasyon katsayılarının büyüklükleri ile gözlenen korelasyon katsayıları büyüklüklerini karşılaştırmak için kullanılan bir tekniktir. KMO testi sonucu ulaşılan değer, veri kümesinin analize uygunluk derecesini ölçmektedir. KMO testi değerlerinin $1,00 \leq KMO \leq 0,90$ aralığında olması verilerin “mükemmel” derecede, $0,90 \leq KMO \leq 0,80$ aralığında olması “iyi” derecede, $0,80 \leq KMO \leq 0,70$ aralığında olması “orta” düzeyde, $0,70 \leq KMO \leq 0,60$ aralığında olması “zayıf ama kabul edilebilir” düzeyde olduğunu göstermektedir. Değerin 0,6’dan küçük olması veri setinin uygun olmadığını göstermektedir (Tüysüz, 2011: 101-2). Kimi kaynaklarda (Örneğin Field, 2000) bu orana ait alt sınırın 0,50 olarak alınması gerektiği belirtilmektedir.

Konya ve Karaman’a bağlı 37 ilçenin sosyal sermaye endekslerine ulaşmak için yerli ve yabancı yazında sosyal sermaye alanında kullanılan göstergeler esas alınarak oluşturulan veri setinin temel bileşenler analizine uygun olabilmesi için KMO testinin yanı sıra, “korelasyon matrisi birim matrise eşittir” şeklinde ifade edilen sıfır (yokluk) hipotezinin “korelasyon matrisi birim matrise eşit değildir” alternatif hipotezine karşı sınanması ve sıfır hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir. Bu ise küresellik adı verilen Bartlett testi ile kontrol edilir. Bartlett (1950) tarafından verilerin küreselliğini açıklamak için kullanılan bu test, sonraki bazı çalışmalarda değişkenlerin tutarlılığını açıklamak için kullanılmıştır.

H0: $R=I$ (Korelasyon matrisi ile birim matris arasında fark yoktur. Değişkenler arasındaki ilişkiler önemsizdir.)

H1: $R \neq I$ (Korelasyon matrisi ile birim matris arasında fark vardır. Değişkenler arasındaki ilişkiler önemlidir.)

Tablo: 1’de, çalışmamızda kullanılan sosyal sermaye göstergeleri esas alınmak suretiyle hesaplanan Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett testlerinin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo: 1
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Testleri Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Testi		,610
Bartlett Küresellik Testi	Ki-kare	101,848
	Serbestlik Derecesi	66
	P	,003

Sosyal sermaye endeksinin ilçeler düzeyinde hesaplanabilmesi için oluşturduğumuz veri setinin uygunluğu için öncelikle KMO testi yapılmıştır. Yukarıda aktarıldığı üzere değişkenlerin tutarlı kabul edilebilmesi için KMO değerinin kimi kaynaklarda 0,60 kimi kaynaklarda ise 0,50’den yüksek olması gerekmektedir. 18 değişken esas alınarak yapılan KMO testi sonucu elde edilen değer 0,426 çıkmıştır. Bu oran, değişkenlerin tutarlılığı açısından yeterli olmadığı için bazı değişkenler değerlendirme dışı bırakılarak yeniden hesaplamalar yapılmıştır. 0,60 ve 0,50 değerinin uygunluğu konusunda istatistik kaynaklarındaki tartışmalara girmeksizin KMO testi sonucunda 0,60 değerine ulaşıncaya kadar analizler yeniden yapılmış ve sonuçta 6 değişken analiz dışına çıkarıldığında istenen değere ulaşılmıştır. Dolayısıyla 6 değişken analiz kapsamı dışında bırakılmış ve kalan 12 değişken üzerinden yapılan KMO testi sonucunda elde edilen değer 0,610 olmuştur. Bu sonuç, eşleştirilen değişkenlerin korelasyonlarının diğer değişkenler tarafından zayıf ancak kabul edilebilir düzeyde açıklandığını, örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu ve veri setinin temel bileşenler analizine uygun olduğunu göstermektedir. Bartlett testi sonucunda elde edilen p olasılık değeri anlamlılık derecesi 0,003 (0,05’den küçük) olduğu için sıfır hipotezi reddedilmiştir. Buna göre veriler normal dağılıma sahiptir ve değişkenler arasında ilişki vardır (değişkenler uygundur).

Bu kapsamda analizlerde kullanılan değişkenler şunlardır: Vergi Tahsilat/Tahakkuk Oranı, Bin Kişi Başına Düşen Günlük Yerel Gazete Tirajı, Elektrik Kayıp/Kaçak Oranı, İntihar Oranı, Suç Oranı, Merkezi Yönetimde Kadın Temsil Oranı, Yerel Yönetimlerde Kadın Temsil Oranı, Kaba Boşanma Hızı, Bin Kişi Başına Düşen Dernek Sayısı, Bin Kişi Başına Düşen Vakıf Sayısı, Net Göç Hızı ve Yerel Seçimlere Katılım Oranı. Verileri temin edilmiş olmasına rağmen analize dâhil edilmeyen 6 değişken: Bin Kişi Başına Düşen Yeni Girişimci Sayısı, Kadın İstihdam Oranı, Onbin Kişi Başına Düşen Sinema Sayısı, Bin Kişi Başına Düşen Aylık Yerel Dergi Tirajı, Güven Oranı ve Genel Seçimlere Katılım Oranı’dır.

Maddelerin ortak bir faktördeki varyansı birlikte açıklama oranları Tablo: 2’de verilmiştir. Tablodaki katsayıların incelenmesinden, en yüksek açıklanan varyansa sahip üç değişkenin sırasıyla Bin Kişi Başına Düşen Günlük Yerel Gazete Tirajı, Genel Seçimlere Katılım Oranı, Vergi Tahsilat / Tahakkuk Oranı olduğu görülmektedir. Varyans açıklama

oranlarında 0,10'dan küçük bir değer yer almadığı için sorunlu bir değişken olmadığı kanısına varılmıştır.

Tablo: 2
Açıklanan Varyans

Gösterge	Açıklanan Varyans
Vergi Tahsilat / Tahakkuk Oranı	,798
Bin Kişi Başına Düşen Günlük Yerel Gazete Tirajı	,808
Elektrik Kayıp / Kaçak Oranı	,621
İntihar Oranı	,730
Suç Oranı	,561
Merkezi Yönetimde Kadın Temsil Oranı	,517
Yerel Yönetimlerde Kadın Temsil Oranı	,766
Kaba Boşanma Hızı	,749
Bin Kişi Başına Düşen Dernek Sayısı	,756
Bin Kişi Başına Düşen Vakıf Sayısı	,678
Net Göç Hızı	,765
Genel Seçimlere Katılım Oranı	,802

Araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkiyi görebilmek için korelasyon matrisi incelenmiş ve Tablo: 3'te gösterilmiştir. Bu aşamada KMO ve Bartlett testleri sonucunda analiz kapsamı dışına çıkarılan 6 değişken ilişkiye dâhil edilmemiş, geri kalan 12 değişken arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo: 3
Değişkenler arası Korelasyon Matrisi

	VTTO	GGT	EKKO	İÖ	SO	MYKTO	YYKTO	KBH	DS	VS	NGH	YSKO
VTTO	1											
GGT	-,161	1										
EKKO	,215	,024	1									
İÖ	,016	-,058	-,004	1								
SO	-,098	,495**	,092	,183	1							
MYKTO	-,192	,151	-,013	,160	-,033	1						
YYKTO	-,167	,710**	,014	,028	,417*	,244	1					
KBH	,038	,324	-,195	-,003	,065	,120	,356*	1				
DS	-,078	,131	,116	,014	,004	,121	,172	-,056	1			
VS	,110	-,335*	,019	-,214	-,177	-,183	-,249	-,188	,242	1		
NGH	,169	,485**	,371*	-,083	,463**	,040	,414*	,080	,056	,033	1	
YSKO	-,074	-,079	,247	-,068	,113	-,105	-,221	-,513**	-,161	-,090	,190	1

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo: 4
Sosyal Sermaye Göstergeleri, Notasyonları, Hesaplama Yöntemi ve Veri Kaynağı

Nu.	Gösterge	Notasyonu	Hesaplama Yöntemi	Veri Kaynağı	Analizlerde Kullanılma Durumu
1	Bin Kişi Başına Düşen Yeni Girişimci Sayısı	GS	$(\text{Yılsonu işletme sayısı} - \text{Yılbaşı işletme sayısı}) / \text{İlçe nüfusu} \times 1.000$	- SGK Konya Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü - SGK Karaman Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü - TÜİK	Kullanılmadı
2	Kadın İstihdam Oranı	KİO	$\text{Yılsonu tüm işletmelerdeki toplam kadın çalışan sayısı} / \text{Yılsonu tüm işletmelerdeki toplam çalışan sayısı}$	- SGK Konya Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü - SGK Karaman Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü	Kullanılmadı
3	Vergi Tahsilat / Tahakkuk Oranı	VTTO	$2013 \text{ yılı vergi tahsilat toplamı (TL)} / 2013 \text{ yılı vergi tahakkuk toplamı (TL)}$	- Konya Vergi Dairesi Başkanlığı - İlçe Vergi Dairesi - İlçe Malmüdürlüğü	Kullanıldı
4	Onbin Kişi Başına Düşen Sinema Sayısı	SS	$(\text{İlçedeki toplam sinema sayısı} / \text{İlçe nüfusu}) \times 10.000$	- İlçe Kaymakamlığı - TÜİK	Kullanılmadı
5	Bin Kişi Başına Düşen Günlük Yerel Gazete Tirajı	GGT	$(\text{Günlük gazete tirajı} / 6+ \text{ nüfus}) \times 1.000$	- İlçe Kaymakamlığı - TÜİK	Kullanıldı
6	Bin Kişi Başına Düşen Aylık Yerel Dergi Tirajı	ADT	$(\text{Aylık dergi tirajı} / 6+ \text{ nüfus}) \times 1.000$	- İlçe Kaymakamlığı - TÜİK	Kullanılmadı
7	Elektrik Kayıp / Kaçak Oranı	EKKO	$(\text{Tüketilen elektrik miktarı (kwh)} - \text{Faturalanan elektrik miktarı (kwh)}) / \text{Tüketilen elektrik miktarı (kwh)}$	- MEPAŞ	Kullanıldı
8	İntihar Oranı	İO	$\text{Yıl içindeki intihar sayısı} / \text{Yıl içindeki toplam ölüm sayısı}$	- İlçe Emniyet Müdürlüğü - İlçe Jandarma Komutanlığı - İlçe Cumhuriyet Başsavcılığı - TÜİK	Kullanıldı
9	Suç Oranı	SO	$\text{Yıl içindeki suç sayısı} / 2013 \text{ toplam nüfus}$	- Konya İl Emniyet Müdürlüğü - İlçe Emniyet Müdürlüğü - İlçe Cumhuriyet Başsavcılığı - TÜİK	Kullanıldı
10	Merkezi Yönetimde Kadın Temsil Oranı	MYKTO	$\text{İlçeden seçilen kadın milletvekili sayısı} / \text{İlçeden seçilen milletvekili sayısı}$	- TBMM - Parti Teşkilatları	Kullanıldı
11	Yerel Yönetimlerde Kadın Temsil Oranı	YYKTO	$(\text{Seçilen kadın belediye başkanı sayısı} + \text{Seçilen kadın belediye meclis üyesi sayısı}) / (1 + \text{Toplam belediye meclis üyesi sayısı})$	- İlçe Belediyeleri	Kullanıldı
12	Güven Oranı	GO	Anket değerleri	- İlçede yaşayan halk	Kullanılmadı
13	Kaba Boşanma Hızı	KBH	$(\text{Boşanan sayısı} / 15+ \text{ nüfus}) \times 1.000$	- TÜİK	Kullanıldı
14	Bin Kişi Başına Düşen Dernek Sayısı	DS	$(\text{Dernek sayısı} / 15+ \text{ nüfus}) \times 1.000$	- Konya Valiliği - Dernekler İl Müdürlüğü - Karaman Valiliği - Dernekler İl Müdürlüğü - TÜİK	Kullanıldı
15	Bin Kişi Başına Düşen Vakıf Sayısı	VS	$(\text{Vakıf sayısı} / 15+ \text{ nüfus}) \times 1.000$	- Konya Vakıflar Bölge Müdürlüğü - TÜİK	Kullanıldı
16	Net Göç Hızı	NGH	$\text{Net göç} / (\text{İlçe son nüfusu} - (0,5 \times \text{Net göç})) \times 1.000$	- TÜİK	Kullanıldı
17	Yerel Seçimlere Katılım Oranı	YSKO	$\text{Sandık seçmen listesinde yazılı seçmenlerin toplam sayısı} / \text{Oy kullanan seçmenlerin toplam sayısı}$	- TÜİK	Kullanıldı
18	Genel Seçimlere Katılım Oranı	GSKO	$\text{Sandık seçmen listesinde yazılı seçmenlerin toplam sayısı} / \text{Oy kullanan seçmenlerin toplam sayısı}$	- TÜİK	Kullanılmadı

Temel bileşenler analizinin anlamlı sonuçlar verebilmesi için değişken sayısı yapılan çalışmanın içeriğine göre değişmekle birlikte, genel olarak gözlem/değişken oranının yaklaşık 3:1 ya da 5:1 oranlarında olması genel kabul görmektedir (Tüysüz, 2011: 101). Çalışmamızda temel bileşenler analizinde kullanılabilen değişken sayısı 12 ve gözlem sayısı 37’dir. Bu sayılar, çalışmamızda kullanılan gözlem/değişken oranının temel bileşenler analizinde önerilen aralığa uygun olduğunu göstermektedir.

Yukarıda detayları aktarılan 18 sosyal sermaye göstergesi, notasyonları, hesaplama yöntemi ve veri kaynağı bilgileri Tablo: 4’te özetlenmiştir.

4.5. Araştırmanın Bulguları

Araştırmamızda kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo: 5’te gösterilmiştir.

Tablo: 5
Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	En Küçük	En Büyük	Ortalama	Standart Sapma
Bin Kişi Başına Düşen Yeni Girişimci Sayısı	-,75	3,95	1,0875	1,00208
Kadın İstihdam Oranı	,08	,29	,1494	,04848
Vergi Tahsilat / Tahakkuk Oranı	,22	,99	,6774	,15357
Onbin Kişi Başına Düşen Sinema Sayısı	,00	,78	,0403	,13854
Bin Kişi Başına Düşen Günlük Yerel Gazete Tirajı	,00	36,11	5,6395	7,71145
Bin Kişi Başına Düşen Aylık Yerel Dergi Tirajı	,00	80,99	4,5063	15,49688
Elektrik Kayıp / Kaçak Oranı	,01	,11	,0691	,01647
İntihar Oranı	,00	,14	,0201	,03386
Suç Oranı	,00	,05	,0133	,01138
Merkezi Yönetimde Kadın Temsil Oranı	,00	,50	,0225	,09752
Yerel Yönetimlerde Kadın Temsil Oranı	,00	,18	,0478	,06017
Güven Oranı	,16	,93	,5977	,15533
Kaba Boşanma Hızı	11,84	44,63	22,1458	7,65073
Bin Kişi Başına Düşen Dernek Sayısı	,63	3,17	1,5764	,59284
Bin Kişi Başına Düşen Vakıf Sayısı	,02	,63	,1331	,11684
Net Göç Hızı	-71,54	36,87	-6,3849	24,33655
Yerel Seçimlere Katılım Oranı	,74	,97	,9034	,05062
Genel Seçimlere Katılım Oranı	,67	,93	,8568	,05963

Tablo: 5’te görüleceği üzere 37 ilçeye ait bin kişi başına düşen yeni girişimci sayısı ortalaması 1,0875 iken kadın istihdam oranı ortalaması %14,94’tür. Vergi tahsilat/tahakkuk oranı ortalaması %67,74 iken onbin kişi başına düşen sinema sayısı ortalaması 0,0403 olarak bulunmuştur. Bin kişi başına düşen günlük yerel gazete tirajı 5,6395 iken bin kişi başına düşen aylık yerel dergi tirajı 4,5063’tür. Elektrik kayıp/kaçak

oranı ortalaması %6,91 iken intihar oranı ortalaması %2,01 ve suç oranı ortalaması %1,33’tür. Merkezi yönetimde kadın temsil oranı ortalaması %2,25 iken yerel yönetimlerde kadın temsil oranı ortalaması %4,78’dir. Güven oranı ortalaması 37 ilçe için %59,77 olarak bulunmuşken kaba boşanma hızı ortalaması 22,1458’dir. Bin kişi başına düşen dernek sayısı ortalaması 1,5764 iken bin kişi başına düşen vakıf sayısı ortalaması 0,1331’dir. Net göç hızı ortalamasının -6,3849, yerel seçimlere katılım oranı ortalamasının %90,34 ve genel seçimlere katılım oranı ortalamasının %85,68 olduğu görülmektedir.

Temel bileşenler analizi kapsamına alınan 12 değişkenle ilgili hesaplanan temel bileşenlerin öz değerleri ve açıklama oranları Tablo: 6’da gösterilmiştir.

Tablo: 6
Temel Bileşenlerin Özdeğerleri

Bileşen	Özdeğerler (Eigenvalues)			Yük Kareleri		
	Toplam	Varyans Açıklama Oranı (%)	Birikimli Varyans Açıklama Oranı (%)	Toplam	Varyans Açıklama Oranı (%)	Birikimli Varyans Açıklama Oranı (%)
1	2,829	23,571	23,571	2,829	23,571	23,571
2	1,885	15,704	39,276	1,885	15,704	39,276
3	1,438	11,980	51,255	1,438	11,980	51,255
4	1,259	10,493	61,748	1,259	10,493	61,748
5	1,141	9,508	71,257	1,141	9,508	71,257
6	,927	7,726	78,983			
7	,670	5,587	84,570			
8	,547	4,559	89,129			
9	,410	3,415	92,545			
10	,387	3,225	95,770			
11	,271	2,257	98,026			
12	,237	1,974	100,000			

Analiz kapsamında önemli bulunan bileşen sayısı hakkındaki bilgiler Tablo 6’da incelendiğinde 12 göstergeden beşinin 1’den yüksek özdeğere sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla önemli bileşen sayısı 5’tir. Birinci temel bileşen toplam varyansın %23,571’ini açıklarken, beş bileşen toplam varyansın %71,257’sini açıklamaktadır. Bu oran, 12 göstergeden oluşan orijinal değişken setinin beş bileşen ile yaklaşık %71 oranında temsil edilebileceğini göstermektedir ve istatistiksel açıdan yeterlidir. Tablo: 7’de temel bileşenler yük matrisi bulunmaktadır.

Tablo: 7
Temel Bileşenler Yük Matrisi

Nu.	Gösterge	1	2	3	4	5
1	Vergi Tahsilat / Tahakkuk Oranı	-,171	,240	,410	-,582	,452
2	Bin Kişi Başına Düşen Günlük Yerel Gazete Tirajı	,875	,043	,021	,000	-,200
3	Elektrik Kayıp / Kaçak Oranı	,082	,665	,162	,043	,379
4	İntihar Oranı	,101	-,128	-,395	,042	,739
5	Suç Oranı	,645	,332	-,168	-,068	-,035
6	Merkezi Yönetimde Kadın Temsil Oranı	,304	-,279	-,182	,442	,343
7	Yerel Yönetimlerde Kadın Temsil Oranı	,857	-,094	,103	,084	-,064
8	Kaba Boşanma Hızı	,461	-,558	,256	-,398	,019
9	Bin Kişi Başına Düşen Dernek Sayısı	,144	-,001	,487	,682	,184
10	Bin Kişi Başına Düşen Vakıf Sayısı	-,401	,145	,649	,247	-,117
11	Net Göç Hızı	,592	,583	,248	-,112	,010
12	Yerel Seçimlere Katılım Oranı	-,166	,705	-,478	,111	-,191

Temel bileşenler yük matrisi, hangi orijinal değişkenin (göstergenin) hangi bileşen üzerinde ne kadar ağırlığı olduğunu gösterir. Tablo 7’de görülen temel bileşenler yük matrisi değerlerine göre, birinci temel bileşende yer alan 9 değişken sosyal sermaye ile aynı yönde ilişkiye sahipken 3 değişken sosyal sermaye ile zıt yönde ilişkiye sahiptir. Örneğin birinci temel bileşende bin kişi başına düşen günlük yerel gazete tirajı pozitif yönlü ilişkiye sahipken vergi tahsilat/tahakkuk oranı negatif yönlü ilişkiye sahip görülmektedir. Birinci bileşen içerisinde mutlak değer olarak en büyük öneme sahip üç değişken sırasıyla; bin kişi başına düşen günlük yerel gazete tirajı, yerel yönetimlerde kadın temsil oranı ve suç oranıdır.

İkinci temel bileşende yer alan değerler incelendiğinde ise 7 değişken sosyal sermaye ile aynı yönde ilişkiye sahipken 5 değişken sosyal sermaye ile zıt yönde ilişkiye sahip görülmektedir. İkinci temel bileşene örnek olarak yerel seçimlere katılım oranı pozitif yönde ilişkiye sahipken intihar oranı negatif yönlü ilişkiye sahip görülmektedir. İkinci bileşen içerisinde mutlak değer olarak en büyük öneme sahip üç değişken sırasıyla; yerel seçimlere katılım oranı, elektrik kayıp/kaçak oranı ve net göç hızıdır.

Üçüncü temel bileşende yer alan değerler incelendiğinde 8 değişken sosyal sermaye ile aynı yönde ilişkiye sahipken 4 değişken sosyal sermaye ile zıt yönde ilişkiye sahip görülmektedir. Üçüncü temel bileşene örnek olarak vergi tahsilat/tahakkuk oranı pozitif yönde ilişkiye sahipken suç oranı negatif yönlü ilişkiye sahip görülmektedir. Üçüncü bileşen içerisinde mutlak değer olarak en büyük öneme sahip üç değişken sırasıyla; bin kişi başına düşen vakıf sayısı, bin kişi başına düşen dernek sayısı ve yerel seçimlere katılım oranıdır.

Tablo: 8
Bileşenlere Ait Endeks Değerleri

	Y1	Y2	Y3	Y4	Y5
Ahırılı	-6,147534923	-19,35364677	-0,71204629	-2,526386291	0,575403515
Akören	-4,263585986	-22,9976105	-0,074856542	-4,894343726	0,427114642
Akşehir	23,35947009	-19,16438127	6,521264342	-10,2070413	-2,407774324
Altınekin	16,06516468	4,23838786	8,099913276	-6,463455286	0,945626945
Beşehir	26,70515081	-3,527526362	7,603788621	-5,926469287	-2,045675968
Bozkır	-3,694390769	-26,14087392	-1,144671432	-4,123803129	-0,250403074
Cihanbeyli	10,20305636	-31,57595612	6,031438786	-13,15203726	0,519235998
Çeltik	10,5582914	-21,84562261	7,188549865	-11,39170128	0,956288304
Çumra	20,41487191	-4,392806173	7,3199741	-7,507012247	-0,851094467
Derbent	-2,309643525	-17,04467515	0,44795582	-3,734303265	0,289598058
Derebucak	-24,18189596	-48,65991307	-7,353101992	-2,386622398	0,571896436
Doğanhisar	-11,37467731	-31,99806418	-3,715317972	-2,521093959	-0,012741439
Emirgazi	-1,643965475	-14,98147259	0,658764541	-4,155382393	0,474641247
Ereğli	31,06870957	-13,55183884	10,64568836	-13,22038962	-1,786846531
Güneşınır	-0,356024418	-16,47078984	1,579355849	-4,452806801	0,580913552
Hadım	-34,68759035	-50,10825155	-12,77037857	2,961567328	-0,062779017
Halkapınar	-12,16371739	-36,03154734	-2,936674895	-5,267272717	0,41490122
Hüyük	0,53984293	-32,25722735	-0,185563094	-4,904814199	-1,001792076
İlgın	8,404108845	-17,22517449	2,834895496	-5,955143544	-0,791604068
Kadınhanı	8,530398048	-8,217588508	3,821360729	-5,216593978	-0,019015788
Karapınar	16,28889204	-1,648564238	6,913029211	-6,748479681	-0,001412655
Karatay	48,72055448	9,346721983	16,77126247	-12,97721723	-2,150535676
Kulu	37,95362062	-14,72315845	15,95770029	-19,10118766	-0,484919544
Meram	42,98872977	-0,798664288	14,20238938	-12,68845112	-2,485265417
Sarayönü	16,66806932	-7,068407529	7,733650459	-6,810925901	0,126290341
Selçuklu	58,28547067	0,369448804	14,24704822	-12,87058037	-6,109303624
Seydişehir	14,02344086	-9,794436359	6,059090053	-6,439315158	-0,191032955
Taşkent	18,17127668	2,301757553	9,539668602	-7,585517694	1,003699691
Tuzlukçu	0,891918008	-16,39486855	2,073472474	-5,392941833	0,563689515
Yalıhüyük	24,51969299	2,086797431	13,63734644	-9,81232446	1,427511729
Yunak	-1,146119409	-30,78200992	1,098996945	-7,521544298	0,219202351
Ayrancı	4,045917736	-18,46706727	3,587499105	-7,716684246	0,651924695
Başyayla	-8,921804603	-21,56957748	-2,012862068	-1,182607332	0,372156368
Ermenek	16,48550892	-8,730109221	5,606634526	-6,402866382	-0,898519066
Kazımkarabekir	12,88813264	-11,2320064	7,753882269	-9,368785618	0,882645384
Karaman Merkez	30,44394842	-9,599432933	12,66388818	-13,53583988	-0,436914065
Sarıveliler	32,09492615	13,63637053	11,8369969	-7,71630081	-0,768252219

Dördüncü temel bileşende yer alan değerler incelendiğinde 8 değişken sosyal sermaye ile aynı yönde ilişkiye sahipken 4 değişken sosyal sermaye ile zıt yönde ilişkiye sahip görülmektedir. Dördüncü temel bileşene örnek olarak merkezi yönetimde kadın temsil oranı pozitif yönde ilişkiye sahipken suç oranı negatif yönlü ilişkiye sahip görülmektedir.

Dördüncü bileşen içerisinde mutlak değer olarak en büyük öneme sahip üç değişken sırasıyla; bin kişi başına düşen dernek sayısı, vergi tahsilat/tahakkuk oranı ve merkezi yönetimde kadın temsil oranıdır.

Beşinci ve son temel bileşende yer alan değerler incelendiğinde 7 değişken sosyal sermaye ile aynı yönde ilişkiye sahipken 5 değişken sosyal sermaye ile zıt yönde ilişkiye sahip görülmektedir. Beşinci temel bileşene örnek olarak vergi tahsilat/tahakkuk oranı pozitif yönde ilişkiye sahipken bin kişi başına düşen vakıf sayısı negatif yönlü ilişkiye sahip görülmektedir. Beşinci bileşen içerisinde mutlak değer olarak en büyük öneme sahip üç değişken sırasıyla; intihar oranı, vergi tahsilat/tahakkuk oranı ve elektrik kayıp/kaçak oranıdır.

Tablo: 7'de verilmiş olan her bir değişkene ilişkin bileşen katsayıları gösterge değerleriyle çarpılıp her ilçe için beş bileşene ait endeks değerleri elde edilmiştir. Bileşenlere ait endeks değerleri Tablo: 8'de gösterilmiştir.

Özdeğerleri birden büyük beş temel bileşen, varyans açıklama oranları esas alınarak ağırlıkları toplamı 1 olacak şekilde ağırlıklandırılmış ve nihai değişken olan sosyal sermaye endeks değerleri elde edilmiştir.

$$\text{Sosyal Sermaye Endeksi} = (23,571/71,257) (Y_1) + (15,704/71,257) (Y_2) + (11,980/71,257) (Y_3) + (10,493/71,257) (Y_4) + (9,508/71,257) (Y_5)$$

$$\text{Sosyal Sermaye Endeksi} = (0,330788554) (Y_1) + (0,220385366) (Y_2) + (0,168123833) (Y_3) + (0,147255708) (Y_4) + (0,133432505) (Y_5)$$

$$Y_1 = [-0,171 (z_1) + 0,875 (z_2) + 0,082 (z_3) + 0,101 (z_4) + 0,645 (z_5) + 0,304 (z_6) + 0,857 (z_7) + 0,461 (z_8) + 0,144 (z_9) - 0,401 (z_{10}) + 0,592 (z_{11}) - 0,166 (z_{12})]$$

$$Y_2 = [0,240 (z_1) + 0,043 (z_2) + 0,665 (z_3) - 0,128 (z_4) + 0,332 (z_5) - 0,279 (z_6) - 0,094 (z_7) - 0,558 (z_8) - 0,001 (z_9) + 0,145 (z_{10}) + 0,583 (z_{11}) + 0,705 (z_{12})]$$

$$Y_3 = [0,410 (z_1) + 0,021 (z_2) + 0,162 (z_3) - 0,395 (z_4) - 0,168 (z_5) - 0,182 (z_6) + 0,103 (z_7) + 0,256 (z_8) + 0,487 (z_9) + 0,649 (z_{10}) + 0,248 (z_{11}) - 0,478 (z_{12})]$$

$$Y_4 = [-0,582 (z_1) + 0,000 (z_2) + 0,043 (z_3) + 0,042 (z_4) - 0,068 (z_5) + 0,442 (z_6) + 0,084 (z_7) - 0,398 (z_8) + 0,682 (z_9) + 0,247 (z_{10}) - 0,112 (z_{11}) + 0,111 (z_{12})]$$

$$Y_5 = [0,452 (z_1) - 0,200 (z_2) + 0,379 (z_3) + 0,739 (z_4) - 0,035 (z_5) + 0,343 (z_6) - 0,064 (z_7) + 0,019 (z_8) + 0,184 (z_9) - 0,117 (z_{10}) + 0,010 (z_{11}) - 0,191 (z_{12})]$$

Kullanılan Notasyonların Anlamları:

i : 1,2,.....,37 ilçe

z_i : 1,2,.....,12 değişken

Yapılan hesaplamalar sonucunda her bir ilçe için tespit edilen sosyal sermaye endeks değerleri Tablo: 9’da gösterilmiştir.

Tablo: 9
İlçelerin Sosyal Sermaye Endeks Değerleri

Sıra	İlçe	Sosyal Sermaye Endeks Değeri	Sıra	İlçe	Sosyal Sermaye Endeks Değeri
1	Selçuklu	19,04640993	21	Çeltik	-1,663220117
2	Karatay	18,79781078	22	Ayrancı	-3,177721851
3	Sarıveliler	14,37319286	23	Tuzlukçu	-3,688479656
4	Meram	14,23186394	24	Güneysınır	-4,060350953
5	Yalıhüyük	9,609052046	25	Emirgazi	-4,283319464
6	Kulu	9,11526143	26	Cihanbeyli	-4,437225364
7	Beyşehir	8,189055027	27	Derbent	-4,956344235
8	Karaman Merkez	8,032508342	28	Ahırlı	-6,713753931
9	Taşkent	7,138885059	29	Akören	-7,154996487
10	Ereğli	6,895139252	30	Bozkır	-7,816240246
11	Altınekin	6,784436411	31	Hüyük	-7,817578075
12	Çumra	5,796543801	32	Yunak	-8,056601728
13	Karapınar	5,193163937	33	Başyayla	-8,167748076
14	Sarayönü	4,269947453	34	Doğanhisar	-11,81209723
15	Ermenek	3,409087963	35	Halkapınar	-13,17844393
16	Akşehir	2,775555669	36	Derebucak	-20,23439303
17	Seydişehir	2,525204814	37	Hadim	-24,23665726
18	Kazımkarabekir	1,829655757			
19	Kadınhanı	0,882473038			
20	Ilgın	-1,522134461			

Tablo: 9’daki sosyal sermaye endeks değerleri incelendiğinde, Konya ve Karaman’a bağlı 37 ilçe içerisinde en yüksek sosyal sermaye seviyesine sahip ilçe Selçuklu iken, bunu sırasıyla Karatay, Sarıveliler, Meram, Yalıhüyük, Kulu, Beyşehir, Karaman merkez, Taşkent ve Ereğli takip etmektedir. En düşük sosyal sermaye seviyesine sahip ilçe Hadim iken, bunu sırasıyla Derebucak, Halkapınar, Doğanhisar, Başyayla ve Yunak takip etmektedir.

4.6. Sosyal Sermaye Bağlamında İlçelerin Gruplandırılması

Hesaplamalar sonucunda elde edilen ilçelerin sosyal sermaye değerleri esas alınmak suretiyle Konya ve Karaman’ın ilçeleri (37 ilçe), kırılma noktaları tespit edilerek 5 gruba ayrılmıştır. Elde edilen gruplar Tablo 10:’da gösterilmiştir.

Tablo: 10
İlçelerin Sosyal Sermaye Grupları

Grup	Değer Aralığı (Üst Değer)	Değer Aralığı (Alt Değer)	Gruptaki İlçe Sayısı	İlçeler	Şekil 1 Haritasındaki Renk
1. Grup	19,04641	10,3898	4	Selçuklu, Karatay, Sarıveliler, Meram	Açık kahverengi
2. Grup	10,3898	1,733183	14	Yalıhüyük, Kulu, Beyşehir, Karaman Merkez, Taşkent, Ereğli, Altınekin, Çumra, Karapınar, Sarayönü, Ermenek, Akşehir, Seydişehir, Kazımkarabekir	Turuncu
3. Grup	1,733183	-6,92343	10	Kadınhanı, Ilgın, Çeltik, Ayrancı, Tuzlukçu, Güneysınır, Emirgazi, Cihanbeyli, Derbent, Ahırılı	Sarı
4. Grup	-6,92343	-15,58	7	Akören, Bozkır, Hüyük, Yunak, Başyayla, Doğanhisar, Halkapınar	Yeşil
5. Grup	-15,58	-24,2367	2	Derebucak, Hadim	Kırmızı

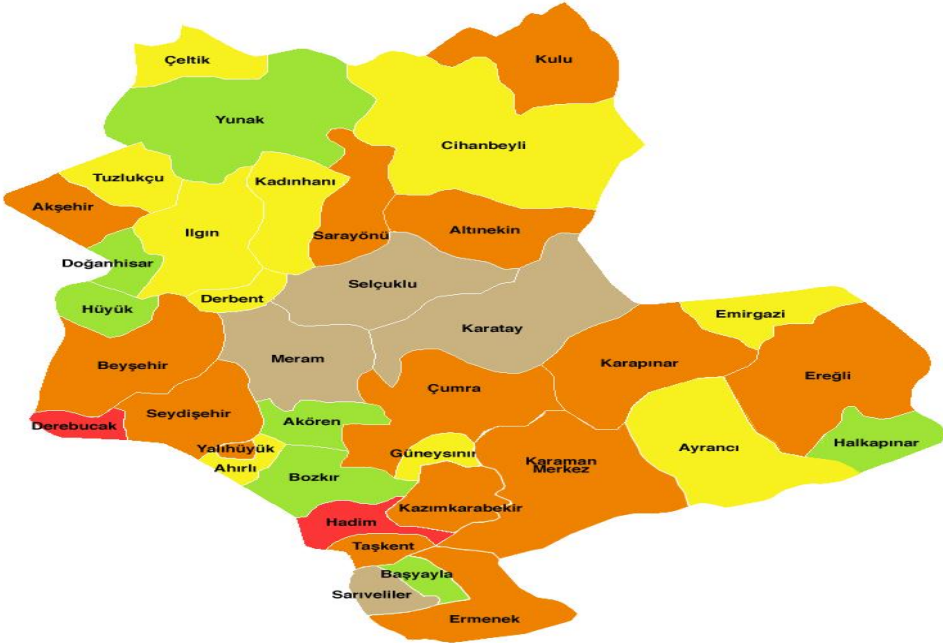
Tablo: 10’da yapılmış olan gruplandırma esas alınarak TR52 Düzey 2 Bölgesi’nin (Konya ve Karaman) ilçeler düzeyinde sosyal sermaye haritası düzenlenmiş ve Şekil: 1’de gösterilmiştir.

TR52 Düzey 2 Bölgesi (Konya ve Karaman illeri) sosyal sermaye haritası incelendiğinde 4 ilçenin yüksek düzeyde sosyal sermaye düzeyine sahip olduğu ve genel olarak yüksek sosyal sermaye düzeyi açısından bölge merkezinde bir yoğunlaşmanın olduğu göze çarpmaktadır. Burada şaşırtıcı olan veri, Sarıveliler ilçesinin en yüksek düzeyde sosyal sermaye düzeyine sahip olan 3. ilçe olmasıdır. Bu durumun, ilçenin kaba boşanma hızının son derece düşük olması ve net göç hızının çok yüksek olmasına bağlı olduğu düşünülmektedir.

Avrupa ülkelerinde genellikle kuzey bölgelerinin, güney bölgelerine nazaran sosyal sermaye düzeylerinin yüksek olması profiline, ya da Türkiye’de batı bölgelerinin doğu bölgelerine nazaran daha yüksek sosyal sermaye düzeyine sahip olması profiline araştırmamızda aynı yönde olmadığı görülmektedir. Her ne kadar dağılım biraz karışık

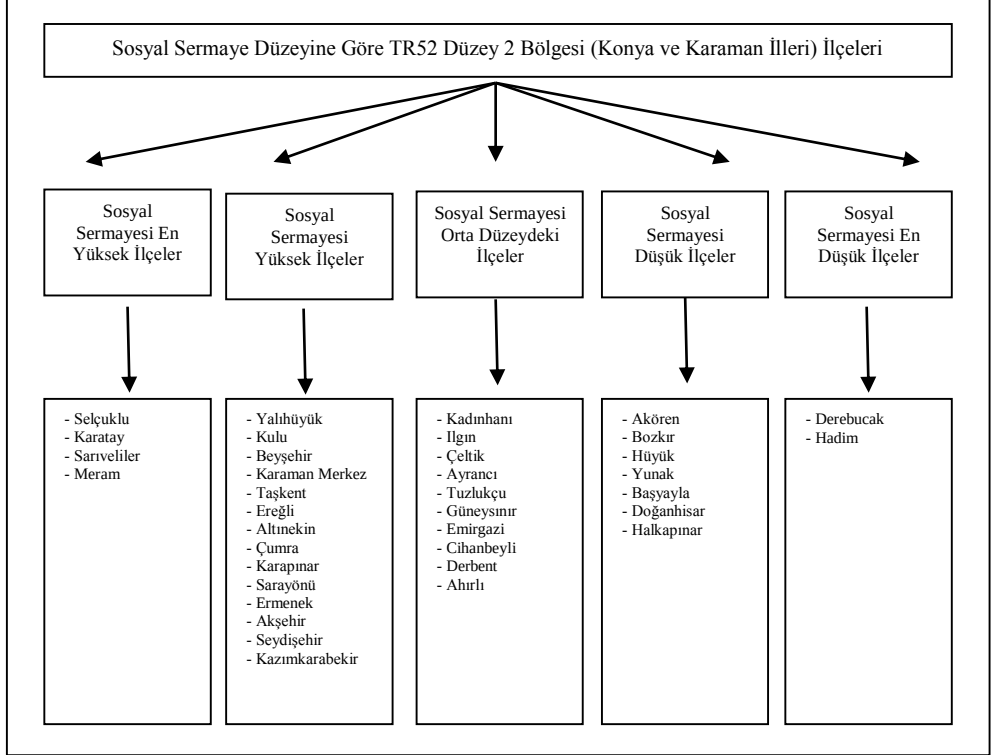
görünse de, genel bir ayırım yapılmak istenirse, merkeze doğru yaklaştıkça sosyal sermaye düzeyinin yükseldiğini söyleyebiliriz.

Şekil: 1
TR52 Düzey 2 Bölgesi (Konya ve Karaman) Sosyal Sermaye Haritası

Sosyal sermaye düzeylerine yönelik yapılan bu gruplandırmayı, farklı bir şekilde Şekil: 2’deki gibi gösterebiliriz. Buna göre 4 ilçe sosyal sermayesi en yüksek ilçe iken, 14 ilçe sosyal sermayesi yüksek ilçeler grubuna alınmıştır. 10 ilçe sosyal sermayesi orta düzeydeki ilçeler grubunda iken, 7 ilçe sosyal sermayesi düşük ve 2 ilçe sosyal sermayesi en düşük grubuna dâhil edilmiştir.

Şekil: 2
Sosyal Sermaye Düzeyine İlçelerin Gruplandırılması

4.7. Sosyal ve Ekonomik Gelişmişlik Endeks (SEGE) Sonuçlarıyla Karşılaştırma

Araştırmada ilçelerin sosyal sermaye değerleriyle SEGE değerleri arasında anlamlı ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Bu kapsamda “Konya ve Karaman”ın ilçelerinin sosyal sermaye endeks değerleriyle SEGE (Sosyal ve Ekonomik Gelişmişlik Endeksi) değerleri arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezini test edebilmek amacıyla Pearson İlişki Analizi yapılmıştır. İlçelerin hesaplanan sosyal sermaye endeks değerleri ve SEGE değerleri Tablo: 11’de, Pearson İlişki Analizi sonuçları Tablo: 12’de gösterilmiştir.

Tablo: 11
Hesaplanan Sosyal Sermaye Endeks Değerleri ve SEGE Değerleri

Sosyal Sermaye Değeri Sıra	İlçe	Sosyal Sermaye Endeks Değeri *	SEGE Değeri Sıra	SEGE Değeri **
1	Selçuklu	19,04640993	1	62,07809
2	Karatay	18,79781078	3	33,62205
3	Sarıveliler	14,37319286	25	-7,31257
4	Meram	14,23186394	2	45,8147
5	Yalıhüyük	9,609052046	35	-11,3686
6	Kulu	9,11526143	12	0,307589
7	Beyşehir	8,189055027	9	3,357867
8	Karaman Merkez	8,032508342	5	13,73063
9	Taşkent	7,138885059	30	-10,196
10	Ereğli	6,895139252	4	15,06273
11	Altınekin	6,784436411	19	-5,09582
12	Çumra	5,796543801	11	0,911496
13	Karapınar	5,193163937	14	-0,61261
14	Sarayönü	4,269947453	18	-5,05946
15	Ermenek	3,409087963	22	-6,17977
16	Akşehir	2,775555669	6	8,721049
17	Seydişehir	2,525204814	8	3,405671
18	Kazımkarabekir	1,829655757	32	-10,6093
19	Kadınhanı	0,882473038	15	-3,61566
20	İlgın	-1,522134461	13	-0,40077
21	Çeltik	-1,663220117	27	-8,49093
22	Ayrancı	-3,177721851	7	5,846085
23	Tuzlukçu	-3,688479656	34	-10,9981
24	Güneysınır	-4,060350953	23	-7,05803
25	Emirgazi	-4,283319464	24	-7,18981
26	Cihanbeyli	-4,437225364	10	0,933958
27	Derbent	-4,956344235	36	-11,6018
28	Ahırlı	-6,713753931	33	-10,6981
29	Akören	-7,154996487	29	-9,76726
30	Bozkır	-7,816240246	21	-5,89125
31	Hüyük	-7,817578075	28	-9,57877
32	Yunak	-8,056601728	20	-5,43471
33	Başyayla	-8,167748076	16	-3,74861
34	Doğanhisar	-11,81209723	26	-7,71109
35	Halkapınar	-13,17844393	31	-10,523
36	Derebucak	-20,23439303	37	-12,8904
37	Hadim	-24,23665726	17	-4,83532

* Sosyal sermaye endeks değerleri araştırmamız kapsamında hesaplanan 2013 yılına ait değerlerdir.

** SEGE değerleri 2012 yılına aittir. Kaynak: Buluş, Abdulkadir, Savaş Erdoğan ve Bilal Özel (2012). TR52 Bölgesi İlçeleri Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi, Mevlana Kalkınma Ajansı 2012 Teknik Destek Projesi Araştırma Raporu (TR52-12-TD01/045), Yararlanıcı Kurum: Meram Belediyesi.

Tablo: 12
Hesaplanan Sosyal Sermaye Endeks Değerleri ve SEGE Değerleri Arasındaki Pearson İlişki Analizi

	Sosyal Sermaye Endeksi	SEGE Endeksi
Sosyal Sermaye Endeksi	1,000	0,609** (p=0,000)
SEGE Endeksi	0,609 ** (p=0,000)	1,000

Tablo: 12 incelendiğinde, Konya ve Karaman’ın ilçeleri için elde edilen sosyal sermaye endeks değerleri ile SEGE değerleri arasındaki korelasyon katsayısı 0,609 olarak bulunmuş ve söz konusu değişkenler arasında %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre Konya ve Karaman’ın ilçeleri için sosyal sermaye endeks değerleri ile SEGE değerleri arasında paralellik olduğu görülmektedir. Bu iki değişken arasında bir neden sonuç ilişkisi olmamakla birlikte, sosyal sermaye endeks değerleriyle SEGE değerlerinin birlikte artıp azaldığı yorumu yapılabilir.

5. Sonuç

Fiziksel ve finansal sermaye unsurlarının gelişimine yönelik arayışlar, uzun yıllardır sosyoloji, iktisat, işletme gibi bilim dallarının inceleme alanı olmuştur. Ancak bu incelemeler, son yıllarda fiziksel ve finansal sermaye unsurları yerine bireyler ve gruplar arasındaki davranışları ön plana alan araştırmalara bırakmıştır. Özellikle son yıllarda araştırmacıların üzerinde durdukları önemli konulardan birisi de sosyal sermaye kavramı olmuştur. Entelektüel sermayeyi oluşturan ana kavramlardan birisi olarak kabul edilen sosyal sermaye, örgütsel ve toplumsal düzeyde yapılan araştırmalara konu olmaktadır. Bu bağlamda toplumsal düzeyde yapılan araştırmalar incelendiğinde, sosyal sermayenin ülkeler arası, ülkeler, bölgeler ve iller düzeyinde incelendiği görülmektedir. Literatürde sıklıkla ülke, bölge ya da iller düzeyinde yapılmış olan sosyal sermayeye yönelik çalışmaların bir adım daha ileriye götürülerek ilçeler düzeyinde yapılması, bu araştırmanın özgün yönünü oluşturmaktadır. Türkiye örnekleminde sosyal sermaye konusunda yapılmış araştırmalar incelendiğinde, sosyal sermaye ölçümünü ilçeler düzeyine indirgeyen hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak sosyal sermaye düzeyinin ilçeler düzeyine indirgenmesi, illerin ve bölgelerin gelişmesi için mikro düzeyde yapılması gerekenlere yol gösterici bir nitelik taşıyacaktır. Türkiye’de ilçeler düzeyinde bu konuya gereken önemin verilmemiş olması, kaygı vericidir.

Araştırma, bu kaygılardan yola çıkarak İstatistiki Bölge Sınıflandırmasına göre TR52 Düzey 2 bölgesi olarak tanımlanan Konya ve Karaman’ın ilçeler düzeyinde sosyal sermaye düzeylerini analiz etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca araştırma, Konya’ya bağlı 31 ilçe ve Karaman’a bağlı 6 ilçe olmak üzere TR52 Düzey 2 bölgesinde bulunan 37 ilçe

örnekleminde, sosyal sermaye düzeyiyle sosyal ve ekonomik gelişmişlik endeks düzeyleri arasında ilişki var mıdır sorusuna da kısıtlar ölçüsünde yanıt aramaktadır. Bu anlamda araştırmanın kısıtlarından ilki, araştırmada kullanılan sosyal sermaye göstergeleriyle ilgilidir. Araştırmada kullanılan sosyal sermaye göstergeleri, yapılan kapsamlı literatür taraması sonucunda tespit edilebilen göstergelerdir. Bunların dışında sosyal sermaye göstergeleri olarak kabul edilen ancak araştırmada kullanamadığımız göstergeler bulunmaktadır. Örneğin demokrasi oranı gibi. Bu gibi temininde sıkıntı yaşanacak göstergeler araştırmaya dâhil edilmemiş ve araştırmada kullanılan sosyal sermaye göstergeleri, araştırmacılar tarafından belirlenenlerle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla burada kullanılan sosyal sermaye gösterge sayıları artırılabilirdi. Araştırmanın ikinci kısıtı ise, Konya ve Karaman illerine bağlı ilçelerin 2013 yılı gösterge verileri esas alınarak değerlendirmelerin yapılmış olmasıdır. Aynı göstergelerin önceki yıllara ilişkin verileri de esas alınarak karşılaştırmalar yapmak, araştırmanın amacına anlamlı katkılar sağlayabilirdi. Ancak zaman ve maliyet gibi kısıtlar nedeniyle bunlar gerçekleştirilememiştir. Araştırmanın bir başka kısıtı ise, analizde kullanılmak üzere ilçelerden toplanan 18 değişkenden, KMO testi sonucunda 6 tanesinin analizlerde kullanılamamış olmasıdır. Özellikle bu 6 değişkenden birisi olan güven oranı değişkeninin tüm denemelere rağmen analize dâhil edilememiş olması (Bu değişkenin varlığı halinde KMO değerinin 0,60'ın altında kalması nedeniyle), araştırmanın en önemli kısıtı olarak kabul edilebilir. Bu kısıtlara karşılık, araştırmanın sosyal sermayeyle ilgili Türkiye’de ilçeler örnekleminde yapılan ilk araştırma olması ve elde edilen sonuçların ilçelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleriyle ilişkisinin tespit edilmiş olması, bu anlamda izleyen araştırmalara yol göstermesi ve alana katkı sağlamasının beklenmesi açısından önem taşımaktadır.

Araştırma bulgularından hareketle genel bir değerlendirme yapıldığında, TR52 Düzey 2 bölgesinde bulunan Konya ve Karaman’a bağlı 37 ilçe arasında en yüksek sosyal sermaye düzeyine Selçuklu ilçesinin sahip olduğu görülmektedir. Aslında bu, beklenen bir sonuçtur. Çünkü 2012 yılı verileri esas alınarak bölgede yapılmış olan SEGE (sosyal ve ekonomik gelişmişlik endeksi) araştırması sonuçlarında en yüksek endeks değerine Selçuklu ilçesinin sahip olduğu görülmektedir. Araştırmamızda en yüksek sosyal sermaye düzeyi açısından Selçuklu ilçesini sırasıyla Karatay, Sarıveliler ve Meram ilçeleri takip etmektedir. SEGE sonuçlarında bu sıralama Meram, Karatay ve Ereğli olarak görülmektedir. Aslında buradaki sonuçlar arasında en ilginç olanı, çok küçük bir ilçe olması ve ekonomik açıdan gelişmiş olmamasına rağmen bölgedeki 37 ilçe arasında en yüksek sosyal sermaye düzeyine sahip 3. ilçenin Sarıveliler olmasıdır. Sarıveliler ilçesi, SEGE sonuçlarına göre 25. sıradadır. Bu durum, araştırmanın en ilginç bulgusu olarak değerlendirilebilir. Bu durumun, her ne kadar ekonomik açıdan çok gelişmiş bir ilçe olmasa da, Sarıveliler ilçesinin kaba boşanma hızının son derece düşük olması ve net göç hızının çok yüksek olmasına bağlı olduğu düşünülmektedir. 37 ilçe arasında sosyal sermaye düzeyi en düşük ilçe Hadim iken, bunu sırasıyla Derebucak, Halkapınar ve Doğanhisar takip etmiştir.

TR52 Düzey 2 Bölgesi’nde (Konya ve Karaman’da) yer alan 37 ilçenin sosyal sermaye açısından gruplandırılması sonuçları incelendiğinde Selçuklu, Karatay, Sarıveliler ve Meram ilçelerinin en yüksek düzeyde sosyal sermayeye sahip ilçeler grubunu oluşturduğunu görmekteyiz. 14 ilçe (Yalıhüyük, Kulu, Beyşehir, Karaman Merkez, Taşkent, Ereğli, Altınekin, Çumra, Karapınar, Sarayönü, Ermenek, Akşehir, Seydişehir, Kazımkarabekir) sosyal sermayesi yüksek ilçeler grubuna alınmıştır. 10 ilçe (Kadınhanı, Ilgın, Çeltik, Ayrancı, Tuzlukçu, Güneysınır, Emirgazi, Cihanbeyli, Derbent, Ahırılı) sosyal sermayesi orta düzeydeki ilçeler grubunda iken, 7 ilçe (Akören, Bozkır, Hüyük, Yunak, Başyayla, Doğanhisar, Halkapınar) sosyal sermayesi düşük ve 2 ilçe (Derebucak, Hadim) sosyal sermayesi en düşük grubuna dâhil edilmiştir.

TR52 Düzey 2 bölgesi için elde edilen endeks değerlerinden yola çıkarak hazırlanan sosyal sermaye haritası incelendiğinde, genel olarak yüksek sosyal sermaye düzeyi açısından bölge merkezinde bir yoğunlaşmanın olduğu göze çarpmaktadır. Her ne kadar dağılım biraz karışık görünse de, genel bir ayırım yapılmak istenirse, bölgenin merkezine doğru yaklaştıkça sosyal sermaye düzeyinin yükseldiği söylenebilir. Avrupa ülkelerinde genellikle kuzey bölgelerinin, güney bölgelerine nazaran sosyal sermaye düzeylerinin yüksek olması profilinin, ya da Türkiye’de batı bölgelerinin doğu bölgelerine nazaran daha yüksek sosyal sermaye düzeyine sahip olması profilinin araştırmamızda aynı yönde olmadığı görülmektedir.

Araştırma kapsamında TR52 Düzey 2 bölgesinde yer alan ilçelerin sosyal sermaye değerleri ile SEGE değerleri arasında anlamlı ilişki olup olmadığına yönelik oluşturulan hipotezin testinde Pearson İlişki Analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda korelasyon katsayısı 0,609 olarak bulunmuş ve söz konusu değişkenler arasında %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Buna göre H1 “İlçelerin sosyal sermaye değerleriyle SEGE değerleri arasında anlamlı ilişki vardır” hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuçlara göre Konya ve Karaman’ın ilçeleri için sosyal sermaye düzeyleri ile SEGE değerleri arasında paralellik olduğu görülmektedir. Bu iki değişken arasında bir neden sonuç ilişkisi olmamakla birlikte, sosyal sermaye endeks değerleriyle SEGE değerlerinin birlikte artıp azaldığı yorumu yapılabilir. Bu da literatürde genel kabul görmüş olan sosyal sermaye düzeyi ile ekonomik gelişmişlik arasındaki ilişkiyi anlamlı bulan araştırmalara (Koç ve Ata, 2012; Şavkar, 2011; Boulila, 2008; Woodhouse, 2006; Sabatini, 2005; Annen, 2003; Zak ve Knack, 2001; Temple ve Johnson, 1998; Knack ve Keefer, 1996; Helliwell ve Putnam, 1995; Putnam, 1993; Mankiw vd., 1992) katkı niteliğindedir.

Konya ve Karaman’ın ilçeleri düzeyinde sosyal sermaye analizinin yapılması, bölgeye yönelik sonraki yıllara ilişkin stratejilerin tespitinde ve kaynakların etkin kullanımına yapacağı katkı anlamında son derece büyük öneme sahiptir. Böyle bir çalışma, bölgedeki yerel idarelerin ve yön verici olan merkezi idarenin stratejik kararlarına, planlama

çalışmalarına ve bölgesel kaynakların kullanılacağı alanların tespitine yönelik önemli açılımlar sağlayabilecektir. Böylece bölgesel kaynakların etkin kullanımına dolaylı katkı sağlanmış olabilir.

Araştırma bulguları ve yazın taramasından elde edilen bilgiler ışığında, sosyal sermaye konusunda ilçeler düzeyinde yapılacak araştırmaların karşılaştırmaları mümkün kılacak şekilde artırılması gerekmektedir. Bu bakış açısı ile araştırmanın ulaştığı sonuçlar, ilçelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin artırılabilmesi için sosyal sermaye düzeylerinin artırılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Araştırma bulgularından hareketle, uygulamanın farklı ilçeler örnekleminde tekrar edilmesi, sosyal sermaye endeks hesaplamalarının farklı yıllardaki verilerin temin edilmesi suretiyle karşılaştırmaları mümkün kılacak şekilde yapılması ve analizlerde kullanılan gösterge sayılarının artırılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Annen, K. (2003), “Social Capital, Inclusive Networks, and Economic Performance”, *Journal of Economic Behaviour and Organization*, Vol. 50, No. 4, 449-463.
- Bartlett, M.S. (1950), “Tests of Significance in Factor Analysis”, *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, Vol. 3, No. 2, 77-85.
- Blassio, G. de & G. Nuzzo (2009), “Historical Traditions of Civicness and Local Economic Development”, *Journal of Regional Science*, Vol. 50, No. 4, 833-857.
- Boulila, G. & L. Bousrih & M. Trabelsi (2008), “Social Capital and Economic Growth: Empirical Investigations on the Transmission Channels”, *International Economic Journal*, Vol. 22, No. 3, 399-417.
- Briggs, Xavier de Souza (1997), “Social Capital and the Cities: Advice to Change Agents”, *The National Civic Review*, Vol. 86, No. 2, 111-117.
- Bullen, P. & J. Onyx (1998), *Measuring Social Capital in Five Communities in NSW*, Centre for Australian Community Organisations and Management, Working Paper Series No. 41, Australia.
- Carpenter, J.P. & A.G. Daniere & L.M. Takahashi (2004), “Social Capital and Trust in South-east Asian Cities”, *Urban Studies*, Vol. 41, No. 4, 853-874.
- Çalışkan, D. (2010), “Yenilikçi Oluşumlarda Sosyal Sermayenin Rolü ve Burdur İli Üzerine Bir Araştırma”, *Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Field, A. (2000), *Discovering Statistics Using SPSS for Windows*, Sage Publications, New Delhi.
- Filiztekin, A. (2009), “Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi, EDAM ve Deloitte Türkiye Ortak Yayını”, <edam.org.tr/document/trkiye%20icin%20bir%20rekabet%20endeksi.pdf>, 15.09.2014.
- Fukuyama, F. (2001), “Social Capital, Civil Society, and Development”, *Third World Quarterly*, Vol. 22, No. 1, 7-20.

- Glaeser, E.L. & D. Laibson & B. Sacerdote (2002), "The Economic Approach to Social Capital", *Economic Journal*, Vol. 112, No. 483, 437-458.
- Grootaert, C. (1998), "Social Capital: The Missing Link?", The World Bank Social Development Department, *Social Capital Working Paper Series*, Social Capital Initiative Working Paper No. 3.
- Helliwell, J. & R.D. Putnam (1995), "Economic Growth and Social Capital in Italy", *Eastern Economic Journal*, Vol. 21, No. 3, 295-307.
- Kara, M. (2008), "Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansıması", *DPT Uzmanlık Tezi*, DPT Yayın No. 2774, Ankara.
- Koç, A. & A.Y. Ata (2012), "Sosyal Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 199-218.
- Knack, S. & P. Keefer (1996), "Does Social Capital Have an Economic Payoff?", *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 112, No. 4, 1251-1288.
- Mankiw, N.G. & D. Romer & D.N. Weil (1992), "A Contribution to the Empirics of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 107, No. 2, 407-437.
- Mayer, M. (2003), "The Onward Sweep of Social Capital: Causes and Consequences for Understanding Cities, Communities and Urban Movements", *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 27, No. 1, 108-130.
- OECD (2001), *The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital*, OECD Press.
- Özdamar, K. (2004), *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi (Çok Değişkenli Analizler)*, Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- Paldam, M. & G.T. Svendsen (2000), "Missing Social Capital and the Transition in Eastern Europe", University of Aarhus, Aarhus School of Business, Department of Economics, *Working Papers* 00-5, <http://research.asb.dk/ws/fbspretrieve/250/00-5_gts.pdf>, 28.06.2014.
- Perez, F. & Guevara, J.F. de & L. Serrano & V. Montesinos (2006), *Measurement of Social Capital and Growth: an Economic Methodology*, Documentos de Trabajo - Fundación BBVA No. 4, MPRA Munich Personal RePEc Archive, Paper No. 16006, <<http://mpa.ub.uni-muenchen.de/16006/>>, 16.06.2014
- Putnam, R.D. (1995a), "Tuning in, Tuning out: The Strange Disappearance of Social Capital in America", *Political Sciences and Politics*, Vol. 28, No. 4, 664-683.
- Putnam, R.D. (1995b), "Bowling Alone: America's Declining Social Capital", *Journal of Democracy*, Vol. 6, No. 1, 65-78.
- Putnam, R.D. (1993), "The Prosperous Community: Social Capital and Public Life", *The American Prospect*, Vol. 4, No. 13, 35-42.
- Putnam, R.D. & R. Leonardi & R.Y. Nanetti & F. Pavoncello (1993), "Explaining Institutional Success: The Case of the Italian Regional Government", *American Political Science Review*, Vol. 77, March, 55-74.
- Rupasingha, A. & S.J. Goetz & D. Freshwater (2006), "The Production of Social Capital in US Counties", *The Journal of Socio-Economics*, Vol. 35, 83-101.

- Sabatini, F. (2005), *The Role of Social Capital in Economic Development: Investigating the Causal Nexus through Structural Equations Models*, EconWPA Development and Comp Systems, No. 0512010.
- Sangün, L. (2007), “Temel Bileşenler Analizi, Ayırma Analizi, Kümeleme Analizleri ve Ekolojik Verilere Uygulanması Üzerine Bir Araştırma”, *Doktora Tezi*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Schiff, M. (1992), ‘Social Capital, Labor Mobility, and Welfare: the Impact of Uniting States’, *Rationality and Society*, Vol. 4, No. 2, 157-175.
- Şavkar, E. (2011), “Sosyal Sermayenin Unsurları ve Ekonomik Kalkınmayla İlişkisi”, *Yüksek Lisans Tezi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Temple, J. & P.A. Johnson (1998), “Social Capability and Economic Growth”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 113, No. 3, 965-990.
- Tüysüz, N. (2011), “Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi ve Sosyal Sermaye Endeksinin Hesaplanması”, *T.C. Kalkınma Bakanlığı Planlama Uzmanlığı Tezi*, T.C. Kalkınma Bakanlığı Yayınları No. 2827, Ankara.
- Uğuz, H.E. & E. Örselli & Ş. Tüylüoğlu & F. Mazi & E.B. Sipahi (2011a), “Türkiye’nin Sosyal Sermaye Stoğunu ve Toplumun Sosyal Sermaye Profilini Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması”, *TÜBİTAK 1001 Araştırma Projesi*, Proje No. 110K133.
- Uğuz, H.E. & E. Örselli & E.B. Sipahi (2011b), “Sosyal Sermayenin Ölçümü: Türkiye Deneyimi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 8-40.
- Woodhouse, A. (2006), “Social Capital and Economic Development in Regional Australia: A Case Study”, *Journal of Rural Studies*, Vol. 22, No. 1, 83-94.
- Zak, P.J. & S. Knack (2001), “Trust and Growth”, *The Economic Journal*, Vol. 111, No. 470, 295-321.

Kırgızistan Dış Ticaret Dengesinin Belirleyicileri¹

Jusup PİRIMBAEV, Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Kyrgyzstan; e-mail: jusup@netmail.kg

Zamira OSKONBAEVA, Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Kyrgyzstan; e-mail: zama2008.82@mail.ru

Determinants of Kyrgyzstan's Trade Balance²

Abstract

This study aims to estimate using monthly data for the 2000-2013 period, the main determinants of the trade balance of Kyrgyzstan. For this purpose, in the framework of the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model were used the following variables: the balance of trade (export/import), GDP, the real exchange rate and money supply (M2). The results of the econometric analysis show that the monetary and the elasticity models perform better. In other words, 1% increase in the real exchange rate leads to an improvement in the trade balance by about 1.09%, and 1% decrease in the money supply leads to an improvement in the trade balance by about 0.51%. In the long run Marshall-Lerner condition is observed while in the short term is not found J-curve effect.

Keywords : Foreign Trade Balance, ARDL Model, Elasticity Approach, Absorption Approach, Monetarist Approach, J-curve.

JEL Classification Codes : F1, F14.

Öz

Bu çalışma Kırgızistan dış ticaretinin temel belirleyicilerini 2000-2013 dönemine ait aylık verileri kullanarak tahmin etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç için yurtiçi gelir, reel döviz kuru ve para arzı değişkenlerine sınır testi yaklaşımına dayanan ARDL modeli uygulanmıştır. Elastikiyet, massetme ve parasalcı yaklaşımlar karşılaştırılarak, parasalcı ve elastikiyet yaklaşımlarını destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Para arzındaki (LM2) %1'lik düşüş ticaret dengesini %0,51 oranında, reel döviz kurundaki (LREER) %1'lik artış ise ticaret dengesini %1,09 oranında iyileştireceği görülmüştür. Uzun dönemde Marshall-Lerner koşulunun geçerliliğine, kısa dönemde ise J-eğrisi hipotezinin geçerli olmadığına dair sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar Sözcükler : Dış Ticaret Dengesi, ARDL Modeli, Elastikiyet, Massetme, Parasalcı Yaklaşım, J-eğrisi.

¹ Bu makale Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalında Prof.Dr. Cusup PİRİMBAYEV Danışmanlığında tamamlanan ve 2014 yılında jüri önünde savunulan "Kırgızistan Dış Ticaretinin Yapısal Analizi: (1991-2013)" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

² This paper is generated from the part of the PhD thesis titled as "Structural Analysis of Kyrgyzstan's External Trade: 1991-2013" which was supervised by Prof. Dr. Jusup Pirmbaev, in Kyrgyzstan-Turkey Manas University, 2014.

1. Giriş

1991’de Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Kırgızistan dış ülkelere açılmaya başlamıştır. 23 yıl içinde ticaret dengesi ancak 2001 yılında fazla vermiştir. Yani ülke ekonomisi kronik dış ticaret açığı problemiyle karşı karşıya kalmıştır.

Çalışmamızın amacı Kırgızistan için dış ticaret dengesinin belirleyicilerini üç teorik yaklaşıma göre incelemektir. Bunlar elastikiyet, massetme ve parasalcı yaklaşım olarak bilinmektedir. Bu amaç için ARDL modeline dayanan sınır testi ve etki-tepki fonksiyonu kullanılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde teorik yaklaşımlarla ilgili bilgiler özetlenmiştir. Üçüncü bölüm dış ticaret dengesini araştıran ampirik çalışmaların yer aldığı literatürün incelendiği bölümdür. Dördüncü ve beşinci bölümde sırasıyla yöntem ve veriler hakkında açıklamalar yapılmıştır. Altıncı bölümde ekonometrik tahmin sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çalışma sonuç bölümü ile sona ermektedir.

2. Teorik Çerçeve

Ticaret dengesinin oluşmasında ilk yaklaşım elastikiyet yaklaşımıdır. Söz konusu yaklaşım Bickerdike (1920), Robinson (1947) ve Metzler (1948) tarafından geliştirilmiştir. Kısaca BRM modeli olarak literatürde yer almaktadır. Bu yaklaşım döviz kuru ile ticaret dengesi arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşmaktadır. Devalüasyon sonrası ticaret dengesinin iyileşmesi Marshall-Lerner koşulunun ($|E_m| + |E_x| > 1$) geçerli olup olmamasına bağlıdır. Ancak kısa dönemde bu koşulun sağlanamaması J-eğrisi etkisi ile açıklanabilmektedir. J-eğrisi, devalüasyonun ilk dönemlerde dış ticaret dengesini kötüleştirceğini, ancak bu durumun belirli bir süre sonra tersine döneceğini iddia eden etkidir (Magee, 1973).

Ticaret dengesini açıklamaya yönelik geliştirilen yaklaşımlardan bir diğeri Harberger (1950), Meade (1951) ve Alexander (1952, 1959) tarafından ortaya atılan massetme yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre ticaret dengesi yurtiçi gelir ile yurtiçi harcamalar arasındaki fark olarak ele alınmaktadır (Harberger 1950; Meade 1951 ve Alexander 1952, 1959). Yani ticaret dengesinin iyileşmesi yurtiçi gelirin yurtiçi harcamalardan büyük olması durumunda gerçekleşebildiğini öne sürmektedir.

Ticaret dengesiyle ilgili üçüncü yaklaşım Polak (1957) Mundell (1968) ve Johnson (1972) tarafından geliştirilen parasalcı yaklaşımdır. Diğer bir deyişle ödemeler bilançosunun parasal olgu olduğu öne sürülmektedir (Johnson 1977). Bu yaklaşıma göre ticaret dengesindeki dengesizlikler para arzı ve para talebiyle açıklanabilmektedir. Yani ülke içinde para talebi para arzını aşarsa bu talep yurtdışından giren para akımıyla karşılanacaktır. Bu durumda ticaret dengesi iyileşecektir. Diğer yandan para arzı para talebinden fazla ise,

yurtdışına para akımıyla bu fazlalık ortadan kalkacaktır. Yani bu durumda ticaret dengesinin açık vereceği öne sürülmektedir (Duasa, 2007: 23).

Yurtiçi gelirin ticaret dengesi üzerindeki etkisi masnetme ve parasalcı yaklaşımlarda iki farklı yöndedir. Masnetme yaklaşımına göre yurtiçi gelirdeki artış ithalat miktarını artırmakta ve böylece ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. Parasalcı yaklaşımda ise artan gelir işlem amaçlı para talebini artıracaktır. Eğer Merkez Bankası para arzını artırmazsa ülke içindeki likidite açığı yabancı ülkelere döviz girişi yoluyla karşılanacak, bu da ödemeler bilançosunun fazla vermesine yol açacaktır.

3. Literatür

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dengesini açıklamaya yönelik farklı dönemlerde ve çeşitli yöntemlerle pek fazla ampirik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları Tablo: 1’de özetlenmiştir:

Tablo: 1
Literatür

Yazarlar	Ülke	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Ono vd. (2014)	Japonya	Ticaret haddi, net ihracat/GSYİH, reel döviz kuru	VAR modeli	J-eğrisi etkisi var.
Ray (2012)	Hindistan	Reel döviz kuru, yurtiçi tüketim, yurtdışı gelir, doğrudan yabancı yatırımlar	Johansen eşbütünleşme, VECM	Yurtdışı gelir ile ticaret dengesi arasında pozitif yönde ilişki bulunmuştur. Yurtiçi tüketim ile döviz kurunun ticaret dengesine etkisi negatif yöndedir.
İrhan vd. (2011)	Türkiye	Reel döviz kuru, yurtiçi, yurtdışı gelir ve ham petrol fiyatları	ARDL	Döviz kurunun değer kaybetmesi ticaret dengesini olumlu etkiler. Yurtiçi gelir ters yönde, yurtdışı gelir pozitif yönde etkiler.
Sun ve Chiu (2010)	Tayvan	Ticaret dengesi ve döviz kuru	ARDL	Tayvan ile ABD arasındaki ticarete J-eğrisi etkisi var. Tayvan ile Japonya arasındaki ticarete döviz kuru ve ticaret dengesi arasında uzun dönem ilişkisi bulunmamıştır.
Muhammad (2010)	Pakistan	Reel döviz kuru, yurtiçi tüketim, yurtdışı gelir, doğrudan yabancı yatırımlar	Johansen eşbütünleşme, VECM	Yurtiçi tüketimin ticaret dengesine etkisi negatif yöndedir. Yabancı yatırımlar ve reel döviz kurunun ticaret dengesine etkisi olumludur.
Kim (2009)	Kore	Reel döviz kuru, yurtiçi yurtdışı gelir ve göreceli para arzı	Johansen eşbütünleşme, hata düzeltme modeli	ML koşulu geçerli, J- eğrisi etkisi var.
Matesanz ve Fugarolas (2009)	Arjantin	Reel döviz kuru, yurtiçi ve yurtdışı gelir	Johansen eşbütünleşme, Var modeli	Sabit döviz kuru rejiminde ML koşulu geçerli

Yuen-Ling vd. (2008)	Malezya	Reel döviz kuru, yurtiçi ve yurtdışı gelir	Eşbütünleşme, VAR modeli, Granger nedensellik	ML koşulu geçerli, J- eğrisi etkisi yok.
Hooy ve Chan (2008)	Çin ve Malezya	Reel döviz kuru, yurtiçi ve yurtdışı gelir	ARDL ve VAR modeli	ML koşulu geçerli, J- eğrisi etkisi yok.
Duasa (2007)	Malezya	Reel döviz kuru, yurtiçi gelir ve parasal büyüklük M2	ARDL	Parasalcı yaklaşımı doğrulayan sonuçlara ulaşılmıştır. ML koşulu geçerli değil.
Gomes ve Paz (2005)	Brezilya	Ticaret dengesi, döviz kuru	VECM	Marshall-lerner koşulu geçerli
Narayan ve Narayan. (2004).	Fiji	Reel döviz kuru, yurtiçi ve yurtdışı gelir	ARDL, FMOLS, VAR modeli	J-eğrisi etkisi var
Narayan (2004)	Yeni Zelanda	Reel döviz kuru, yurtiçi ve yurtdışı gelir	Granger nedensellik, VAR modeli,	J-eğrisi etkisi var
Onafowora (2003)	Tayland, Malezya, Endonezya	Reel döviz kuru, yurtiçi ve yurtdışı gelir	Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli,	J-eğrisi etkisi var. Marshall-Lerner koşulu geçerlidir
Singh (2002)	Hindistan	Reel döviz kuru, yurtiçi ve yurtdışı gelir	VAR modeli	Reel döviz kuru ve yurtiçi gelirin ticaret dengesi üzerinde anlamlı etkisi bulunmuştur.
Lal ve Lowinger (2002)	5 Güney Asya ülkesi	Reel döviz kuru, yurtiçi ve yurtdışı gelir	Johansen eşbütünleşme, hata düzeltme modeli, etki tepki fonksiyonu	J-eğrisi etkisi var
Wilson ve Tat (2001)	Singapur	Ticaret dengesi, reel döviz kuru, yurtiçi ve yurtdışı gelir	Eşbütünleşme	J-eğrisi etkisi yok
Weixian (1999)	Çin	Ticaret dengesi, reel döviz kuru, yurtiçi ve yurtdışı gelir, yurtiçi ve yurtdışı para arzı	Eşbütünleşme	J-eğrisi etkisi var. Elastikiyet, parasalcı ve massetme yaklaşımları karşılaştırılarak Çin’de elastikiyet yaklaşımının geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.
Bahmani-Oskooee ve Brooks (1999)	ABD	Yurtiçi ve yurtdışı gelir, döviz kuru	ARDL	J-eğrisi etkisi yok. Fakat uzun dönemde döviz kuru ve ticaret dengesi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.
Rincon (1998)	Kolombiya	Ticaret dengesi, reel döviz kuru, para arzı, yurtiçi gelir	Eşbütünleşme	ML koşulu geçerli
Shirvani ve Wilbratte (1997)	ABD	Ticaret dengesi, reel döviz kuru	Eşbütünleşme	ML koşulu geçerli.

4. Sınır Testi

Ticaret dengesi, yurtiçi gelir, reel döviz kuru ve parasal büyüklük arasındaki uzun dönem ilişkiiyi incelediğimiz bu çalışmada Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen sınır testi yaklaşımı kullanılacaktır.

Sınır testi gecikmesi dağıtılmış otoregresif modele dayanmaktadır. Bu model yapısı genel olarak aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

$$\Delta y_t = c_0 + c_1 t + \pi_{yy} y_{t-1} + \pi_{yx.x} x_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \psi'_i \Delta z_{t-i} + \omega' \Delta x_t + \theta w_t + u_t \quad (1)$$

En küçük kareler yöntemi ile tahmin edilen bu denklemde c_0 otonom parametre, t trend değişkeni, π_{yy} ve $\pi_{yx.x}$ uzun dönem çarpanları, w_t tam bağımsız değişkenler vektörü, u_t otokorelasyonsuz hata terimidir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı şeklinde kurulan temel hipotez ile alternatif hipotez aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$\begin{aligned} H_0 : \pi_{yy} &= 0, \pi_{yx.x} = 0', \\ H_1 : \pi_{yy} &\neq 0, \pi_{yx.x} \neq 0' \quad \text{veya} \quad \pi_{yy} \neq 0, \pi_{yx.x} = 0' \quad \text{veya} \quad \pi_{yy} = 0, \pi_{yx.x} \neq 0' \end{aligned} \quad (2)$$

Hesaplanan test istatistiğinin değeri üst kritik değerin üzerinde olduğunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna varılırken, istatistiğin alt kritik değerden küçük olması durumunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığına karar verilir. Hesaplanan test istatistiğinin alt ve üst kritik değerlerin arasında olması durumunda ise değişkenlerin durağanlık özelliklerinin incelenmesi gerekmektedir.

Sınır testinde kullanılan model ile değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem esnekliklerini de hesaplamak mümkündür. Kısa dönem esneklikleri; doğrusal regresyon modellerinde kullanılan klasik esneklik hesaplama yöntemiyle hesaplanabilirken, uzun dönem esneklikleri ise Pesaran vd. (1999)'ın önerdiği şekilde, bağımsız değişkenlerin 1 gecikmeli değerlerinin katsayısının bağımlı değişkenin 1 gecikmesine ait katsayıya bölünüp negatif işaretle çarpılması ile hesaplanabilmektedir.

5. Veri ve Değişkenler

Dış ticaret dengesinin temel belirleyicilerini incelediğimiz bu çalışmada veriler Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi ve Merkez Bankasından temin edilmiştir. Veri seti 2000.01-2013.11 dönemine ait aylık verilerden oluşmaktadır. Ampirik analize geçmeden önce veriler doğal logaritmik forma çevrilmiştir.

Çalışmada kullandığımız model aşağıdaki gibi gösterilebilmektedir:

$$\Delta LTB_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_{1i} \Delta LTB_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta LGDPSA_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{3i} \Delta LREER_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{4i} \Delta LM2_{t-i} + \alpha_5 LTB_{t-1} + \alpha_6 LGDPSA_{t-1} + \alpha_7 LREER_{t-1} + \alpha_8 LM2_{t-1} + v_t \quad (3)$$

Modeldeki TB, GDP, REER ve M2 sırasıyla ticaret dengesini (ihracatın ithalata oranı şeklinde), yurtiçi geliri, reel döviz kurunu (ağırlıklandırılmış reel efektif döviz kuru) ve parasal büyüklüğü (para arzı) ifade etmektedir. Verilerin aylık olması nedeniyle mevsimsellik etkisi araştırılmıştır. Yurtiçi gelir serisinde mevsimsel etkinin olması nedeniyle düzeltmeye tabi tutulmuştur.

6. Bulgular

Değişkenlerin I(2) ikinci dereceden bütünlenen olup olmadıkları Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ile incelenmiştir.

Tablo: 2
Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF	İlk farklar	Sonuç
	Düzye		
LTB	-7.975538***		I (0)
LGDPSA	-5.359637***		I (0)
LREER	-2.092326	-11.31580***	I (1)
LM2	-2.192122	-15.37432***	I (1)

Not: *** %1 hata payına göre anlamlı.

Tablo: 2'deki sonuçlara göre serilerin I(2) ikinci dereceden bütünlenen olmadıkları görülmüştür. Sınır testinde seçilen gecikme uzunluğu 2'dir. Bu gecikme uzunluğunda otokorelasyona rastlanmamıştır. Bu gecikme uzunluğuna göre yapılan sınır testi Tablo: 3'te özetlenmiştir.

Tablo: 3
Sınır Testi Sonuçları

κ	F test istatistiği	%5 Kritik değerler		Olasılık değeri
		Alt sınır I(0)	Üst sınır I(1)	
3	9.007900	3.23	4.35	0.00000

Hesaplanan F değeri 9.007 Pesaran vd. (2001) kritik değerleri ile karşılaştırılmıştır. 0,05 hata payına göre F test istatistiği değeri üst sınırdan büyüktür. Bu durumda seriler eşbütünleşen değildir temel hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuca göre ticaret dengesi ile (para arzı, yurttiçi gelir ve reel döviz kuru) arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Denklemden yer alan açıklayıcı değişken sayısı tabloda k değeri olarak gösterilmiştir. Tahmin edilen ARDL modeli sonuçları Tablo: 4'te verilmiştir.

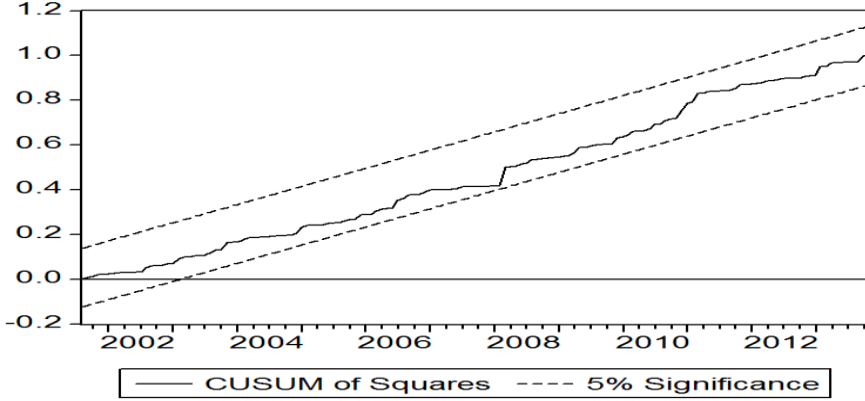
Tablo: 4
ARDL Modeli Tahminleri

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hatalar	t-değerleri	Olasılık
Sabit	-0.636927	1.442105	-0.441665	0.6594
DLTB _{t-1}	-0.073020	0.095873	-0.761629	0.4475
DLTB _{t-2}	0.011865	0.080475	0.147441	0.8830
DLREER _t	0.257100	0.760820	0.337925	0.7359
DL REER _{t-1}	0.180932	0.767619	0.235705	0.8140
DLREER _{t-2}	0.426240	0.765645	0.556707	0.5786
DLGDPSA	0.824678	0.236448	3.487782	0.0006
DLGDPSA _{t-1}	0.798125	0.259460	3.076102	0.0025
DLGDPSA _{t-2}	0.140532	0.249181	0.563973	0.5736
DLM2	0.076047	0.483176	0.157391	0.8752
DLM2 _{t-1}	0.398942	0.499060	0.799386	0.4253
DLM2 _{t-2}	0.449665	0.492190	0.913602	0.3624
LTB _{t-1}	-0.612161	0.102360	-5.980490	0.0000
LRREDK _{t-1}	0.669183	0.272684	2.454064	0.0153
LGDPASA _{t-1}	0.115554	0.163670	0.706018	0.4813
LM2 _{t-1}	-0.315502	0.111410	-2.831889	0.0053

Modelde değişen varyans olup olmadığı ARCH testi ile incelenmiştir. Test istatistiği değeri 0.177066 (olasılık değeri 0.674468) olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre sabit varyans varsayımı %5 hata payına göre reddedilememiştir. Modelin artıklarında otokorelasyonun olup olmaması Breusch-Godfrey otokorelasyon testi ile araştırılmıştır. Test istatistiği değeri 0.017939 (olasılık değeri 0.982223) olarak elde edilmiştir. Sonuçlara göre model otokorelasyon problemi içermiyor. Ramsey testi ile regresyonda model kurma hatasının olup olmadığı araştırılmıştır. Test istatistiği değeri 2.382328 (olasılık değeri 0.071888) olarak elde edilmiştir. Sonuçlara göre modelde tanımlama hatası yoktur. Başka bir deyişle ele aldığımız ARDL modeli tüm standart tanımlayıcı testlerden geçmiştir.

Modelde yapısal değişikliği incelemek amacıyla Brown vd. (1975) tarafından ortaya atılan ardışık artıklarla hesaplanan CUSUMQ testi yapılmıştır. Testin sonuçları Şekil 1'de verilmiştir. Sonuçlara göre modelin artıkları sınır içinde kalmıştır yani parametreler kararlıdır.

Şekil: 1
CUSUMQ Testi

Elde edilen uzun dönem ilişkisinin ardından kullanılan modelden yararlanılarak hesaplanan kısa dönem ve uzun dönem esneklikleri Tablo: 5'te sunulmuştur.

Tablo: 5
Uzun ve Kısa Dönem Esneklikler

Uzun dönem			Kısa dönem		
LGDP	LREER	LM2	LGDP	LREER	LM2
0.188764 (0.266445)	1.093149** (0.419841)	-0.515390** (0.162423)	-0.331357 (0.469332)	0.053450** (0.021780)	1.381098** (0.487695)

Notlar: Parantez içinde standart hatalar verilmiştir.

** %5 düzeyinde anlamlılıklarını gösterir.

Tablo: 5'teki sonuçlara göre reel döviz kuru (LREER) ve para arzı (LM2) serilerinin kısa ve uzun dönem esnekliklerinin istatistiksel olarak anlamlı oldukları, yurtiçi gelir (LGDP) değişkeninin ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

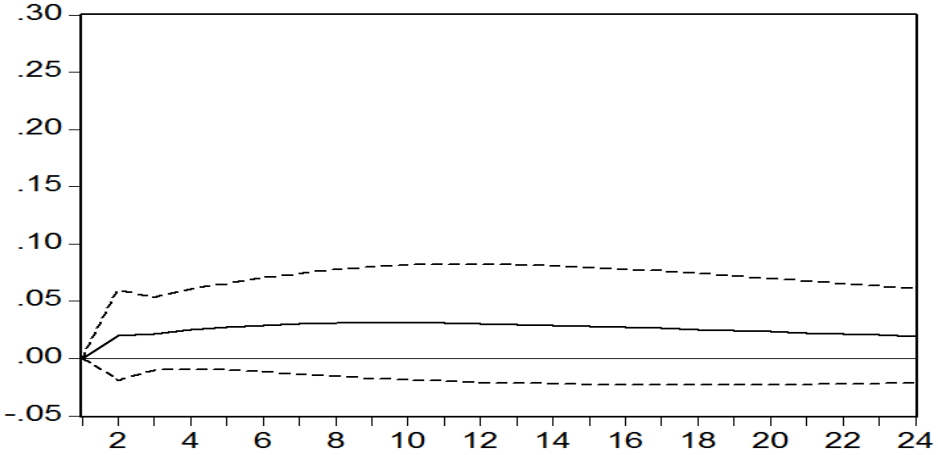
Uzun dönemde para arzı ile ticaret dengesi arasında negatif yönde bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Para arzındaki (LM2) %1'lik düşüş ticaret dengesini %0,51 oranında iyileştirir. Kısa dönemde ise para arzının ticaret dengesi üzerindeki etkisi pozitif yöndedir.

Modelde reel döviz kuru (LREER) katsayısının birden büyük ve anlamlı olması Kırgızistan'da uzun dönemde Marshall-Lerner koşulunun geçerli olduğunu ve böylece döviz kurunun ticaret dengesi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Döviz kurundaki %1'lik artış ticaret dengesini %1,09 oranında iyileştirir. Kısa dönemde de döviz kuru katsayısının pozitif ve anlamlı olması J-eğrisi etkisinin gözlemlenmediğine işaret etmektedir.

Kısa dönemde J-eğrisi etkisinin geçerliliği etki-tepki fonksiyonuyla da incelenmiştir. VAR (2) modelinin etki-tepki fonksiyonu Şekil: 2'de verilmiştir. Bu gecikme uzunluğunda otokorelasyona rastlanmamıştır. Sonuçlara göre döviz kuru varyansındaki bir birimlik şoka karşı ticaret dengesinin ilk tepkisi pozitif yöndedir. Böylece J-eğrisi hipotezinin ülkede geçerli olmadığı kanısına varılabilir.

Şekil: 2

Reel Döviz Kurundaki Şoka Karşı Ticaret Dengesinin Gösterdiği Tepki

Bu bağlamda Kırgızistan'da reel döviz kuru ve parasal büyüklüklerin ticaret dengesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle elastikiyet ve parasalcı yaklaşımları destekleyen bulgular elde edilmiştir. Milani (1989: 71) elastikiyet ve parasalcı yaklaşımların biri birini tamamlayıcı nitelikte olduğunu vurgulamıştır. Çalışmadan elde ettiğimiz bulgular da bunlara uygunluk göstermektedir.

7. Sonuç

2000-2013 dönemine ait aylık verilerin kullanıldığı bu çalışmada Kırgızistan'ın dış ticaret dengesinin temel belirleyicileri incelenmiştir. Birim kök testi sonuçlarına göre, dış ticaret açığı ve yurtiçi gelir değişkenleri düzey değerleri ile reel döviz kuru ve para arzı değişkenleri ise ilk farkları alındığında durağan hale gelmektedir. Değişkenlerin farklı derecede durağan olmaları ve ele alınan gözlem sayısının sınırlı olması nedeniyle söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiler, Pesaran vd. tarafından geliştirilmiş olan sınır testi yaklaşımına dayanan ARDL modeli ile incelenmiştir.

Sınır testine dayanan ARDL modeli sonuçları ticaret dengesi ile açıklayıcı değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini göstermiştir. Yani uzun dönemde ticaret dengesi, yurtiçi gelir, reel döviz kuru ve para arzı değişkenlerinin arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığına dair bulgular elde edilmiştir. Bulgulara göre, reel döviz kurundaki ve para arzındaki değişimler, dış ticaret dengesi için önemli bir belirleyicilerdir. Başka bir ifadeyle reel döviz kuru %1 oranında arttığında ticaret dengesinde %1,09 oranında ve para arzı %1 oranında azaldığında ise ticaret dengesinde %0,51 oranında iyileşme meydana gelecektir. Modelde ayrıca reel döviz kuru katsayısı ve para arzı katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı ve işaretlerin de beklenen yönde olması, modelin parasalcı ve elastikiyet yaklaşımlarına uygun olduğunu göstermiştir. Bulgular, uzun dönemde Marshall-Lerner koşulunun geçerli olduğunu, kısa dönemde ise J-eğrisi hipotezinin ülkede geçerli olmadığını göstermektedir.

Bu bağlamda, elde edilen tahmin sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Kırgızistan'da dış açıkları gidermede para ve kur politikalarının etkili olabileceğine işaret etmektedir. Diğer bir deyişle Kırgızistan için yapılan analizler para ve kur politikaları aracılığıyla dış açıkların giderilmesinin olanaklı olduğunu göstermektedir. Yani döviz kurları ile ticaret dengesi arasında istikrarlı uzun dönemli ilişkinin varlığı, devalüasyon ile ülke ekonomisinin rekabet gücü artırılıp dış ticaret açığı sorununun çözülebileceğini ima etmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki, son yıllarda ihracat, önemli ölçüde ithal girdilere bağımlı hale gelmiştir. Dolayısıyla döviz kurunu yükseltmeye yönelik olarak uygulanacak politikaların ülkede üretimi ve ihracatı olumsuz yönde etkileyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Döviz kurunun arttırılması, ara malı ithalat fiyatını yükselterek, maliyet enflasyonuna yol açabilecektir. Bu nedenle uygulanacak döviz kuru politikalarında, ara malı ile nihai tüketim malları ithalatı ayrıştırılmalıdır. Para politikasına gelince, para arzının uzun dönemde dış dengesizlikleri giderici yönde hareket ettiği görülmüştür. Parasalcı yaklaşıma göre ticaret dengesindeki dengesizlikler para arzı ve para talebiyle açıklanabilmektedir. Yani ülke içinde para talebi para arzını aşarsa bu talep yurtdışından giren para akımıyla karşılanacaktır. Bu durumda ticaret dengesi iyileşecektir. Yani sıkı para politikası

uygulamalarının dış açıkların kapatılmasında etkin bir politika aracı olarak kullanılabileceği söylenebilir.

Sonuç olarak çalışmadan elde edilen ampirik bulgulara göre Kırgızistan'da dış açıkların azaltılması için para ve kur politikalarının birlikte ve uyumlu olarak kullanılmasının gereklilik arz ettiği kanısına varılabilir.

Kaynakça

- Alexander, S. (1952), "Effects of a Devaluation on a Trade Balance", *International Monetary Fund, Staff Papers*, 2(2), 263-278.
- Alexander, S. (1959), "The Effects of Devaluation: A simplified Synthesis of Elasticities and Absorption Approaches", *American Economic Review*, XLIX (2), 22-42.
- Bahmani-Oskooee, M. & T.J. Brooks (1999), "Bilateral J-Curve between US and Her Trading Partners", *Weltwirtschaftliches Archiv* 135(1), 156-165.
- Bickerdike, C.F. (1920), "The Instability of Foreign Exchanges", *The Economic Journal*, 30(117), 118-122.
- Brown, R.L. & J. Durbin & J.M. Evans (1975), "Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships over Time", *Journal of the Royal Statistical Society, Series B* 37(2), 149-163.
- Duasa, J. (2007), "Determinants of Malaysian Trade Balance: An ARDL Bound Testing Approach", *Journal of Economic Cooperation*, 28(3), 21-40.
- Gomes, F.A.R. & L.S. Paz (2005), "Can real exchange rate devaluation improve the trade balance? The 1990-1998 Brazilian case", *Applied Economics Letters*, 12(9): 525-528.
- Harberger, A.C. (1950), "Currency Depreciation, Income and the Balance of Trade", *The Journal of Political Economy*, 58 (1), 47-60.
- Hooy, Chee-Wooi & Tze-Haw Chan (2008), "Examining Exchange Rates Exposure: J-Curve and the Marshall-Lerner Condition for High Frequency Trade Series between China and Malaysia", *MPRA Paper*, 10916, University Library of Munich, Germany, 1-10.
- İrhan, H.B. & N.D. Alacahan & L. Korap (2011), "An Empirical Model for the Turkish Trade Balance: New Evidence from ARDL Bounds Testing Analyses", *Ekonometri ve İstatistik* 14, 38-61.
- Johnson, H.G. (1972), "The Monetary Approach to Balance-of-Payments Theory", *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 7(2), 1555-1572.
- Johnson, H.G. (1977), "The Monetary Approach to Balance of Payments Theory and Policy: Explanation and Policy Implications", *Economica*, 44(175), 217-229.
- Kim, A. (2009), "An Empirical Analysis of Korea's Trade Imbalances with the US and Japan", *Journal of the Asia Pacific Economy*, 14(3), 211-226.
- Lal, A.K. & T.C. Lowinger (2002), "Nominal Effective Exchange Rate and Trade Balance Adjustment in South Asia Countries", *Journal of Asian Economics*, 13, 371-383.

- Liew, K.S. & K.P. Lim & H. Hussain (2003), "Exchange Rates and Trade Balance Relationship: The Experience of ASEAN Countries", *International Trade*, 0307003, Econ WPA.
- Magee, S.P. (1973), "Currency Contracts, Pass Through and Devaluation", *Brooking Papers on Economic Activity*, 1, 303–25.
- Matesanz, D. & G. Fugarolas (2009), "Exchange Rate Policy and Trade Balance: a Cointegration Analysis of the Argentine Experience since 1962", *Applied Economics*, 41, 2571–2582.
- Metzler, L. (1948), *A Survey of Contemporary Economics*, Vol. I (Homewood, IL: Richard D. Irwin).
- Meade, J.E. (1951), *The Balance of Payments*, Oxford: Oxford University Press.
- Milani, H. (1989), "Devaluation and the Balance of Trade: A Synthesis of Monetary and Elasticity Approaches", *International Economic Journal*, 3(3):71.
- Muhammad, S.D. (2010), "Determinant of Balance of Trade: Case Study of Pakistan", *European Journal of Scientific Research*, 41(1), 13-20.
- Mundell, R.A. (1968), *International Economics*, New York Macmillan.
- Narayan, P.K. & S. Narayan (2004), "The J-Curve: Evidence from Fiji", *International Review of Applied Economics*, 18(3), 369-380.
- Narayan, P.K. (2004), "New Zealand's Trade Balance Evidence of the J-Curve and Granger Causality", *Applied Economics Letters*, 11, 351-354.
- Ng, Y.L. & W.M. Har & G.M. Tan (2008), "Real Exchange Rate and Trade Balance Relationship: An Empirical Study on Malaysia", *International Journal of Business and Management*, 3(8), 130-137.
- Onafowora, O. (2003), "Exchange Rate and Trade Balance in East Asia: Is There a J-Curve?", *Economics Bulletin*, 5(18), 1-13.
- Ono, M. & S.J. Baak (2014), "Revisiting the J-Curve for Japan", *Modern Economy*, 5, 32-47.
- Pesaran, M.H. & Y. Shin (1999), "An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis in Econometrics and Economic Theory in the 20th Century", *The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, ed. S. Strom, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pesaran, M.H. & Y. Shin & R.J. Smith (2001), "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Polak, J.J. (1957), "Monetary Analysis on Income Formation and Payments Problems", *International Monetary Fund Staff Papers*, 6, 1-50.
- Ray, S. (2012), "An Analysis of Determinants of Balance of Trade in India", *Research Journal of Finance and Accounting*, 3(1), 73-83.
- Rincon, H. (1998), "Testing the Short and Long Run Exchange Rate Effects on Trade Balance: The Case of Colombia", *Submitted Ph.D. Thesis*, University of Illinois, Urbana-Champaign.
- Robinson, J. (1947), "The Pure Theory of International Trade", *The Review of Economic Studies*, 14(2), 98-112.
- Singh, T. (2002), "India's trade balance: the role of income and exchange rates", *Journal of Policy Modeling*, 24, 437-452.

- Sun, C.H. & Y.B. Chiu (2010), "Taiwan's Trade Imbalance and Exchange Rate Revisited", *Applied Economics*, 42, 917–922.
- Shirvani, H. & B. Wilbratte (1997), "The Relationship between the Real Exchange Rate and the Trade Balance: An Empirical Reassessment", *International Economic Journal*, 11(1), 39-51.
- Weixian, W. (1999), "An Empirical Study of the Foreign Trade Balance in China", *Applied Economics Letters*, 6(8), 485-490.
- Wilson, P. & K.C. Tat (2001), "Exchange Rates and the Trade Balance: the Case of Singapore 1970 to 1996", *Journal of Asian Economics*, 12(1), 47-63.

Pirimbaev, J. & Z. Oskonbaeva (2015), “Kırgızistan Dış Ticaret Dengesinin Belirleyicileri”, *Sosyoekonomi*, Vol. 23(25), 79-91.

Investigation of Economic Activities of Single Parent Families

Muhammet Serhat ÖZTÜRK, Department of Family and Consumer Sciences, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hacettepe University, Turkey; e-mail: sozturk@hacettepe.edu.tr

Ayfer AYDINER BOYLU, Department of Family and Consumer Sciences, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hacettepe University, Turkey; e-mail: ayfer_boylu@hotmail.com

Tek Ebeveynli Ailelerin Ekonomik Faaliyetlerinin İncelenmesi

Abstract

The purpose of this study is to explore the economic activities of single parent families and make valid recommendations for improving these activities. Participants of this study consisted of single parent families employees at the Hacettepe University in Ankara, Turkey (n=119). According to the results, it is more than half among families who are not taking support about child care with or without a payment (56.3%) and not getting help for house cleaning with a payment (65.5%). Attract the attention that the families who couldn't make savings or investment (57.1%), who became indebted (74.8%). Most of the families do not get support from any institution/ agency/ foundation or immediate vicinity (90.8%). Among the families, getting help who take fiscal aid (45.5%) and who receive support from their family (45.5%) are less than half.

Keywords : Single Parent Families, Economic Activities, Family Economy.

JEL Classification Codes : J12, J13, J18.

Öz

Bu araştırma tek ebeveynli ailelerin ekonomik faaliyetlerinin incelenmesi ve bu faaliyetlerin geliştirilmesi amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Araştırmanın evrenini Hacettepe Üniversitesi'nde çalışan tek ebeveynli 119 aile oluşturmaktadır. Aileler arasında çocuk bakımı konusunda ücretli ya da ücretsiz destek almayanlar (%56.3) ile evle ilgili temizlik ve bakım faaliyetleri için ücretli yardım almayanlar (%65.5) yarından fazladır. Aileler arasında tasarruf veya yatırım yapamadığını (%57.1) ve borçlandığını belirtenler (%74.8) önde gelmektedir. Ailelerin çoğunluğu (%90.8) herhangi bir kurum/kuruluş/dernek veya yakın çevreden yardım almamaktadır. Yardım aldığını belirten aileler arasında nakdi yardım aldığını (%45.5), ailesinden yardım aldığını (%45.5) belirtenler yarından biraz azdır.

Anahtar Sözcükler : Tek Ebeveynli Aileler, Ekonomik Faaliyetler, Aile Ekonomisi.

1. Introduction

In Turkey, although the divorce rate is low in comparison to those rates found in other developed countries, there has been an increase in the divorce rate in recent years. According to the latest data from Turkish Statistical Institute, the divorce rate which was 1.28 per 1,000 women in 2006 has increased to 1.34 per 1,000 in 2007, to 1.40 per 1,000 in 2008 and to 1.59 per 1,000 in 2009. It is also remarkable that the divorce rate has doubled in the last 20 years by reaching 1.62 per 1,000 in 2011 and 1.64 per 1,000 in 2012. When the disrupted families emerging as a result of living separately or the death of one of the spouses is added to this, it could be said that the number of the families with single parents in Turkey is growing.

In today's world, where the continuity of economic stability seemingly cannot be achieved, mostly decreases in income of the single-parent families are observed. Therefore, families with single parents reduce their expenditures in order to meet their multiple needs (Weiss, 1984). However, in a variety of studies, it has been found that the poverty rate in single-parent families is high; and they are in a disadvantaged situation when compared to double-parent families (Oliver & Shapiro, 1995; Wollff, 2001; Bernheim & Scholz, 1993; Carney & Gale, 1999; Schmidt, 2004; Norton & Glick; 1986).

These problems are in a higher level in the families with female-headed single-parents. Hence, it has been determined in the studies that income is low in these families and rate of those who live under poverty level is higher, compared to male-headed single-parents. Studies indicate that these economic distress of female-headed single-parents are due to being on low salary, insufficient employment opportunities and in a limited number of assistance. In other words, men are more successful than women in terms of death of parent, living separated from the partner or maintaining their life quality after divorcing, too (Arikan, 1992; Kissman & Allen, 1993; Caputo, 1999; Weinstein, 2000).

As a result of divorce or separation, children usually stay with their mothers; so mothers alone undertake a large part of the responsibility about the economic needs of the children (Arendell, 1986; Rocha, 1997). Although fathers do contribute economically, the contributions they provide are lower than that of fathers in double-parent families (McLanahan & Booth, 1989). Even though, according to the Article 175 of the Turkish Civil Code, if one of the spouses is likely to fall into poverty by reason of divorce, he/she may ask for maintenance from the other party for an indefinite period, provided that the other party is financially able to do so and is more at fault than the other spouse; in practice, not being able to enjoy this right or getting maintenance in a low level may be in question. For this reason, if the single parent is a woman and has not been working until the divorce, she may have to start working to meet her economic needs.

However, the age of the youngest child is the most important factor affecting the employment opportunities of single-parent women. For this reason, while most women, especially those whose children are at the pre-school age, cannot work, they can start working when their children reach school age (Muehlenberg, 2002; Hardey & Glover, 1991). On the other hand, the absence of a caretaker who women can count on regarding child care may hold them back from getting a full-time job. In this case, women are unable to be included in the workforce. They also may not receive enough allowance from the husband after the divorce; oftentimes, they also need the assistance of their relatives in economic terms (Brandwein, Brown & Fox, 1974). Women who are single parents can get assistance from the state, as well as their ex-husband, plus their inner circle of friends and their relatives (Çoban & Özbekler, 2009; Weitzman, 1985).

The fact that kindergartens and day care centers, which are common in Turkey, are unaffordable for the single-parent families with low levels of income leaves the woman in trouble regarding child care. Apart from child care, financial aid is provided by foundations that are affiliated to the Prime Ministry General Directorate of Social Assistance and Solidarity. But this assistance can only be received in case not being employed or receiving any income from social security organizations. In this case, single-parent families who live on the salary of their deceased spouse or the retirement pension of their parents cannot benefit from this assistance. In the regulation of Social Assistance and Solidarity Foundations, while defining the applicants who will take part in the primary and urgent assistance group, single-parent families are restricted to those in which the parent is "nonfunctional" due to reasons like chronic illnesses, state of disability or loss of work (Republic of Turkey Prime Ministry General Directorate of Social Assistance, 2010). Current limitations cause the number of the single-parent families that are able to receive assistance to remain at a quite low level.

Insufficient assistance provided for single-parent women by their former husbands, inner circles, relatives or the state is the most important reason why they face economic difficulties. It can also be seen in the studies that economic difficulties are one of the most common problems among women who live with a child they have to raise themselves (Seccombe, 2002; Tchong-Laroche & Prince 1983).

In the case of children staying with their father, men receive more child-care assistance and household activities from their relatives in comparison to families where the woman is the only parent (Kissman & Allen, 1993). Although men receive assistance from their relatives, they might as well need to provide such services from outside. In this case, the expenses may grow due to nannies, day-care centers and domestic workers (Brandwein, Brown & Fox, 1974; Kissman & Allen, 1993; ASAGEM, 2011). But on the other hand, with

the removal of the state of meeting the needs of the formerly unemployed spouse, the family's expenses in this aspect decrease (ASAGEM, 2011).

In studies conducted in Turkey related to single-parent families, the negative effects of being a single parent, especially after divorce, on children and child-parent relationships, are clear. Everything from the educational life of the child growing up in a single-parent family, to his/her success level, to psychology and social relations, etc., are all likely to be effected (Şentürk, 2006; Serin & Öztürk, 2007; Alıkaşifoğlu, 2008; Toksoy 2005; Yıldız, 2004; Yılmaz, 1998; Şirvanlı, 1999; Şirvanlı, 2003). Studies conducted abroad concentrate on subjects like depressive issues single parent go through, single parent-child relationships, social issues single mothers face, the roles they undertake, the social welfare of their children, the single father's attitude towards his children, and the sharing of housework (Mendes, 1976; Bartz & Witcher, 1978; Keshet & Rosenthal, 1978; Kitson & Morgan, 1990; Lino, 1995; Amato, 2000; Ziol-Guest, 2009). But even though in the studies conducted both in Turkey and abroad, the economic activities of the single parent has been examined, it has been seen that in these studies the subject has not been examined in a comprehensive way.

In Turkey, only one study has been completed where the economic activities of single-parent families have been examined. Even though this one study examined the economic activities of single-parent families, a subjective examination is not in question. This study was conducted by the Republic of Turkey's Prime Ministry General Directorate of Family and Social Research in 2011, in order to determine the problems single-parent families encounter; it was found that in the early periods, alongside an increase in social life due to change of order in the house, eating out becomes more frequent in the families where the man is the single parent. Therefore, the expenses grow; and that for the single parents, their own families are the main source of economic support, besides assistance from several institutions and organizations. Among these organizations, district governorates and Prime Ministry Social Assistance and Solidarity Foundations are in the lead. It has been determined that the assistance received from these foundations is mainly financial aid; however, alongside the financial aid is student aid, along with dry food, bread, fuel, meals from food banks and clothing aid.

When the some researches made abroad are examined, it is seen that the economic activities have not been examined in as much detail as they have in our study. The research in the former studies has been restricted to subjects like sharing of housework and eating out habits.

In the meetings made by Gasser and Taylor (1976) with 40 single fathers, it has been found out that the fathers do the major part of the housework themselves, but they share

the cleaning chores with their children. It has been detected in this study that the 30 percent of the families buy ironing services outside of the home. In a study made by Mendes (1976), it has been indicated that almost all of the 32 single fathers do their housework themselves and they don't get help from their children or relatives. In another study made by Bartz and Witcher (1978) with 34 single fathers, it has been discovered that the fathers do the major part of the housework themselves or they share it with their children; but they do not receive outside help on this subject. It has been found that only 20 percent of the families buy laundry service outside. In a study conducted in the USA, with 210 single and 310 married mothers related to restaurant use and instant food consumption and expenses made in restaurants, it was detected that single mothers consume more instant food in comparison to married mothers. It was discovered that 79 percent of the working single mothers and 52 percent of the married mothers use restaurants for dinners (Ahuja & Walker, 1994).

As one can see, the number of the studies related to examining the economic activities of the single-parent families, whose number is increasing day by day, is very limited. Thus, there is a direct correlation between the quality of life of the families and their economic activities. Therefore, alongside improving the quality of life of the single-parent families, it is extremely important to evaluate their economic activities and to propose solutions for the improvement of their quality of life.

2. Method

2.1. Sample

The population focus of this study consists of single-parent families who work in Hacettepe University. In order to access the families that will be included in the scope of this research, the list obtained from Hacettepe University Department of Staff has been used. According to the list, the population of the research consists of 328 single-parent families. No kind of sample selection has taken place and the whole population of the research has been tried to be reached. Due to the fact that some of the staff members refused to take part in the research and some of them could not be reached, only 36 percent of the population (119 staff member) has been reached.

Within the scope of the research, the prominent characteristics of families are as follows: the parent is a woman (76.5%), 35 aged or over (72.2%), graduated from high school (50.4%), lived as a single parent for 1-5 years (50.4%), has a single child (64.7%), monthly income level is between 2001 TL and 3000 TL (41.2%), having 3 people at home (52.1%) and dissatisfied with the current income level (38.7%).

2.2. Instruments

The questionnaire form, which was developed to examine the investigation economic activities of single-parent families, is comprised of two chapters.

First section: This section involved information about the single parent's personal characteristics such as gender, age, level of education, duration of living as a single parent, level of income, state of being satisfied with the level of income, family size and number of children.

Second section: This chapter includes questions for investigate economic activities of single parent families. To that end, these questions inquire about economic activities such as Families State of Receiving Paid or Free Childcare Assistance, Persons and/or Institutes from which Families Receive Childcare Assistance, Families State of Receiving Paid Assistance for Household Cleaning and Maintenance Activities, Families Frequency of Receiving Paid Assistance for Household Cleaning and Maintenance Activities, Families State of Eating Outside Home, Families Frequency of Eating Outside Home, Families State of Going on Vacations, Families Frequency of Going on Vacations, Families State of Making Savings or Investments, Families State of Going into Debt, Leading Causes of Why Families Go Into Debt, Families State of Paying Their Debts on Time, Problems Families Face Due to not Being Able to Pay Their Debts on Time.

2.3. Data Analysis

The statistical analysis of the data obtained from the study was performed using the SPSS 16.0 statistical analysis software package. Data analysis calculated frequencies of the economic activities of single parent families.

2.4. Results

The study is divided into the following headings:

1. Families State of Receiving Paid or Free Childcare Assistance

While a little more than the half (56.3%) of the families who have been included in the scope of the research, and who have stated that they don't receive paid or free childcare assistance. (Table 1).

Table: 1
Distributions of the Families State of Receiving Paid or Free Childcare Assistance

State of Receiving Assistance	N	%
Yes	52	43.7
No	67	56.3
Total	119	100.0

2. *Persons and/or Institutes from which Families Receive Childcare Assistance*

Among the families who have been included in the scope of the research and who have stated that they receive child care assistance (52 families), it was detected that the ones who receive assistance from caretakers/nannies (82.7%) are in the lead; and the ones who receive assistance from close relatives (mother, mother-in-law, etc.) follow them with 26.9 percent. (Table 2) As seen in the Table 2, families who receive assistance from nurseries/kindergartens are at the lowest rate (11.5%).

Table: 2
Distributions of the Persons and/or Institutes from which Families Receive Childcare Assistance

Persons and/or Institutes	N:52	%
Nurseries/kindergartens	6	11.5
Close relatives (mother, mother-in-law, etc.)	14	26.9
Caretakers/nannies	43	82.7

3. *Families State of Receiving Paid Assistance for Household Cleaning and Maintenance Activities*

While more than the half (65.5%) of the families who have been included in the scope of the research, and who have stated that they don't receive assistance for household cleaning and maintenance activities. (Table 3).

Table: 3
Distributions of the Families State of Receiving Paid Assistance for Household Cleaning and Maintenance Activities

State of Receiving Paid Assistance	N	%
Yes	41	34,5
No	78	65,5
Total	119	100.0

4. Families Frequency of Receiving Paid Assistance for Household Cleaning and Maintenance Activities

Among the families who have been included in the scope of the research and who have stated that they receive paid assistance for household cleaning and maintenance activities (41 families), it was detected that frequency of receiving paid assistance for household cleaning and maintenance activities at once a month (51.2%) is in the lead; and the families frequency of receiving paid assistance for household cleaning and maintenance activities at more than once a month follows it with 39.0 percent. (Table 4) As seen in the Table 4, frequency of receiving paid assistance for household cleaning and maintenance activities at less than once a month is at the lowest rate (11.5%).

Table: 4

Distributions of the Families Frequency of Receiving Paid Assistance for Household Cleaning and Maintenance Activities

Frequency of Receiving Paid Assistance	N	%
Less than once a month	4	9.8
Once a month	21	51.2
More than once a month	16	39.0
Total	41	100.0

5. Families State of Eating Outside Home

Among the families, the rate of those who eat outside home is 75.6 percent (Table 5).

Table 5. Distributions of the Families State of Eating Outside Home

State of Eating Outside Home	N	%
Yes	90	75.6
No	29	24.4
Total	119	100.0

6. Families Frequency of Eating Outside Home

Among the families who have been included in the scope of the research and who have stated that they eat outside home (90 families), it was detected that frequency of eating outside home at more than once a week (40.0%) is in the lead; and the families frequency of eating outside home at less than once a week follows it with 31.1 percent. (Table 6) As seen in the Table 6, frequency of eating outside home at less than once a week is at the lowest rate (28.9%).

Table: 6
Distributions of the Families Frequency of Eating Outside Home

Frequency of Eating Outside Home	N	%
Less than once a week	26	28.9
Once a week	28	31.1
More than once a week	36	40.0
Total	90	100.0

7. Families State of Going on Vacations

Among the families, the rate of those who go on vacations is 72.3 percent (Table 7).

Table: 7
Distributions of the Families State of Going on Vacations

State of Going on Vacations	N	%
Yes	86	72.3
No	33	27.7
Total	119	100.0

8. Families Frequency of Going on Vacations

Among the families who have been included in the scope of the research and who have stated that they go on vacations (86 families), it was detected that frequency of going on vacations at once a year (58.1%) is in the lead; and the families frequency of going on vacations at more than once a year follows it with 25.6 percent (Table 8). As seen in the Table 8, frequency of going on vacations at less than once a year is at the lowest rate (16.3%).

Table: 8
Distributions of the Families Frequency of Going on Vacations

Frequency of Going on Vacations	N	%
Less than once a year	14	16.3
Once a year	50	58.1
More than once a year	22	25.6
Total	86	100.0

9. Families State of Making Savings or Investments

While more than the half (57.1%) of the families who have been included in the scope of the research, and who have stated that they don't make savings or investments (Table 9).

Table: 9
Distributions of the Families State of Making Savings or Investments

State of Making Savings or Investments	N	%
Yes	51	42.9
No	68	57.1
Total	119	100.0

10. Families State of Going into Debt

Among the families, the rate of those who go into debt is 74.8 percent (Table 10).

Table: 10
Distributions of the Families State of Going into Debt

State of Going into Debt	N	%
Yes	89	74.8
No	30	25.2
Total	119	100.0

11. Leading Causes of Why Families Go Into Debt

Among the families who have been included in the scope of the research and who have stated that they go into debt (89 families), it was detected that frequency of the leading causes of why families go into debt for maintain current spending (58.1%) is in the lead (Table 11).

Table: 11
Distributions of the Leading Causes of Why Families Go Into Debt

Leading Causes of Why Families Go Into Debt	N	%
Maintain current spending	57	64.0
Make investments	32	36.0
Total	89	100.0

12. Families State of Paying Their Debts on Time

Among the families who have been included in the scope of the research and who have stated that they go into debt (89 families), it was detected that frequency of paying their debts in time (58.1%) is in the lead (Table 12).

Table: 12
Distributions of the Families State of Paying Their Debts on Time

State of Paying Their Debts on Time	N	%
Yes	60	67.4
No	29	32.6
Total	89	100.0

13. Problems Families Face Due to not Being Able to Pay Their Debts on Time

Among the families who have been included in the scope of the research, and who have stated that they are not able to pay their debts on time (29 families), it was detected that the ones who have stated that they have had financial losses amounts to 48.3 percent. The families who have stated that the legal transactions have taken place and domestic relations declined follow them came in with a rate of 17.2 percent.

Table: 13
Distributions of the Problems Families Face Due to not Being Able to Pay Their Debts on Time

Problems Families Face Due	N	%
Financial losses	14	48.3
The legal transactions have taken place	5	17.2
Experienced health problems	2	6.9
Domestic relations declined	5	17.2
Broken relationships with close relatives	3	10.3
Total	29	100.0

14. Families State of Receiving Assistance from an Institution/Organization/Association or Their Inner Circles

While most of the families (90.8%) who have been included in the scope of the research, and who have stated that they don't receive assistance from an institution/organization/association or their inner circles (Table 14).

Table: 14
Distributions of the Families State of Receiving Assistance from an Institution/Organization/Association or Their Inner Circles

State of Receiving Assistance	N	%
Yes	11	9.2
No	108	90.8
Total	119	100.0

15. The Kind of Assistance Families Receive from any Institution/Organization/Association or Inner Circle

While a little less than the half (45.5%) of the families who have been included in the scope of the research, and who have stated that they receive assistance from an institution/organization/association or their inner circle (11 families) receive financial aid, families who receive aid in kind follow them with 36.4 percent.

Table: 15
Distributions of the the Kind of Assistance Families Receive from any Institution/Organization/Association or Inner Circle

The Kind of Assistance Families Receive	N	%
Financial aid	4	36.4
Aid in kind	5	45.5
Both Financial aid and aid in kind	2	18.2
Total	11	100.0

16. People and/or Organizations from which Families Receive Assistance

While a little less than the half (45.5%) of the families who have been included in the scope of the research, and who have stated that they receive assistance from an institution/organization/association or their inner circle (11 families) receive assistance from their families, it was found that the ones who receive that from their relatives (27.3%) and from municipalities (18.2%) follow them.

Table: 16
Distributions of the People and/or Organizations from which Families Receive Assistance

Receive assistance from an institution/organization/association	Sayı	%
Municipalities	2	18.2
Non-governmental organizations (associations, foundations etc.)	1	9.1

Family	5	45.5
Relatives	3	27.3
Total	11	100.0

3. Discussion and Recommendations

Among the families, the rate of those who do not receive paid or free childcare assistance is 56.3 percent. Among families who state receiving childcare assistance, the ones who receive assistance from caretakers/nannies (82.7%) are in the lead, and they are followed by the ones who receive assistance from close relatives (mother, mother-in-law etc.) with 26.9 percent and from nurseries/kindergartens with 11.5 percent. In the private kindergartens and day care centers set up with the permission of SHCEK (Turkish Social Service and Children Protection Institution) there is a quota of 5 percent for the children of parents whose spouses have deceased and who are working, and for the children of individuals who are divorced and have to work; and within this quota it has been stipulated that these centers provide free childcare. However, the fact that in the existing 1,675 kindergartens and day care centers, only 877 children receive free care. This is consistent with the research results that the number of the families who do not receive childcare assistance is more than half and the families who receive assistance from caretakers/nannies are in the lead (SHCEK, 2010).

Families who do not receive paid assistance for household cleaning and maintenance activities (65.5%) are in the lead. In the study made by ASAGEM (General Directorate of Family and Social Researches, 2011), it was found that single-parent families receive free assistance, usually from their close relatives for household cleaning and maintenance activities. The results of these two studies create the impression that the income level of single-parent families is insufficient for household cleaning and maintenance expenses. It was found that 51.2 percent of the families who state that they receive paid assistance for household cleaning and maintenance activities (41 families), receive paid assistance once a month. Another 39 percent of these families receive paid assistance more than once a month and 9.8 percent of them do it less than once a month.

The rate of the families who eat outside home is 75.6 percent. Among the families who state that they eat out (90 families), the ones that eat out more than once a week are in the lead (40.0%). Another 31.1 percent of these families eat out once a week and 28.9 percent of them do it less than once a week.

Among families, the ones who state that they go on vacations (72.3%) are in the lead. More than half (58.1%) of the families who state they go on vacation (86 families) do

it once a year, and 25.6 percent of them do it more than once a year and 16.3 percent of them do it less than once a year.

In order to achieve their financial goals and reduce the risk of lack of resources in emergency situations, families need to save a fraction of their incomes. So, saving is one of the ways to reduce economic difficulties of families (Gladow & Ray, 1986). More than half of the families (57.1%) do not save or make investments. Income level is one of the most important factors that play a role on making savings and investments. Therefore, the reason why more than half of the families cannot make savings or investments may be due to their insufficient level of income.

Debt, which depends on the idea of paying back in the future, is the instant power of purchase in case of need. Therefore, debt also means being able to spend the income before it is earned by changing the time of purchase (Garman & Forgue, 1988). Some 74.8 percent of families go into debt. Among the families who state they go into debt (89 families), the ones who go into debt in order to maintain their current expenses (64.0%) are in the lead. This finding creates the impression that single-parent families cannot maintain their current expenses without going into debt. More than half of the families (67.4%) pay their debts on time. Another 48.3 percent of the families who state that they cannot pay their debts on time (29 families) had financial losses. These are financial losses directly due to not being able to pay their debts on time. The ones who have health issues because of not being able to pay their debts on time are at the lowest rate (6.9%).

It is well known that social support networks play a key role in the lives of single parent families through the provision of economic, informational and emotional resources (Harknett, 2006; Hawkins, 2010; Warr, 2005). However, as can be seen in the results of the study, the majority of the families (90.8%) do not get assistance from any institutions/organizations/associations or their inner circles. The fact that the majority of the families do not get assistance from any institutions/organizations/associations or their inner circles, creates the impression that they are unaware of the institutions/organizations or associations from which they can receive assistance. They are unable to provide the necessary conditions in order to get this assistance or they want to maintain their lives without needing others. A little less than the half (45.5%) of the families who have stated that they receive assistance from an institution/organization/association or their inner circle (11 families) receive financial aid. Families who receive aid in kind follow them with 36.4 percent. Families who receive both financial aid and aid in kind are at the lowest rate (18.2%). Thus, according to the results of the study made by ASAGEM, most financial aid is received from the institutions from which families receive assistance. In addition to financial aid, student aid, dry food, bread, fuel, meals from food banks and clothing aid are also received.

A little less than the half (45.5%) of the families who have stated that they receive assistance from an institution/organization/association or their inner circle (11 families) receive assistance from their families. The ones who state that they receive help from their relatives (27.3%) and from municipalities (18.2%) follow them. The families who receive assistance from non-governmental organizations (associations, foundations, etc.) are at the lowest rate (9.1%). Although there are many institutions and organizations from which single-parent families can receive assistance like SHCEK, the Prime Ministry Social Assistance and Solidarity Foundations, municipalities, and Non-Governmental Organizations (NGOs), receiving assistance from these institutions and organizations can only occur in case of not getting a salary or income from any social security organizations in any way. In this case, single-parent families who live on the salary of their deceased spouse or the retirement pension of their parents cannot benefit from this assistance.

In the regulation of Social Assistance and Solidarity Foundations, while defining the applicants who will take part in the primary and urgent assistance group, single-parent families are restricted to those in which the parent is "nonfunctional" due to reasons like chronic illnesses, state of disability or loss of workforce (ASAGEM, 2011). The current limitation explains why the number of the families who state that they receive assistance from an institution/organization (18.2% receiving assistance from district governorates, 9.1% receiving assistance from Non-Governmental Organizations) is at a quite low rate. However, according to the results of the study made by ASAGEM, the organizations from which assistance is received are district governorates and Prime Ministry Social Assistance and Solidarity Foundations. Differences between the research findings may be due to the fact that the researches have been conducted in different samples and regions.

Among the families, the ones who express that they are not satisfied with the level of their incomes (38.7%) are in the lead. The rate of the ones who state they are satisfied with their level of income is 31.1 percent. No family has been encountered who have stated that they are quite satisfied with their level of income.

4. Conclusion

In the research conducted with the aim of examining the economic activities of single-parent families, it has been seen that families with a female parent (who is 35 or more; a higher education graduate; working in the class of general administrative services; has only one child; whose level of monthly income is between 2,001TL-3,000TL; the number of people living in whose house is three; who is a tenant and are not satisfied with their level of income) are in the lead. Next are families who do not receive free or paid child-care assistance and those who state that they do receive assistance, are the ones who receive it from caretakers/nannies; then there are families who do not receive paid assistance for

household cleaning and maintenance activities and those who state that they do receive paid assistance. ; there are families who eat outside the home and those who state that they eat out more than once a week; there are families who state that they go on vacations and those who do it once a year; there are families who do not save or make investments, who go into debt. Among those are families who state that they go into debt, but who pay their debts on time; there are those families who experience financial losses among the ones who state that they cannot pay their debts on time; there are families who do not receive assistance from any institutions/organizations/associations or their inner circles, among those who state that they do receive assistance from an institution/organization/association; and the ones who receive financial aid are in the lead.

According to the results of the research, 25.2 percent of the families residing in someone else's house support the fact that returning to parents' home is due to rent burden. Therefore, there should be some regulations to mitigate the burden of rent of the single-parent families. They should be given some support that will facilitate the purchase of houses, such as low-interest house loans. In this way, these families can be assisted to keep living their lives without having to return to their parents' home.

The fact is that among these families, the rate of the ones who state that they receive child-care assistance is high (82.7%). It is an indication that the assistance provided on this subject for single-parent families is insufficient and/or families are unaware of such assistance. Even though in the private kindergartens and day care centers set up with the permission of SHCEK, there is a quota of 5 percent for the children of parents whose spouses have deceased and who are working, and for the children of individuals who are divorced and have to work; and within this quota, it has been stipulated that these centers provide free child care; the fact that in the existing 1,675 kindergartens and day care centers, only 877 children receive free care, indicates that this service is not being extended enough by the state. Therefore, the quota for these children in free kindergartens, which are under the guarantee of the state and where single parents can trustfully leave their children, should be increased. Catch-up work should be done on this subject.

The fact that the rate of the families who state they receive assistance from various institutions and organizations is low (those who get assistance from municipalities: 18.2%; those who get assistance from non-governmental organizations: 9.1%), creates the impression that the families are unaware of the institutions and organizations from which they can get assistance. Either that or the assistance provided by the state is insufficient. Thus, the assistance provided for single-parent families by various institutions and organizations is limited. For example, in the regulation of Social Assistance and Solidarity Foundations, while defining the applicants who will take part in the primary and urgent assistance group, single-parent families are restricted to those in which the parent is

"nonfunctional." This may be due to reasons like chronic illnesses, state of disability or loss of work. Therefore, alongside informing families about the existing institutions and organizations from which they can receive assistance, the amount and the scope of the assistance provided by these institutions and organizations should also be increased.

The fact that no family was encountered who stated they receive assistance from the former spouse, creates the impression that parents lack information related to legal procedures and the financial power to retain a lawyer. For this reason, units from which parents who are on a low socio-economic status can get free legal advice on subjects like alimony, matrimonial property and custody in the process of, before or after the divorce or death, should be extended.

References

- Ahuja, R.D. & M. Walker (1994), "Female headed single parents families: Comparisons with dual parent households on restaurant and convenience food usage", *Journal of Consumer Marketing*, 11(4), 41-54.
- Alikaşıfoğlu, M. (2008), "Behavioral Problems in Adolescents", Istanbul University, *Faculty of Medicine Continuing Medical Education Activities Symposium Series*, 63:5-59.
- Amato, P.R. (2000), "Diversity within Single-Parent Families", in: *Handbook of Family Diversity*, edited by D.H. Demo & K.R. Allen & M.A. Fine, New York: Oxford University Press.
- Arendell, T. (1986), *Mothers and divorce: Legal, economic, and social dilemmas*, Berkeley: University of California Press.
- Arıkan, C. (1992), *Poverty and Divorce, Incompatibility in Marriage*, Ankara: Dawn Printing.
- Bartz, K.W. & W.C. Witcher (1978), "When father gets custody", *Children Today*, 7, 35.
- Bernheim, D.B. & K.J. Scholz (1993), "Tax policy and the economy", *January*, 1, 38.
- Brandwein, R.A. & C.A. Brown & E.M. Fox (1974), "Women and children last: The social situation of divorced mothers and their families", *Journal of Marriage and the Family*, 36, 498-514.
- Caputo, R. (1999), *Advantage white and male, disadvantage black and female: Income inequality, economic well-being, and economic mobility among families in a youth cohort 1979-1991*, Danbury, Rutledge Books.
- Carney, S. & W. Gale (1999), "Asset accumulation among low-income households", *Brookings Discussion Paper in Domestic Studies*, Washington, DC: The Brookings Institution.
- Çoban, A. & C. Özbesler (2009), "Family-oriented social policy and Services in Turkey", *Family and Society Journal*, 5(18), 31-41.
- Garman, E.T. & R.E. Forgue (1988), *Personal Finance*, Boston: Houghton Mifflin Company, P: 167, 262-263.

- Gasser, R.D. & C.M. Taylor (1976), "Role adjustment of single parent fathers with dependent children", *The Family Coordinator*, 25(4), 397-401.
- Gladow, N.W. & M.P. Ray (1986), "The impact of informal support systems on the well-being of low-income single parents", *Family Relations*, 35, 113-123.
- Hardey, M. & J. Glover (1991), *Lone parenthood: Income, Employment, Daycare and Lone Parenthood*, New York: Harvester Wheatsheaf.
- Harknett, K. (2006), "The relationship between private safety nets and economic outcomes among single mothers", *Journal of Marriage and Family*, 68(1), 172-191.
- Hawkins, R.L. (2010), "Fickle families and the kindness of strangers: Social capital in the lives of low-income single mothers", *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 20(1), 38-55.
- Keshet, H.F. & K.M. Rosenthal (1978), "Single Parent Families: A New Study", *Children Today*, 7: 13-17.
- Kissman, K. & J. Allen (1993), *Single-Parent Families*, London: Sage Publication.
- Kitson, G.C. & L.A. Morgan (1990), "The Multiple Consequences of Divorce", *Journal of Marriage and The Family*, 52: 913-24.
- Lino, M. (1995), "The Economics of Single Parenthood: Past Research and Future Directions", *Marriage and Family Review*, 20: 99-114.
- McLanahan, S. & L. Casper (1995), "Growing Diversity and Inequality in the American Family", in: *State of the Union: American in the 1990s*, ed. R. Farley, New York: Russell Sage Foundation.
- Mendes, H. (1976), "Single fathers", *Family Coordinator*, 25, 439-444.
- Muehlenberg, B. (2002), "The Case for the Two Parent Family Part 2", USA, *National Observer*.
- Norton, A.J. & P.C. Glick (1986), "One parent families: A social and economic profile", *National Council on Family Relations*, 35, 9-17.
- Oliver, M.L. & T.M. Shapiro (1995), *Black Wealth/White Wealth: A New Perspective on Racial Inequality*, New York: Routledge.
- Republic of Turkey Prime Ministry General Directorate of Social Assistance (ASAGEM) (2011), *Research of Single Parent Families*, Ankara: Makromedya.
- Republic of Turkey Prime Ministry Turkish Social Service and Children Protection Institution (SHCEK) (2010), *Kindergartens and Day Care Centers*, <<http://shcek.gov.tr/kres-ve-gunduzbakimevleri2.aspx>>, 28.08.2010.
- Rocha, C.J. (1997), "Factors that contribute to the economic well-being in female-headed households", *Journal of Social Service Research*, 23(1), 1-17.
- Schmidt, L. (2004), "Gender, marriage, and asset accumulation in the United States", Paper presented at the workshop on women and the distribution of wealth, *Yale Center for International and Area Studies*, November, 12-13.
- Serin, N. & S. Öztürk (2007), "Divorced parents with children aged 9-13 and Anxiety Levels of Self-Esteem in the same age group children with divorced parents", *Kırşehir Journal of Education Faculty, (KEFAD)*, 8(2): 117-128.

- Şirvanlı, D. (1999), "The effects of marital conflict and divorce on children II: Social support", *Journal of Child and Adolescent Mental Health*, 6(2), 83-88.
- Şirvanlı, D. (2003), "The Impact of Interparental Divorce on Adult Attachment Styles and Perceived Parenting Styles of Adolescents: Study in Turkey", *Journal of Divorce and Remarriage*, 40: 129-149.
- Tcheng-Laroche, F. & R. Prince (1983), "Separated and divorced women compared with married controls", *Social Science and Medicine*, 17, 95-105.
- Toksoy, Ş.E. (2005), "Psychosocial Effects of parental death on high school adolescents", Institute of Education Sciences at Marmara University, *Unpublished master's thesis*, Istanbul.
- TUIK (2012), *Divorce Statisticals*, <<http://www.tuik.gov.tr/>>, 05.06.2012.
- Turkish Civil Code (2001), *Chapter Two: Divorce, Article 175*, <<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4721.html>>, 28.06.2010.
- Warr, D.J. (2005), "Social networks in a 'discredited' neighbourhood", *Journal of Sociology*, 41(3), 285-308.
- Weinstein, N.M. (2000), "America's rags-to-riches myth", *The New York Times*, 28.
- Weiss, R. (1984), "The impact of marital dissolution on income and consumption in single-parent household", *Journal of Marriage and the Family*, 115-127.
- Weitzman, L.J. (1985), *The Divorce Revolution: The unexpected social and economic consequences for women and children in America*, New York: Free Press.
- Wollff, E. (2001), "Recent trends in wealth ownership", in: T. Shapiro & E. Wolff (Eds.), *Benefits and Mechanisms For Spreading Asset Ownership in United States*, NY: Russel Sage Foundation.
- Yıldız, S.A. (2004), "Children, Death and Loss", *Balikesir University Journal of Social Sciences*, 11: 125-144.
- Yılmaz, A. (1998), "Entity image of the university students who has single parents and who has two Parents", *Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Dergisi*, 5(3), 142-150.
- Ziol-Guest, K.M. (2009), "A Single Father's Shopping Bag", *Purchasing Decisions in Single-Father Families*, Institute for Children and Poverty, New York.

Öztürk, M.S. & A. Aydın Boylu (2015), “Investigation of Economic Activities of Single Parent Families”, *Sosyoekonomi*, Vol. 23(25), 93-111.

Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi

Eda BALIKÇIOĞLU, Department of Public Finance, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kirikkale University, Turkey; e-mail: edabalikcioglu@kku.edu.tr

Kutay OKTAY, Department of Tourism and Hospitality Management, Faculty of Tourism, Kastamonu University, Turkey; e-mail: koktay@kastamonu.edu.tr

An Assessment of the Relationship between Tourism Revenues and Economic Growth in Turkey in accordance with the Public Policy

Abstract

The contribution of tourism that arrange country’s economies is frequently discussed in the literature. Researching the economic impacts of tourism, public policies considerable effects undeniable. The aim of this paper is to investigate the causal relationship between economic growth and tourism by using quarterly data for Turkey for the period of 2003–2014. The results show that there is a co-integration between tourism and economic growth. In addition, our results for the Granger causality test indicate that there is a unidirectional causality from economic growth to tourism. At the end of this study, these relationship is evaluated in accordance with the public policy.

Keywords : Tourism Sector, Economic Growth, Public Policy, Granger Causality Analyses.

JEL Classification Codes : L83, O40, H30, C22.

Öz

Turizmin ülkelerin ekonomilerine sağladığı katkılar literatürde sıklıkla tartışılmaktadır. Turizmin ekonomik etkileri incelendiğinde kamu politikalarının önemli etkileri olduğu yadsınmamaktadır. Çalışmanın amacı Türkiye’deki ekonomik büyüme ve turizm arasındaki nedensellik ilişkisini kamu politikaları doğrultusunda incelemektir. Bu amaçla 2003Q1-2014Q2 dönemini kapsayan çeyrek verileri kullanarak turizmle ekonomik büyüme arasındaki ilişki Granger nedensellik testi ile incelenmektedir. Analiz sonucunda ekonomik büyümeden turizme doğru tek yönlü nedensellik bulunmaktadır. Çalışmanın sonucunda bu nedensellik ilişkisi kamu politikaları doğrultusunda değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler : Turizm Sektörü, Ekonomik Büyüme, Kamu Politikaları, Granger Nedensellik Analizi.

1. Giriş

Turizm ve seyahat sektörü hizmet ekonomisi içerisinde yer alan ve Dünya Turizm Örgütü’ne göre hâlihazırda dünyanın en büyük ve gelecekte büyüme ve istihdam yaratmaya devam edecek olan endüstrilerinden biridir. Turizm aynı zamanda ulusal ve bölgesel kalkınmada da önemli bir rol oynamaktadır ve birçok ülke için önemli bir gelir ve istihdam kaynağı olma özelliğine sahiptir. Buna rağmen dünyada ekonomi ve maliye araştırmaları içerisinde turizm halen çok fazla yer almamaktadır. Turizmin bir çok alt sektörden oluşan entegre yapısı turizm ile ilgili ekonomik ve mali verilerin hesaplanmasını ve ölçülmesini zorlaştırma ve karmaşıklştırmaktadır (Nordin, 2003: 14-15).

Turizm döviz girdisi ve istihdam yaratma gibi özelliklerinden dolayı önemli bir sektör olarak kabul edilmektedir. Turist kabul eden ülkeler açısından en çok iki gösterge önemli görülmektedir. Bunlar turist alım sayısı ve turizm geliridir. Turizm özellikle yoğun turist alan destinasyon ülkeler açısından önemli bir ihracat kalemi olarak kabul edilmektedir. Turizm bu ülkelerde ekonomiye gelir artışı, ödemeler dengesi, istihdam ve fiziksel sermaye anlamında önemli katkılar sağlamaktadır (Lee, 2008: 89-90).

Turizm faaliyetleri yapısı gereği birçok sosyal, kültürel, ekonomik ve mali etkileri birlikte barındırmaktadır. Ekonomik ve mali etkiler genel olarak gelir yaratma, döviz girdisi sağlama, ödemeler bilançosu açıklarını kapatma, vergi gelirlerini artırma, üretimi ve istihdamı artırma olarak ifade edilebilir. Bunlara ek olarak turizm, ekonomideki diğer sektörleri de canlandırma etkisine sahiptir (Kara vd., 2012: 79).

Turizm sahip olduğu tüm bu özellikler sayesinde ekonomi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır ve Dünya turizm gelirleri pastası büyüdükçe bu pastadan daha fazla pay almak isteyen ülkeler için turizmin önemi her geçen gün artmaktadır. Bu değerlendirmeler doğrultusunda turizmin sağladığı gelir ile ekonomik büyümeyi desteklediğini söylemek mümkündür. Elbette bu desteğin oranı ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu nedenle turizm bazı ülkelerin ekonomileri açısından daha da önemli hale gelmektedir.

Günümüzde bireylerin sosyo-ekonomik ve kültür düzeylerinin artması, turizm talebinin de yükselmesini beraberinde getirmektedir. Dünyada ekonomik refahın yükselmesi, ulaştırma sektörünün gelişmesi, sanayi toplumlarında ücretli izin sürelerinin uzaması, iletişim teknolojisindeki gelişmeler, yaşlı nüfusun artması, sanayileşme sonucu ortaya çıkan yeni toplumsal örgütlenme ve aile yapısındaki değişme ve teknoloji kaynaklı stres gibi faktörler turizmde gelişmeyi tetiklemektedir (Aktaş, 2010: 164; Karataş & Babür, 2013).

Tüm bu verilerin ışığında turizmin ekonomik büyümeye etkisine benzer olarak aynı şekilde ekonomik büyümenin de turizmin gelişmesine etki ettiğini söylemek mümkündür. Ekonomik gelişmişlik düzeyi ile bireylerin gelirlerinin artması diğer lüks mal ve hizmetlere olduğu gibi turistik hizmetlere olan talebi de yükseltmekte ve bu da turizmin gelişmesini beraberinde getirmektedir.

Doğası, coğrafi konumu, tarihi, kültürü ile büyük bir turizm potansiyele sahip olan Türkiye, son yıllarda uluslararası turizmde önemli bir marka olmayı ve 2012 yılı itibarıyla turist sayısında dünya sıralamasında 6. turizm gelirlerinde ise 10. sırada yer almayı başarmıştır. Türkiye’nin turizmde elde ettiği bu başarının ekonomik etkilerinin incelenmesinde, bu başarıları daha da ileriye götürecek politikaların geliştirilmesi açısından yarar vardır. Bu noktadan hareketle hazırlanan bu çalışmada Türkiye’de 2003-2014 yılları arasında turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin kamu politikaları doğrultusunda incelenmesi amaçlanmıştır.

2. Literatür İncelemesi

Turizmin ekonomik etkileri üzerine yapılan çalışmalar arasında en popüler olanları turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen turizm-büyüme etkisi hipotezleridir. İhracat-büyüme etkisi hipotezinde olduğu gibi, turizm-büyüme etkisi hipotezi de turizmdeki büyümenin ekonomik büyümeyi de tetiklediğini öngörmektedir. Jackman (2012), çalışmasında, turizmin GSYİH’ya doğrudan etkisinin yanı sıra, tarım, inşaat, ulaştırma, iletişim, eğlence ve yiyecek içecek gibi diğer ekonomik sektörleri de canlandırma özelliğine sahip olduğunu vurgulamıştır. Nitekim, turizmin büyüme etkisinin turizmin ekonominin diğer sektörlerini canlandırması ile gerçekleşebileceği çeşitli yazarlar tarafından savunulmaktadır (Marin, 1992; Oh, 2005; Kima vd., 2006).

Oh (2005) çalışmasında, ticaretle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyle ilgili üç teoriden söz etmektedir. Bunlar, turizm ekonomik büyüme yaratır hipotezi, ekonomik büyüme turizmi sürükler hipotezi ve karşılıklı etki hipotezidir. Bunlardan ilki kısaca turizmin ekonomik büyümeye neden olduğunu, ikincisi ekonomik büyümenin turizmi olumlu etkilediğini ve üçüncüsü ise turizm ve ekonomik büyümenin birbirini iki yönlü olumlu etkilediğini ifade etmektedir (Chen vd., 2009: 813).

Literatürde turizmin ekonomik büyüme üzerine etkileri inceleyen çalışmalar, genellikle turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmaların tek bir ülkede veya karşılaştırmalı olarak bir kaç ülkede gerçekleştirildiği ve genellikle panel veri ve zaman serileri analizi kullanıldığı görülmektedir (Bahar ve Kurtuluş, 2010).

Balaguer ve Jorda (2002), turizm ile İspanya ekonomisinin uzun dönemdeki gelişimi arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Yine buna benzer bir çalışmada Martin ve diğerleri (2004) Latin Amerika Ülkelerinde turizm ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemi ile incelemiştir. Sequeira ve Campos (2005), turizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini turizmin yoğun olduğu ülkeler ve diğer ülkeleri karşılaştırarak panel veri analizi yöntemi ile incelemiştir. Ertuğrul ve diğ. (2013) çalışmalarında 1998-2011 yılları arasında Türkiye’yi sınır testiyle incelemiştir. Çalışmanın sonucunda Türkiye’de turizmin ekonomik büyümeye neden olduğu hipotezini savunmuşlardır.

Belloumi (2010), Turizmin Tunus’un ekonomik büyümesindeki rolünü, 1970-2007 yılları arasında turizm gelirleri, GSYİH ve efektif döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Buna göre turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunduğu ve turizmin dolaylı yoldan GSYİH üzerine olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Aslan’ın (2008) çalışmasında 1992-2007 dönemi arasında Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme ilişkisini zaman serisi yöntemiyle analiz etmiştir. Ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasında uzun dönemli dolaylı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bahar ve Kurtuluş (2010) çalışmalarında, 21 gelişmekte olan ülkeyi 1998-2005 döneminde dinamik panel veri analiziyle incelemiştir. Aslan (2008) çalışmasına benzer bir sonuca ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde turizmden ekonomiye doğru tek yönlü pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Aktaş (2005) çalışmasında, Türkiye’nin 1980-2000 yılları arasında elde ettiği turizm gelirlerini, turist sayısı, yatak kapasitesi, seyahat acentası sayısı, tanıtıma ayrılan pay, yabancı sermaye miktarı, dolar ve mark cinsi döviz kuru değişkenleri yardımıyla zaman serileri analizine tabi tutmuştur ve çalışmanın sonucunda seyahat acentası ve turist sayısının artırılmasının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler yarattığını ifade etmişlerdir.

Gündüz ve Hatemi (2005) çalışmalarında, turizmin büyüme üzerindeki etkisini 1963-2002 yıllık IMF verileriyle ARCH modeliyle analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda turizmin büyümeye neden olduğu hipotezini desteklemiştir.

Türkiye’de ekonomik büyümeden turizme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisini savunan çalışmalarda söz konusudur. Bunlardan biri, (Kızılçöl & Erbaykal, 2008) çalışmasıdır. Çalışmada, Türkiye’deki turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. 1992–2006 dönemlerini kapsayan çalışmada, ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmıştır. Çalışmanın sonucu olarak turizm gelirlerini artırmak için sürdürülebilir büyümeyi yakalamak gerektiği savunulmuştur. Fayıssa ve diğ. (2008) çalışmalarında, 1995-2004 yılları arasında 42 Afrika ülkesini dinamik panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir.

Çalışmanın sonucunda ekonomik büyümenin turizmi geliştirdiği sonucuna ulaşmışlar ve bunun için fiziki ve beşeri sermaye yatırımlarını artırıp, ticaret ve yabancı doğrudan yatırımları teşvik etmeye yönelik politikalar izlenmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Değer (2006) çalışmasında,1980-2005 dönemini zaman serilerini kullanarak analiz eden çalışmada turizm gelirinin ekonomik büyümeyi artırmada çok etkili olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yavuz (2006) çalışmasında da, Türkiye’de 1992-2004 dönemindeki turizm gelirindeki artışın ekonomik büyümeye etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Özdemir ve Öksüzler (2006) ise çalışmalarında turizmle ekonomik büyüme arasında uzun dönemde turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ilişki bulmuşlardır.

Katircioğlu (2009) çalışmasında 1960-2006 yılları arasında Türkiye’de turizm büyüme etkisi hipotezini zaman serisi analiziyle incelemiştir ve sonuçta Türkiye’de turizmle ekonomik büyüme arasında bir ilişki gözlememiştir.

3. Veri ve Yöntem

Çalışmada turizmle büyüme arasındaki ilişki VAR modeli ile analiz edilmiştir. VAR modelleri, dinamik ilişkileri yapısal modelleri kısıtlamadan verebilen ve bu özelliğinden dolayı zaman serileri içinde yaygın olarak kullanılan bir modeldir (Keating, 1990: 454). VAR modellerinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerleri yer almakta ve bu da geleceğe yönelik tahminlerin gücünü artırmaktadır (Maddala, 1989: 329-330).

İki değişkenli bir VAR Modeli denklem 1 ve 2’de ifade edilmektedir.

$$y_t = \sum \alpha_i y_{t-i} + \sum \beta_i x_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$x_t = \sum \alpha_i x_{t-i} + \sum \beta_i y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Çalışmanın temel amacı, turizmle büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığını test etmek ve eğer ilişki varsa, ilişkinin yönünü ortaya koymaktır. Tüm değişkenler doğal logaritmik şekildedir. Modeldeki değişkenler turizm geliri (**tg**) ve GSYİH (**gsyih**)’dır. Çalışma 2003Q1-2014Q2 dönemini kapsamakta ve zaman serisi yöntemiyle analiz edilmektedir. Çalışmadaki veriler T.C Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi ve Türkiye İstatistik Kurumu turizm veri setinden alınmıştır. Model aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır.

$$\ln gsyih = \alpha_0 + \alpha_1 \ln tg + \varepsilon_t \quad (3)$$

Modelde ilk olarak turizm gelirinin mevsimsel özellik gösterdiğinden dolayı mevsimsellik özelliğini yok etmek gerekmektedir. Bu nedenle verilerin öncelikle Census X12 yöntemiyle mevsimsellik özelliği ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra VAR (Vektör Otoregresyon) modelini uygulayabilmek için serilerin durağan olmaları gerekmektedir. Bir serinin durağan olması için ortalaması ve varyansının zaman içinde değişmemesi ve iki dönemin ortak varyansının hesaplandığı dönem yerine iki dönem arasındaki uzaklığa göre hesaplanması gerekmektedir (Gujarati, 1995: 713). Çalışmada kullanılan zaman serilerinin durağanlığını ölçmek amacıyla, Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) testleri uygulanmıştır.

4. Analiz Sonuçları

Tablo: 1’de yer alan ADF ve PP birim kök test sonuçları her iki seri için de, boş hipotezin %1 anlamlılık düzeyinde 1. farklarında reddedildiğini göstermektedir. Bu duruma göre ADF ve PP birim kök testleri sonucunda seriler 1. farklarında durağandır. Bu noktada aralarında eş bütünleşme ilişkisi olup olmadığı analiz edilebilir.

Tablo: 1
ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

	ADF (düzey değeri)	ADF (1.fark)	PP (düzey değeri)	PP (1.fark)
lngsyih	-1.8813 Kritik Değerler %1 (-3.59)	-4.2311* Kritik Değerler %1 (-3.59)	-1.5611 Kritik Değerler %1 (-3.58)	-4.1303* Kritik Değerler %1 (-3.59)
lntg	-1.0247 Kritik Değerler %1 (-3.58)	-6.7488* Kritik Değerler %1 (-3.59)	-0.5508 Kritik Değerler %1 (-3.58)	-8.4360* Kritik Değerler %1 (-3.59)

Not: * %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Turizm ve ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişki olup olmadığını görebilmek amacıyla VAR modeli uygulanmıştır. Johansen (1988, 1991) ve Johansen ve Juselius (1990) çalışmalarında uygulanan VAR modeli değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığına bakmaktadır. Eğer değişkenler arasında eşbütünleşme varsa uzun dönem ilişki söz konusu olmaktadır. Model için değişkenler arasında gecikme uzunluğu Akaike Bilgi kriteri (AIC), Schwarz Bayesyen Kriteri (SBC) ve Hannan-Quinn Kriterleri (HQC) dikkate alınarak bulunmuştur. Tablo: 2’de testler doğrultusunda gecikme sayısı “1” olarak belirlenmiştir.

Tablo: 2
VAR Modeli Gecikme Uzunluğu Seçimi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	39.23118	NA	0.000582	-1.772913	-1.690167	-1.742583
1	163.0109	229.8767*	1.94e-06	-7.476711	-7.228472*	-7.385722*
2	167.3594	7.661666	1.91e-06	-7.493307	-7.079576	-7.341658
3	172.8400	9.134336	1.79e-06*	-7.563811*	-6.984588	-7.351503
4	175.5131	4.200458	1.92e-06	-7.500622	-6.755906	-7.227654

Tablo: 3’te eş bütünleşme testi sonuçları yer almaktadır. Eşbütünleşme testinde iki olabilirlik oranı (LR) kullanılmaktadır. Bunlar iz istatistiği (trace statistics) ve maksimum öz değer istatistiğidir (max. eigen value). Bunların hipotezleri ise iz istatistiği için boş hipotez r , maksimum öz değer istatistiği içinse $r + 1$ vektör vardır şeklindedir. Bu kapsamda VAR modeline dayalı Johansen eş bütünleşme sonuçları Tablo: 3’te yer almaktadır.

Tablo: 3
Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Ho	İz İstatistiği	%5 kritik değer	Maks. özdeğerist.	%5 kritik değer
Ho=0	19.55	19.49	16.88	14.26
Ho≤1	2.67	3.84	2.67	3.84

Johansen eş bütünleşme analizinde iz istatistiği ve maksimum özdeğer istatistiği kritik değerden büyükse hipotezler reddedilmektedir. Bu doğrultuda %5 anlamlılık düzeyinde eş bütünleşmenin olmadığı boş hipotezler reddedilmektedir ve kurulan modelde eş bütünleşme söz konusudur. Bu doğrultuda uzun dönemde ekonomik büyümeyle turizm gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo: 4
Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik Yönü	ChiSq	Prob
Turizm Geliri → → Büyüme	1.86	0.1729
Büyüme → → Turizm Geliri	10.66	0.0011

Engle ve Granger (1987) ve Granger (1988) çalışmalarında iki seri arasında eşbütünleşme olduğunda ya tek yönlü ya da çift yönlü nedenselliğin olduğunu belirtmektedirler. Çalışmamızda son olarak, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında nedensellik testi sonuçları Tablo: 4’te gösterilmektedir. Bu sonuçlara göre, turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ortaya çıkmazken, ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de bu ilişkinin yönünün değişmesi olarak son yıllarda turizm talebinin ve yeni dönem turistlerin vizyonlarının değişmesi gösterilmektedir. Son dönem turizm talebini spor turizmi, sağlık turizmi, kongre turizmi, tarihi ve kültürel turizm, gelişmiş ve güvenli ulaşırma, altyapı, üstyapı ve kurumsal hizmet, doğa turizmi ve sektör alanında vasıflı personel oluşturmaktadır (Özdemir & Öksüzler, 2006: 113). Bu faaliyetlerin gerçekleşmesi ise büyük çapta nakdi harcamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Buna bağli olarak analiz sonucunda ortaya çıktığı gibi ekonomik büyüme turizmin gelişmesine neden olmaktadır.

5. Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi

Turizm sektörü diğer sektörlerden farklı olarak devletin uyguladığı politikalardan ve günlük gelişmelerden daha fazla etkilenmektedir. Turizm sektörünün gelişmesinde devlet desteğinin özel sektör açısından iki önemli yararı bulunmaktadır. Bunlardan ilki sermaye gereksinimi ve sermaye maliyetini azaltmasıdır. Devletin turizm sektörü üzerinde uygulayacağı politikalarda temel amaç GSYİH’yı artırmaktır (Metodijeski & Temelkov, 2014: 236-237).

Turizm sektörü için devletin yapmış olduğı harcamalar sıklıkla altyapı (yolcu taşımaya yönelik yatırımlar, çevre düzenlemeye yönelik harcamalar, hijyen ve sağlık amaçlı yapılan harcamalar, sosyalleşmeyi sağlamak amacıyla yapılan aktivite harcamaları, yol, terminal, havaalanı, liman yapmak, turistlere yönelik ücretsiz gezi uygulamaları, parklara, müzelere bedava giriş gibi), turizmi geliştirmeye ve büyötmeye yönelik reklamlar, ulusal turist alanlarında pazarlama ve reklam çalışmaları olarak yapılmaktadır (Koncul, 2007: 89-91).

Tablo: 5’te 2003-2013 yılları arasında sektörel sabit sermaye yatırımları gösterilmektedir. Kamu sektörünün turizm için yaptığı yatırımların %1’i bile geçmediğı ancak özel sektörün yatırımlarının ağırlıkta olduğı gözlenmektedir. Ancak analiz sonucunda ortaya çıkan duruma göre son dönemde turizm sektörünün kalkınması için devletin de turizme yönelik sabit sermaye yatırımlarını artırması gerekmektedir.

Tablo: 5
2003-2013 Dönemi Sektörel Sabit Sermaye Yatırımları/GSYİH (Cari Fiyatlarla)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Kamu sektörü											
Tarım	7,9	9,2	8,0	7,0	8,9	8,6	12,8	9,9	9,8	10,5	10,3
Madencilik	1,0	1,5	1,5	2,0	2,0	1,7	2,1	1,9	2,3	2,5	2,7
İmalat	2,6	2,7	1,7	2,1	1,0	0,9	1,1	0,8	0,7	1,1	1,3
Enerji	16,7	13,4	12,3	10,2	10,3	9,2	9,5	6,5	5,7	5,8	6,7
Ulaştırma	27,2	33,7	34,4	33,4	29,1	37,7	29,9	43,7	41,4	39,0	31,9
Turizm	0,8	0,7	0,5	0,4	0,4	0,4	0,3	0,5	0,6	0,7	0,7
Konut	1,0	1,0	1,7	1,4	1,6	1,5	1,5	1,5	1,7	1,5	2,0
Eğitim	14,2	13,5	11,5	11,4	12,2	9,9	12,4	10,4	12,2	13,9	15,3
Sağlık	5,7	5,0	5,8	5,9	6,7	5,6	6,9	4,8	5,0	5,1	5,7
Diğer Hizmetler	23,0	19,4	22,7	26,3	27,8	24,6	23,4	20,1	20,5	19,9	23,4
Özel Sektör											
Tarım	2,4	3,9	3,2	3,6	2,6	1,8	1,0	2,3	3,3	2,8	2,7
Madencilik	2,0	1,9	1,8	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,6
İmalat	36,3	41,4	44,4	46,0	46,1	45,2	42,8	41,4	42,2	40,4	40,8
Enerji	2,8	1,6	2,1	2,8	3,3	3,9	7,2	5,5	4,0	6,2	6,3
Ulaştırma	15,9	19,0	19,3	17,4	16,9	18,3	21,6	19,1	19,9	19,6	19,4
Turizm	7,5	7,0	7,4	6,7	5,1	5,8	6,0	6,9	6,2	6,7	6,6
Konut	21,7	15,3	11,4	12,0	14,5	12,6	10,4	14,8	14,4	13,8	13,4
Eğitim	1,5	1,2	1,1	1,0	1,0	1,3	0,8	1,3	2,2	2,4	2,6
Sağlık	3,5	3,7	4,6	4,5	4,6	4,9	3,3	2,9	2,4	2,2	2,4
Diğer Hizmetler	6,4	5,1	4,7	4,3	4,4	4,7	5,4	4,4	4,0	4,2	4,1

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, 15.07.2015.

Türkiye’de turizme yönelik uygulanan kamu politikalarının ağırlıklı olarak turizme yönelik yatırım, istihdam ve vergi teşvikleri ve bu teşviklerin de ağırlıklı olarak vergisel teşvikler olduğu görülmektedir. Bunları özetlemek gerekirse, KDV’de hizmet ihracatı istisnası, turizm firmaları açısından deniz ve hava taşıma araçları ile liman ve hava meydanlarında yapılan hizmetler istisnası, gayrimenkul satışlarında KDV istisnası, Türkiye’de ikamet etmeyen yolculara yapılan teslimlerden doğan KDV istisnası, gelir ve kurumlar vergisi istisnaları, damga vergisi ve harçlarla ilgili teşviklerdir (Tezcan ve diğ., 2008: 831-840). Ayrıca KOSGEB kapsamında sağlanan destek ve hizmetler, yatırımlarda devlet yardımları hakkında Bakanlar Kurulu kararı kapsamında uygulanan teşvik ve destekler, 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile sağlanan teşvikler, 1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunu’nda yer alan muafiyetler, Türkiye İhracat Kredi Bankası (EXIMBANK) tarafından sağlanan kredi imkânları, yabancı sermaye yatırımlarının teşviki, yurtdışı turizm fuarlarına katılım desteğidir (Kültür ve turizm Bak, 2012: 2-56).

6. Sonuç ve Öneriler

Dünyada ve Türkiye’de her geçen yıl istikrarlı olarak büyüyen bir sektör olması ve ekonomik faaliyetler içerisindeki önemi itibarıyla turizm, iktisat ve maliye alanında yapılan çalışmaların inceleme konusu olmaya devam etmektedir. Turizmin ülkelerin ekonomilerine sağladığı katkıların ne düzeyde olduğunun belirlenmesi, bu alanda çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından en fazla merak edilen ve incelenen konuların başında gelmektedir. Turizmin ekonomik büyüme etkisi üzerine yapılan analizlere yoğunlaşan bu çalışmalarda, özellikle gelişmekte olan ülkelerde turizmin ekonomik büyümeye olan katkısı ölçülmekte ve çıkan sonuçlara göre turizmin ekonomik büyüme etkisi hipotezi kabul veya reddedilmektedir. Buna göre bu konuda yapılan çalışmaların genellikle turizmin ekonomik büyümeye yaptığı katkıların genellikle ön plana çıkarıldığını söylemek mümkündür.

Turizmin ekonomik büyüme üzerine olan etkilerinin yoğun olarak dikkate alındığı turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi diğer bir bakış açısıyla incelediğimizde, çoğu zaman ekonomik büyümenin de turizmi tetiklediği görüşünü ortaya atmak mümkündür. Gelişmekte olan ülkelerde daha çok turizmin ekonomik büyüme üzerine etkilerinin olduğu görülürken, özellikle turizmin dışındaki sektörlerin lokomotif olduğu gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümenin turizm sektöründeki gelişmeyi beraberinde getirdiği söylenebilir. Zira ekonomik gelişmişlik düzeyi, hem bireylerin, hem devletlerin hem de yatırımcıların, bütçelerinde gelir artışı sağlayarak, bireylerin turizm talebini oluşturmalarını, devletin turizm için gerekli olan alt yapıyı kurmasını ve yatırımcıların turizm sektörüne yatırım yapmalarını sağlamaktadır.

Çalışmada Türkiye’de turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin yönünü göstermek amacıyla Johansen eşbütünleşme ve granger nedensellik analizi uygulanmıştır. Türkiye’de 2003-2014 yılı çeyrek verileri incelendiğinde, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ve ekonomik büyümenin turizmi tetiklediği sonucuna ulaşılmıştır. T.C. Kalkınma Bakanlığı 2014 yılı programında Türkiye’de sektörlerin GSYİH içerisindeki payları olarak inşaat sektörünün %6, sanayi sektörünün %22,3, tarım sektörünün %9 iken turizm sektörünün %4,2’lik paya sahip olması bu durumun göstergesi olarak ifade edilebilir. Bu oranın yükselmesi için ise önce ekonomik büyüme sağlanmalı ve sağlanan bu büyüme sayesinde devletin son dönem turizm talebini geliştirmeye yönelik harcama ve yatırımlarda bulunması gerekmektedir.

Türkiye ekonomisi son on yılda önemli bir büyüme kaydetmiştir. Bu büyümenin olumlu etkileri bir çok sektöre yansıdığı turizm sektörüne de yansımıştır. Öncelikle kişi başına düşen milli gelirin artması ile iç turizm talebi canlanmıştır. Bunu takiben turizm alt ve üst yapı yatırımlarında önemli bir artış sağlanmıştır ve yapılan bu yatırımlar sayesinde Türkiye bugün yeni, kaliteli ve lüks konaklama tesislerine sahip olmuştur. Bu tesislerin

yapılması Türkiye’yi turistik açıdan daha da çekici hale getirmiştir ve turist sayısı ve turizm gelirlerinin artmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde ayrıca turizmin farklı türlere, bölgelere ve mevsimlere yayılması anlamında önemli gelişmeler kaydedilmiş ve turizmin çeşitlendirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bunun yanı sıra, turizm sektöründe önemli bir istihdam artışı sağlanmış ve sektörde istihdam ile ilgili önemli düzenlemelere gidilmiştir.

Türkiye turizminde son yıllarda kaydedilen bu önemli gelişmenin önümüzdeki dönemlerde de artarak devam edebilmesi için ekonomi, turizm ve maliye yönetimi açısından ortaya atılabilecek önerileri sıralamak gerekirse, öncelikli olarak turizme ülke ekonomisine ve istihdamına önemli katkılar sağlayan öncelikli bir sektör olarak yaklaşılmasına devam edilmelidir. Ancak, turizmi ülke ekonomisini tetikleyen bir güç olarak kabul etmek çok doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira turizm sektörü riskli ve kırılgan bir sektör olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, sanayi ve diğer üretim sektörlerinin büyümesine ve ekonomiyi tetiklemesine yönelik politikalar geliştirilmelidir. Teknoloji alanındaki yatırımlara ve ar-ge çalışmalarına önem verilmeli ülkenin her alanda kendi teknolojisini üretebilen bir konuma ulaşması hedeflenmelidir.

Mali anlamda ise devletin turizme yönelik birçok yatırım, istihdam ve vergi teşvikleri bulunmaktadır. Turizm sektörünün geliştirilmesine yönelik teşviklerin artarak devam etmesi sektörün büyümesi açısından gereklidir. Ayrıca devletin teşvikler dışında harcamalarına da ağırlık vermesi gerekmektedir. Bu amaçla son dönem turizm talebini geliştirmeye yönelik altyapı, üst yapı, ulaşım, sağlık, spor, kongre turizmi gibi öne çıkan sektörlerle yönelik harcamalarını artırması, yurtiçi ve yurtdışında etkin pazarlama politikalarının yürütülmesi, sektörün kalkınması için önemlidir.

Turizm ile ilgili dikkate alınabilecek en önemli öneri ise kişi başına düşen turist harcamalarının yükseltilerek turist sayısında elde edilen başarının turizm gelirlerinde de sağlanmasını gerçekleştirecek politikaların izlenmesidir. Bunun için, hizmet kalitesinin ve imajın yükseltilerek fiyatların yükseltilmesi yönünde çaba sarf edilmelidir. Turizmin ekonomik etkilerinin tüm bölgelere yayılması konusunda teşvikler sağlanmalı, yeni yatırımların çevreyi tahrip etmeyecek şekilde sürdürülebilir bir anlayışla planlanmasına özen gösterilmelidir.

Kaynakça

- Aktaş, C. (2005), “Türkiye’nin Turizm Gelirini Etkileyen Değişkenler İçin En Uygun Regresyon Denkleminin Belirlenmesi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2), 163-174.
- Aslan, A. (2008), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz”, *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 24, 1-11.

- Bahar, O. & B. Kurtuluş (2010), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), Güz, 255-265.
- Balaguer, J. & C. Manuel (2002), “Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: the Spanish Case”, *Applied Economics*, 34(7), 877-884.
- Belloumi, M. (2010), “The Relationship between Tourism Receipts, Real Effective Exchange Rate and Economic Growth in Tunisia”, *International Journal of Tourism Research*, 12, 550–560.
- Chen, C. & C. Song Zan (2009), “Tourism Expansion, Tourism Uncertainty and Economic Growth: New Evidence from Taiwan and Korea”, *Tourism Management*, 30, 812–818.
- Değer, M.K. (2006), “Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), Eylül, 67-86.
- Engle, R.F. & C.W.J. Granger (1987), “Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing”, *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Ertuğrul, H.M. & F. Mangir (2013), “The Tourism Led Growth Hypothesis: Empirical Evidence from Turkey”, *Current Issues in Tourism*, <<http://dx.doi.org/10.1080/13683500.2013.868409>>, 28.08.2014.
- Fayissa, B. & C. Nsiah & B. Tadasse (2008), “Impact of Tourism on Economic Growth and Development in Africa”, *Tourism Economics*, 14(4), 807-818.
- Granger, C.W.J. (1988), “Causality, Cointegration and Control”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 551–559.
- Gunduz, L. & A. Hatemi (2005), “Is The Tourism Led Growth Hypothesis Valid For Turkey?”, *Applied Economics Letters*, 12, 499–504.
- Jackman, M. (2012), “Revisiting the Tourism-Led Growth Hypothesis for Barbados: A Disaggregated Market Approach”, *Regional and Sectoral Economic Studies*, 12(2), 15-26.
- Johansen, S. & K. Juselius (1990), “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration With Application to the Demand for Money”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169–209.
- Johansen, S. (1988), “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231–254.
- Johansen, S. (1991), “Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models”, *Econometrica*, 59, 1551–1580.
- Karataş, M. & S. Babür (2013), “Gelişen Dünya’da Turizm Sektörünün Yeri”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(25), 15-24.
- Kara, O. & İ. Çömlekçi & V. Kaya (2012), “Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler ile İlişkisi: Türkiye Örneği (1992 – 2011)”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Bahar, Yıl: 8, 8(1), 75-100.
- Katircioglu, S.T. (2009), “Revisiting The Tourism-Led-Growth Hypothesis For Turkey Using the Bounds Test and Johansen Approach For Cointegration”, *Tourism Management*, 30, 17–20.

- Keating, J.W. (1990), "Identifying VAR Models Under Rational Expectations", *Journal of Monetary Economics*, 25.
- Kızılgöl, Ö. & E. Erbaykal (2008), "Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351-360.
- Kima, H.J. & C. Ming-Hsiang & S.J. Soo Cheong (2006), "Tourism Expansion and Economic Development: The Case of Taiwan", *Tourism Management*, 27, 925–933.
- Koncul, N. (2007), "Public Expenditure and Public Policies for Tourism", *Zagreb International Review of Economics & Business*, 10(2), 87-93.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2012), "Türkiye’de Turizm Sektörüne Tanınan Teşvik ve Destekler", *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü Raporu*.
- Lee, C.G. (2008), "Tourism and Economic Growth: The Case of Singapore", *Regional and Sectoral Economic Studies*, Vol. 8-1.
- Maddala, G.S. (1989), *Introduction to Econometrics*, New York, Macmillan Publishing Company.
- Marin, D. (1992), "Is The Export-Led Hypothesis Valid For Industrialized Countries?", *Review of Economics and Statistics*, 74, 678–688.
- Martín, J.L. & N.L. Eugenio & R.S. Morales (2004), "Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach", *Nota Di Lavoro*, 26.
- Metodijeski, D. & T. Zoran (2014), "Tourism Policy of Balkan Countries: Review of National Tourism Development Strategies", *UTMS Journal of Economics*, 5(2), 231–239.
- Narayan, P. & S.N. Kumar & B. Arti Prasad & C. Prasad (2010), "Tourism and Economic Growth: A Panel Data Analysis for Pacific Island Countries", *Tourism Economics*, 16(1), 169–183.
- Nordin, S., (2003), "Tourism Clustering & Innovation: Paths to Economic Growth and Development", *ETOUR European Tourism Research Institute*, Utrredningsserien Analysoch Statistik U 2003: 14.
- Oh, C. (2005), "The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in the Korean Economy", *Tourism Management*, 26, 39–44.
- Özdemir, A.R. & O. Öksüzler (2006), "Türkiye’de Turizm Bir Ekonomik Büyüme Aracı Olabilir mi? Bir Granger Nedensellik Analizi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), Aralık, 107-126.
- Sequeira, T. & C.C. Neves (2005), "International Tourism and Economic Growth: a Panel Data Approach", *Nota di Lavoro*, Fondazione Eni Enrico Mattei, No. 141.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013), *2014 Yılı Programı*.
- Tezcan, K. & E. Karadeniz & S.Y. Kandır & Y.B. Önal (2008), "Türk Turizm Sektörünün Gelişimi Açısından Uygulanan Vergi Politikalarının Değerlendirilmesi", *IV. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 827-851.
- Yavuz, N.Ç. (2006), "Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma Ve Nedensellik Analizi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.

Balıkçıoğlu, E. & K. Oktay (2015), “Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi”, *Sosyoekonomi*, Vol. 23(25), 113-125.

Vergi Mükelleflerinin Vergi Denetimi Algıları: Çorum Örneği

Metin SAĞLAM, Department of Public Finance, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hitit University, Turkey; e-mail: metinsaglam@hitit.edu.tr

Deniz AYTAÇ, Department of Public Finance, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hitit University, Turkey; e-mail: denizaytac@hitit.edu.tr

Tax Audit Perception of Taxpayers: A Case of Çorum

Abstract

The basic economic theory of tax compliance deals with the question ‘why taxpayers pay taxes’. But a psychological tax contract explains tax compliance as an interaction between tax payers and the tax authority. Based on psychological tax contract theory, taxpayers’ willingness to pay their taxes and willing to honestly declare their income, raised, when the tax official treat them with respect. This study aims to examine the hypothesis of psychological tax contract by using a survey which is applied to members of Çorum Chamber of Commerce and Industry.

Keywords : Psychological Tax Contract, Tax Audit Perception, Tax Compliance.

JEL Classification Codes : H20, H29.

Öz

Vergi uyumunun temel ekonomik teorisi, vergi mükelleflerinin neden vergi ödediği sorusu ile ilgilenir. Psikolojik vergi sözleşmesi ise vergi uyumunu, mükellefler ve vergi otoritesi arasındaki ilişki olarak tanımlar. Bu kapsamda psikolojik vergi sözleşmesi teorisine göre, vergi mükelleflerinin vergilerini ödeme arzuları ve gelirlerini dürüstçe beyan etmeleri vergi elemanlarının kendilerine saygı gösterdiklerinde artar. Bu çalışmanın amacı psikolojik vergi sözleşmesinin bu varsayımını Çorum Ticaret ve Sanayi Odası üyelerine uygulanan bir anket ile incelemektir.

Anahtar Sözcükler : Psikolojik Vergi Sözleşmesi, Vergi Denetim Algısı, Vergi Uyum.

1. Giriş

Değişen ekonomik konjonktür ve devlet anlayışı doğrultusunda, kamu sektörünün ekonomi içinde değişen ve gelişen payı, kamu harcamaları ile birlikte kamu finansman ihtiyacını da arttırmıştır. Bu artış günümüz modern devletin temel gelir kaynağı olan vergilerin zamanında ve tam olarak ödenmesi ihtiyacını gündeme getirmektedir. Bu kapsamda mükelleflerin vergi ahlakı, vergiye uyumu/uyumsuzluğu mali literatürün temel konularından birini oluşturmaktadır. Vergi uyumu farklı teoriler kapsamında farklı değişkenlerle ilişkilendirilse de literatürde bu konudaki temel çalışma Allingham ve Sandmo tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada vergi denetim ve cezaları ile vergi uyumu arasındaki ilişki ortaya konmuştur. İlerleyen süreçte ise mali literatür, vergi uyumunda zorunlu ve ideolojik uyumun birlikte etkili olduğu ve denetim ve cezalar kadar vergi otoritesinin mükelleflere olan muamelesinin de vergi uyumunda önemli olduğu bulgusunda ulaşmıştır. Bu bulgular, vergi tarafları arasındaki pozitif muamele ve saygının, mükelleflerin denetim algısını etkileyerek, vergi algısı ve vergi uyum davranışının oluşmasında olumlu etki sağlayacağını göstermektedir. Bu kapsamda bu çalışmada Türkiye’deki mevcut denetim sistemi dâhilinde vergi uyumunu sağlamak amacı ile yapılan vergi denetimlerinin mükelleflerin denetim algısını nasıl etkilediği incelenecektir.

2. İlgili Literatür

Vatandaşların devlete olan borçlarını (vergi) ödeme konusundaki içsel motivasyonu olarak tanımlanan vergi ahlakı (Torgler, 2011: 5), kamu sektörünün etkinliğinin bir parçası olarak vergi kayıp ve kaçakları dolayısı ile kayıtdışı ekonominin boyutu üzerinde etkili (Shneider, 2011: 89) olmakla birlikte, sadece kurumsal şartlara değil vergi otoritesinin mükelleflere muamelesine, bireylerin siyasi ve hukuki sisteme güvenine bağlıdır (Shneider, 2011: 362). Vergi ahlakı kapsamında vergi uyumu ise, bireyin mükellefi olduğu vergileri gönüllü olarak ödemesi, vergi beyannamesinin verildiği dönemde uygulamada olan vergi yasaları, yönetmelikler ve yargı kararlarına uygun olarak, vergi ile ilgili gerekli bilgilerin zamanında açıklanması, mükelleflerin yükümlülüklerini bir yaptırım olmaksızın kendiliğinden yerine getirmesi olarak tanımlanır (Roth vd., 1989: 21). Bu tanım kapsamında ele alınan vergi ahlakının önemi, özellikle artan kamu finansman ihtiyacı karşısında vergilerin eksiksiz ve zamanında ödenmesi ihtiyacını birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke açısından giderek arttırmış ve vergi uyumu üzerinde etkili olan değişkenlerin bilinmesi, uyumu artırma açısından önem arz eder duruma gelmiştir. Bu önem paralelinde 1900’li yılların ortalarından itibaren mükelleflerin vergileri kendiliğinden gönüllü olarak ödeme (uyum) yada ödememe (uyumsuzluk) kararları üzerinde etkili olan faktörleri ele alan araştırmaların literatür içinde ağırlık kazandığı görülmektedir. Söz konusuliteratürde yer alan çalışmaların başında Allingham ve Sandmo’nun (1972) çalışmaları gelmektedir. Vergi uyumu konusundaki literatürün temeli sayılabilecek bu çalışmada, Becker (1968)’in suçun

ekonomik analizi teorisi, Allingham ve Sandmo’nun (1972) tarafından fayda maksimizasyonu kapsamında vergi uyumu analizinde kullanılmış ve ekonomik caydırıcılık modelinin temelini oluşturmuştur. Ekonomik caydırıcılık modeli vergi denetim olasılığı ve uygulanan cezaların vergi uyumu, vergi kayıp ve kaçakları üzerinde etkili olduğu varsayımına dayanır. Ekonomik caydırıcılık modeli kapsamında vergi uyumunu etkileyen temel faktör olan vergi denetimi Organ (2008)’ın Grampert (2002) den yaptığı alıntıda; *‘genel olarak vergi mükellefinin ödeyeceği vergisini doğru olarak tespit edip etmediğinin, vergi yükümlülüğünü bildirip bildirmediğinin, vergi mevzuatı ve genel anlamda vergi sistemine göre diğer yükümlülük/sorumluluklarını yerine getirip getirmediğinin incelenmesi’* olarak ifade edilmiştir.

Bu tanım kapsamında vergi denetiminden belenen iki temel etki vardır:

- 1- Denetim sürecinde saptanan vergi uyumsuzluğu nedeni ile mükelleflere kesilen vergi cezaları ve uygulanan faiz nedeni ile ortaya çıkan doğrudan kamu geliri artış etkisi,
- 2- Denetim geçiren mükelleflerin gelecekteki vergi uyumu ile ilgili tutum ve davranışlarda değişime neden olacak davranışsal etkidir. Bu davranışsal etkiler koruyucu düzenleyici etki ve denetim geçirmeyen mükelleflere yayılan caydırıcı etki olarak ifade edilebilir (Feld & Frey, 2006: 5-6).

Denetim olasılığı ve cezaların davranışsal etkilerini inceleyen ekonomik caydırıcılık modeli kapsamında yapılan birçok çalışmada, Allingham ve Sandmo’nun teorisini destekler nitelikte sonuçlara ulaşılmıştır. Bu kapsamda Andreoni, Erard ve Feinstein (1998) ve Slemrod ve Yitzhaki (2002) çalışmalarında -ceterisparibus – yüksek cezalar ile düşük vergi kaçağı ve ceterisparibus yüksek denetim olasılığı ile düşük vergi kaçağı arasında anlamlı ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır. Ekonomik caydırıcılık modelini destekler nitelikteki bu çalışmaların yanı sıra literatürde belirsiz ve çelişkili sonuçlara varılan incelemelerde yer almaktadır. Örneğin Spicer ve Lundstedt (1976), Friedland (1982), Elffers, Weigel ve Hessing (1987), Varma ve Doob (1998) çalışmalarında denetim olasılığı ile vergi uyumu arasındaki ilişkinin belirsiz olduğu sonucuna varılmıştır. Söz konusu çalışmalarda belirsizlik farklı çalışmalarda yerini teorelinin tersine olan çelişkili sonuçlara bırakmıştır. Farklı ülke uygulamalarının ele alındığı bu çalışmalarda düşük caydırıcılığın (denetim yoğunluğunun ve cezaların düşük) olduğu ülkelerde vergi uyumunun yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Graetz & Wilde 1985; Alm, McClelland ve Schulze 1992 ve Pommerehne ve Frey 1992, Feld & Frey, 2002). Bu çelişkili sonuçlar ekonomik caydırıcı model kapsamında denetim yoğunluğu ve ceza değişkenlerinin yanı sıra ampirik çalışmalarda özellikle sosyo-demografik değişkenlerinde analize dahil edilmesini gündeme getirmiştir. Polinsky ve Shavell (2000) yılındaki çalışmalarında vergi uyumu üzerinde hukuki yaptırımların alternatifi olan bireysel davranışları kapsayan sosyal normların etkili

olduğunu ileri sürmüşlerdir. Mükellefler vergilerini öderler çünkü doğru olanı yapma eğilimindedirler. Bu eğilim ise davranışsal, bireysel (inanç) ve sosyal normlarla yakından ilişkilidir (Walsh, 2012: 4). Fakat söz konusu değişkenlerinin dahil edildiği çalışmalar dahi vergi uyumunu açıklamada yeterli olamamıştır. Bu kapsamda Frey ve Feld (2002) çalışmalarında caydırıcı ve sosyo demografik faktörlerle açıklanamayan vergi uyumuna, vergi otoritesi ve mükellef ilişkilerinin de dahil edilmesini önermişlerdir. Psikolojik vergi sözleşmesi (Psychological Tax Contrat) temelinden hareket eden çalışmada, vergi otoritesi/devlet ile mükellefler/vatandaşlar arasında bir sözleşmenin olduğu varsayılır.

3. Psikolojik Vergi Sözleşmesi ve Denetim Algısı

Psikolojik vergi sözleşmesi diğer resmi sözleşmelerden farklı olarak tarafların önceden açık ve maddi yaptırımlar konusunda hem fikir olmaları nedeni ile uydukları kurallardan oluşan sözleşmelerdir. Psikolojik vergi sözleşmelerinde cezalar caydırıcılık açısından önemli bir rol oynamakla birlikte, vergi ahlakı ve vergi uyumu üzerinde, ödüllendirme, vergi prosedürlerinin adil olarak işlenmesi ve vergi taraflarının karşılıklı davranışlarının önemli etkisi bulunmaktadır (Feld & Frey, 2006: 6-8). Psikolojik vergi sözleşmesi öncelikle vergilerin kısmi gönüllülük (quasivoluntary) davranışı ile ödendiği görüşüne dayanır. Levi tarafından yapılan çalışmada vergi uyumu zorunlu (cebri) ve gönüllü (ideolojik, normatif) uyum olarak iki kutuba ayrılmıştır. Zorunlu uyum, cebri olmadığında uyumunda olmayacağı görüşünden hareketle, vergisini ödemeyen yada düşük beyanda bulunan mükelleflerin cezalandırılması temeline dayanır. Gönüllü uyum ise, uyumsuzluk nedeni ile mükelleflerin herhangi bir cebri uygulamaya maruz kalmamalarına rağmen, doğru olanı yapma düşüncelerinin sonucu olarak ortaya çıkan davranıştır. Gönüllü uyumda bireyler kimi zaman normatif ya da ideolojik kanaatleri doğrultusunda hareket eder. Levi, North’a atfen yaptığı açıklamada ideolojinin, davranışları belirleyen bireysel inanış ve değerlerden oluştuğunu ifade etmektedir. Vergilemede ise ideoloji vergi uyumunu, mevcut adalet normlarının tanımlanması yolu ile etkiler. Bu kapsamda mükellefler kamusal malları finanse eden vergilerin adil dağıldığı ve adil dağılan vergi paylarının diğer mükellefler tarafından eksiksiz ödendiği görüşüne sahipse herhangi bir cebri unsura gerek kalmaksızın vergi uyumu gerçekleşir. Kısmi gönüllü uyum ise gönüllü uyum ile birlikte cebri uyumu da kapsayan bir yapıya sahiptir. Cebridir, çünkü mükelleflerin vergi uyumsuzluğu tespit edildiğinde bu uyumsuzluk cezalandırılır. Gönüllüdür, çünkü bireyler vergi otoritesi ve diğer mükelleflerin adil davrandığı kabulü ile vergisini tam ve zamanında öder (Levi, 1988: 50-58). Kısmi gönüllü uyum mükellefin devlet ile arasında var olduğu kabul edilen sözleşmeye uygun davranması ve sözleşmenin tüm taraflarının kendilerine düşen yükümlülüğü yerine getirmesine bağlıdır. Bu kapsamda psikolojik vergi sözleşmesi perspektifinden hareket eden Feld ve Frey (2002; 2006; 2010), vergilemenin kısmi gönüllü değişime dayandığı, mükelleflerle devlet/ vergi otoritesi arasında duygusal bağları, bağlılıkları, görev ve hakları kapsayan zımnî sözleşmenin varlığı kabulüne dayanır. Bu sözleşme sadece mali değişimi

değil, pozitif muamele, saygı, siyasi karar alma süreçlerine katılım gibi unsurları da kapsar. Böylece mükelleflerin vergi uyumu hükümet politikaları, kamu hizmetleri ve vergi otoritesinin mükelleflere muamelesi ile yakından ilgilidir. Burada bu çalışmanın da temelini oluşturan ana unsur vergi otoritesinin mükelleflere muamelesidir. Vergi otoritesinin mükelleflere muamelesi taraflar arasındaki dayanışmanın düzeyini etkiler. Vergi otoritesinin mükellefe saygılı davranışı mükellefin denetim algısını oluşturarak vergi algısı ve uyumunu şekillendirir. Bu kapsamda vergi otoritesinin mükellefe saygılı muamelesi temelde iki bileşenden oluşur. Bunlardan ilki vergi otoritesi ve mükellefler arasındaki sözleşmeye dayalı olarak denetim sürecinin saydam olması. Diğeri ise psikolojik vergi sözleşmesi kapsamında sözleşmenin eşit düzey tarafı olarak hissettirilmesidir (Feld & Frey 2006: 4). Böylece mükellef ile vergi otoritesi arasındaki saygılı muamele ilişkisi mükellefin denetim algısını olumlu etkileyerek, gelecekteki vergi uyumu ile ilgili tutum ve davranışlarda değişime neden olacak, denetim geçirmeyen mükelleflerde olumlu algıların oluşmasını sağlayarak uzun vadede vergi uyumunu arttıracaktır.

Bu kapsamda yapılan çalışmalarda teoriyi destekleyen sonuçlara varılmıştır. Feld ve Frey (2002), karar alma süreçlerinde referandumun kullanıldığı 26 İsveç kantonunu kapsayan çalışmalarında, vergi otoritesinin mükelleflere saygılı davranışının otoriter (caydırıcı) davranışa göre vergi uyumu üzerinde daha etkili olduğu tespitinde bulunmuşlardır. Brithwaite ise 2003 yılında Avustralya Vergi Ofisi Uyum modeli çalışmasında vergi idaresi ve mükellef arasındaki diyalog, ikna, karşılıklı anlayış ve saygılı muamelenin vergi algısını olumlu etkileyerek vergi uyumunu artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye’yi kapsayan çalışmalarda ise doğrudan denetim algısı yerine vergi algısı kapsamında denetim ile ilgili soruların mükellefe yöneltildiği ve bu kapsamda bazı değerlendirmelerin yapıldığı görülmüştür. Örneğin 1993 yılında Manisa ilinde Muter, Sakınç ve Çelebi tarafından yapılan ve vergi mükelleflerinin denetim elemanlarının davranışları hakkındaki görüşlerine de değinilen çalışmada; katılımcıların %41,4’ünün incelemenin ciddiyetine uygun tarafsız davrandıklarını, %38,6’nın denetim elemanlarının hatalar konusunda uyarıda bulunduğunu, %13,1’i denetim esnasında küçük düşürüldüğünü, %3,1’si denetim elemanlarının kimi zaman anlayışlı kimi zaman ters davrandıklarını belirtmişlerdir.

Yeniçeri (2004) tarafından yapılan ve İstanbul ilinin bazı ilçelerini kapsayan çalışmada ise, vergi mükelleflerinin %18,1’inin denetimin çok sık yapıldığını, %59,6’sı ise denetimlerin çok sık olmadığını beyan etmişlerdir. Ayrıca, mükelleflerin %48,3’ü vergi denetimlerinin ve cezalarının vergisini ödenmesi açısından bir baskı unsuru olarak görmediklerini, %41,0’ı ise bir baskı unsuru olarak gördüklerini ifade etmişlerdir.

Tuay ve Güvenç (2007) tarafından yapılan çalışma ise, vergi mükelleflerin çoğunluğu olan %53,3’ü nün yeterince denetlenmedikleri görüşünde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çiçek, Karakaş ve Yıldız tarafından Güneydoğu Anadolu bölgesinde vergi yükümlülerini kapsayan 2008 yılındaki çalışmada ankete katılanların %47,8’i kamu finansman karşılanması için vergi denetimlerini arttırması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca denetim ile ilgili diğer anket sorularına katılımcıların %32,5’i denetimin ciddiyetine uygun olarak tarafsız yapıldığı yanıtını vermiş, davranıyorlar, %26,3’ü vergi denetim elemanlarının mükelleflere hatalarını gösterip uyarıda bulunarak cezaya muhatap olmalarını engellediğini dile getirmiş, %22,0’si ise denetim esnasında denetçilerin mükelleflerin işini aksatıp, müşteri ve çalışanlarının yanında küçük düşürüldüğünü ifade etmiştir.

4. Araştırma Hakkında Genel Bilgiler

4.1. Araştırmanın Amacı

Tüm bu incelemeler ışığında bu çalışmanın amacı literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak cebri ve ideolojik gönüllülüğün vergi uyumu üzerindeki etkisini incelemek yerine vergi otoritesinin mükelleflere muamelesi kapsamında oluşan ve uzun dönemde psikolojik vergi sözleşmesi varsayımlarına dayalı olarak gerçekleşecek vergi uyumunu etkileyecek olan denetim algısını araştırmaktır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma verilerinin toplanmasında anket yöntemi kullanılmıştır. Ağırlıklı olarak çoktan seçmeli sorular kullanılmıştır. Mükellefin yaşı sorusu açık uçlu bırakılmış ve sonradan tarafımızdan gruplandırılmıştır. Anket sonucu elde edilen veriler, istatistik paket programı SPSS 15.0 (Statistical Package for Social Sciences) ile analiz edilmiştir. Burada anketin seçilmiş soruları ve cevapları yüzde ve çapraz tablo analizleri ile değerlendirmeye tabi tutulmuştur. (Ankete ait betimleyici istatistikler Ek Tablo: 1’de yer almaktadır.)

4.3. Araştırmanın Kapsamı ve Örnek Kitle Seçimi

Araştırmanın evrenini Çorum ilinde Ticaret ve Sanayi odasına kayıtlı vergi mükellefleri oluşturmaktadır. Odadan alınan bilgilere odaya kayıtlı üye sayısı 3467’dir. Araştırmanın ana kitesini temsil etme özelliğine sahip örnek kitle aşağıdaki formül yardımı ile tespit edilmiştir. Buna göre:

$$n = \frac{t^2 \frac{p \times q}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \times t^2 \times \frac{p \times q}{d^2}}$$

N = Evren (Ana kitle) büyüklüğü,

n = Örnek kitle büyüklüğü,

p = Olayın görülme sıklığı,

q = Olayın görülmemesi sıklığı (1-p),

t = Güven düzeyi (t tablo değeri),

d = Tolerans düzeyi’ni

temsil etmektedir (Şahin, 2012: 126). Bu formüle göre, %5 güven düzeyi ve %5’lik tolerans düzeyi ile n 346 bulunmuştur. Bu kapsamda 450 sayıda üyeye anket dağıtılmış, dağıtılan anketlerden 278 sayıda dönüş olmuştur. 261 adet anket değerlendirilebilir bulunmuş ve çalışma 261 adet anket formunun değerlendirilmesiyle tamamlanmıştır.

5. Araştırmanın Bulguları

5.1. Ankete Katılan Mükellefler Hakkında Genel Bilgiler

Ankete katılan mükelleflerin cinsiyet, yaş grupları ve öğrenim durumlarına ilişkin genel bilgiler Tablo: 1, 2 ve 3’te verilmiştir.

Tablo: 1
Mükelleflerin Cinsiyet Türüne Göre Dağılımı

<i>Cinsiyetiniz?</i>	<i>Sıklık (n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>Geçerli Yüzde (%)</i>
Kadın	27	10,3	10,3
Erkek	234	89,7	89,7
Toplam	261	100,0	100,0

Araştırmaya katılan vergi mükelleflerinin cinsiyet türüne göre dağılımı Tablo: 1’de görülmektedir. Dağılım %89,7 “erkek”, %10,3 “kadın” şeklindedir. Buna göre ankete katılan mükelleflerin büyük kısmı “erkek” mükelleflerden oluşmaktadır.

Tablo: 2
Mükelleflerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

<i>Yaşınız?</i>	<i>Sıklık (n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>GeçerliYüzde (%)</i>
18-35 Yaş Grubu	95	36,4	37,1
36-50 Yaş Grubu	131	50,2	51,2
51 ve üzeri Yaş Grubu	30	11,5	11,7
Toplam	256	98,1	100,0
Kayıp*	5	1,9	
Toplam	261	100,0	

* Kayıp, ankette ilgili soruyu cevaplandırmayan kişi sayısı.

Mükelleflerin yaş faktörü itibariyle dağılımı Tablo 2’de görülmektedir. Yaş sorusu açık uçlu olarak sorulmuş sonradan gruplandırılmıştır. Gruplandırma 18-35 genç yaş grubu, 36-50 orta yaş grubu, 51 yaş ve üzeri ise orta yaş üstü grup şeklinde yapılmıştır. Buna göre ankete katılan mükelleflerin %37,1’i “genç yaş grubu”, %51,2’si “orta yaş grubu”, %11,7’si ise “orta yaş üstü grubu” oluşturmaktadır. Burada ankete katılan mükelleflerin ağırlıklı olarak “orta yaş grup”ta olduğu görülmektedir.

Tablo: 3
Mükelleflerin Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı

<i>Öğrenim durumunuz nedir?</i>	<i>Sıklık (n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>GeçerliYüzde (%)</i>
İlköğretim	38	14,6	14,6
Lise	87	33,3	33,5
Yüksekokul (Önlisans)	38	14,6	14,6
Üniversite (Lisans)	97	37,2	37,3
Toplam	260	99,6	100,0
Kayıp	1	0,4	
Toplam	261	100,0	

Mükelleflerin öğrenim durumuna göre dağılımı Tablo 3’te görülmektedir. Ankete katılan mükelleflerin %14,6’sı “ilköğretim”, %33,5’i “lise”, %14,6’sı “önlisans” ve %37,3’ü “lisans” mezunudur. Öğrenim durumu bakımından her öğrenim seviyesinden araştırmaya katılan mükellef bulunmaktadır. Bununla birlikte önlisans ve lisans mezunlarının toplamı %51,9 oranına ulaştığından, ankete katılan mükelleflerin yarısının “yükseköğretim” mezunu olduğu anlaşılmaktadır.

5.2. Ankete Katılan Mükelleflerin Vergi, Vergi Sistemi ve Vergi Yükü Algıları

Ankete katılan mükelleflerin vergiye yükledikleri anlam ve ya vergi algıları, adalet açısından vergi sistemine ilişkin algıları ve taşıdıkları vergi yükü bakımından sahip oldukları algıları Tablo: 4, 5 ve 6’da verilmiştir.

Tablo: 4
Mükellefler Göre Verginin Anlamı

<i>Verginin anlamı size göre nedir?</i>	<i>Sıklık (n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>GeçerliYüzde (%)</i>
Vatandaşlık görevidir	128	49,0	49,2
Kamu hizmetleri için bir ödemedir	48	18,4	18,5
Devletin yaşaması için bir ödemedir	62	23,8	23,8
Gereksiz bir ödemedir	8	3,1	3,1
Zorunlu bir ödemedir	14	5,4	5,4
Toplam	260	99,6	100,0
Kayıp	1	0,4	
Toplam	261	100,0	

Mükelleflerin vergiye yükledikleri anlamı araştıran soruya verilen cevapların sıklık ve yüzde dağılımı Tablo: 4’te verilmiştir. Buna göre mükelleflerin %49,2’si “vatandaşlık görevi”, %18,5’i “kamu hizmetleri için bir ödeme”, %23,8’i “devletin yaşaması için bir ödeme”, %5,4’ü “zorunlu bir ödeme”, %3,1’i ise, “gereksiz bir ödeme” olarak vergiyi anlamlandırmışlardır. Vergiyi olumsuz olarak gören ve gereksiz ödeme olarak nitelendiren mükellefler çok düşük orandadır. Vergiyi zorunlu ödeme olarak nitelendiren ve nötr olarak yaklaşan mükelleflerin oranı da %5,4 gibi düşük bir orandadır. Buna karşılık vergiyi olumlu bir değer yargısı ile anlamlandıran mükelleflerin ilk üç seçenekte yoğunlaştıkları görülmektedir. Bu üç seçeneğin toplamı %91,5 oranındadır. Sonuç olarak ankete katılan mükellefler vergiyi olumlu algılamaktadırlar.

Tablo: 5
Adalet Açısından Mükelleflere Göre Vergi Sistemi Algısı

<i>Türkiye’de vergi sistemi size göre nasıldır?</i>	<i>Sıklık N</i>	<i>Yüzde %</i>	<i>Geçerli Yüzde %</i>
Adaletsiz	195	74,7	74,7
Kısmen Adaletli	52	19,9	19,9
Adaletli	14	5,4	5,4
Toplam	261	100,0	100,0

Mükelleflerin adalet açısından ülkemizdeki vergi sistemine ilişkin algılarını araştıran soruya verdikleri cevapların sıklık ve yüzde dağılımı Tablo: 5’te verilmiştir. Buna göre vergi sistemi için mükelleflerin %74,7’si “*adaletsiz*”, %19,9’u “*kısmen adaletli*”, %5,4’ü “*adaletli*” cevabı vermişlerdir. Ankete katılan mükelleflerin büyük çoğunluğu ülkemizdeki vergi sistemini “*adaletsiz*” olarak değerlendirmektedirler.

Tablo: 6
Mükelleflere Göre Türkiye’de Vergi Yükü

<i>Türkiye’de vergi oranları/vergi yükü size göre nasıldır?</i>	<i>Sıklık (n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>Geçerli Yüzde (%)</i>
Düşük	6	2,3	2,3
Normal	23	8,8	8,8
Yüksek	232	88,9	88,9
Toplam	261	100,0	100,0

Mükelleflerin ülkemizdeki vergi oranlarına veya taşıdıkları vergi yüküne ilişkin algılarını araştıran soruya verilen cevapların sıklık ve yüzde dağılımı Tablo: 6’da verilmiştir. Buna göre vergi oranları/vergi yükü için mükelleflerin %2,3’ü “*düşük*”, %8,8’i “*normal*”, %88,9’u “*yüksek*” cevabı vermişlerdir. Ankete katılan mükelleflerin büyük çoğunluğu ülkemizdeki vergi oranlarını ve taşıdıkları vergi yükünü “*yüksek*” olarak değerlendirmektedirler.

5.3. Mükelleflerin Vergi Denetimi Algıları ve Vergi Denetimine Bakışlarına İlişkin Bulgular

Ankete katılan mükelleflerin vergi denetimi algıları ve vergi denetimine bakışlarına ilişkin bulgular aşağıda ele alınmaktadır.

Tablo: 7
Mükelleflere Göre Vergi Denetiminin Amacı

<i>Vergi denetiminin amacı size göre nedir?</i>	<i>Sıklık (n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>Geçerli Yüzde (%)</i>
Mükellefin vergisini ödemesini sağlamak	30	11,5	11,5
Vergi kayıp ve kaçagını önlemek	120	46,0	46,0
Kayıtdışı ekonomiyi önlemek	65	24,9	24,9
Vergi kaçırانları yakalamak	15	5,7	5,7
Mükelleflere gözdağı vermek	31	11,9	11,9
Toplam	261	100,0	100,0

Mükelleflerin vergi denetiminin amacına ilişkin düşüncelerini araştıran soruya verilen cevapların sıklık ve yüzde dağılımı Tablo: 7’de verilmiştir. Buna göre mükelleflerin %46’sı “*vergi kayıp ve kaçagını önlemek*”, %24,9’u “*kayıt dışı ekonomiyi önlemek*”, %11,9’u “*mükellefe gözdağı vermek*”, %11,5’i “*mükellefin vergisini ödemesini sağlamak*”, %5,7’si de “*vergi kaçırırları yakalamak*” cevabını vermişlerdir. Mükelleflerin büyük çoğunluğunun (%11,9’luk “*mükellefe gözdağı vermek*” seçeneği dışında kalanlar) vergi denetimlerinin amacı hakkında olumlu bir yargıya veya algıya sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo: 8
Mükelleflerin Vergi Denetimi Geçirmeleri Durumunda Denetimin Sonucuna İlişkin Düşünceleri

<i>Vergi denetimi için işletmenize gelindiğinde ne düşünürsünüz?</i>	<i>Sıklık (n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>Geçerli Yüzde (%)</i>
Vergiye ilişkin ödevlerimi yerine getirdiğim için rahat olurum	95	36,4	36,5
Vergiye ilişkin ödevlerimi yerine getirsem de bir eksiklik çıkar diye tedirgin olurum	76	29,1	29,2
Vergiye ilişkin ödevleri yapmış olmak yetmez, denetim elemanı illa ki bir eksiklik bulacağı için tedirgin olurum	81	31,0	31,2
Vergiye ilişkin ödevlerimi aksattığım için korkarım	8	3,1	3,1
Toplam	260	99,6	100,0
Kayıp	1	0,4	
Toplam	261	100,0	

Mükelleflerin vergi denetimi için işletmelerine gelindiğinde denetimin sonucu ile ilgili düşüncelerini araştıran soruya verilen cevapların sıklık ve yüzde dağılımı Tablo: 8’de verilmiştir. Buna göre, mükelleflerin %36,5’i “*vergiye ilişkin ödevlerimi yerine getirdiğim için rahat olurum*”, %31,2’si “*vergiye ilişkin ödevleri yapmış olmak yetmez, denetim elemanı illa ki bir eksiklik bulacağı için tedirgin olurum*”, %29,2’si “*vergiye ilişkin ödevlerimi yerine getirsem de bir eksiklik çıkar diye tedirgin olurum*”, %3,1’i “*vergiye ilişkin ödevlerimi aksattığım için korkarım*” cevabını vermişlerdir. Mükelleflerin büyük çoğunluğunu (%36,5’lik “*ödevlerimi yerine getirdiğim için rahat olurum*” seçeneği dışında kalanlar toplamı %63,5) vergi denetimlerinde ya ödevlerini yerine tam getirememe ya da denetim elemanı illa ki bir eksiklik bulacağı için tedirginlik yaşadıklarını ifade etmektedirler.

Mükelleflerin vergi denetimi geçirip geçirmediklerini araştıran soruya verdikleri cevapların sıklık ve yüzde dağılımı Tablo: 9’da verilmiştir. Buna göre, mükelleflerin %40,6’sı “*hayır*”, %59,4’ü “*evet*” cevabı vermişlerdir. Ankete katılan mükelleflerin çoğunluğu vergi denetimi geçirmişlerdir.

Tablo: 9
Mükelleflerin Vergi Denetimi Geçirme Durumu

<i>Vergi denetimi geçirdiniz mi?</i>	<i>Sıklık (n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>Geçerli Yüzde (%)</i>
Hayır	104	39,8	40,2
Evet	155	59,4	59,8
Toplam	259	99,2	100,0
Kayıp	2	0,8	
Toplam	261	100,0	

Tablo: 10
Mükelleflerin Vergi Denetimi İlk Algıları

<i>İşletmenize vergi denetimi için geldiğini öğrendiğinizde ilk hissettiğiniz nedir?</i>	<i>Sıklık (n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>Geçerli Yüzde (%)</i>
Tedirgin olurum	71	27,2	45,9
Telaşlanırım	7	2,7	4,5
Korkarım	7	2,7	4,5
Sakin karşılarım	45	17,2	29,0
Hiçbirşey hissetmem	25	9,6	16,1
Toplam	155	59,4	100,0
Kayıp	2	0,8	
Denetim geçirmeyenler	104	39,8	
Toplam	261	100,0	

Mükelleflerin vergi denetimi için işletmelerine geldiğinde “ilk hissettikleri *duygu ya da ilk algı*”larını araştıran soruya verilen cevapların sıklık ve yüzde dağılımı Tablo: 10’da verilmiştir. Buna göre mükelleflerin %45,9’u “*tedirgin olurum*”, %4,5’i “*telaşlanırım*”, %4,5’i “*korkarım*”, %29’u “*sakin karşılarım*”, %16,1’i ise, “*hiç bir şey hissetmem*” şeklinde cevaplandırmışlardır. Vergi denetimi için geldiğinde ilk algı olarak hiç bir şey hissetmem ve sakın karşılarım seçenekleri dışında kalan seçenekler tedirginlik, telaş ve korku olarak toplam %55,5 oranına sahiptir. Sonuç olarak ankete katılan mükelleflerin vergi denetimlerinde ilk algısının tedirginlik şeklinde olduğu söylenebilir.

Vergi denetimi geçiren mükelleflerin, vergi denetimi için işletmelerine gelen denetim elemanının tavrını araştıran soruya verdikleri cevapların sıklık ve yüzde dağılımı Tablo: 11’de verilmiştir. Buna göre mükelleflerin %40,6’sı “*resmi, ciddi ve tarafsız tavır sergiledi*”, %31’i “*hatalarımızı gösterip uyarıcı ve öğretici tavır sergiledi*”, %12,3’ü “*işimizi aksatan bir tavır sergiledi*”, %16,1’i “*bizi küçük düşüren bir tavır sergiledi*” şeklinde cevaplandırmışlardır. Vergi denetimi için gelen denetim elemanına ilişkin olumlu yargı

içeren ilk iki seçeneğin toplam %71,6 oranına sahip olması denetim elemanlarının tavrına ilişkin önemli bir sonuçtur.

Tablo: 11
Denetim Geçiren Mükelleflerin Vergi Denetim Görevlisinin Tavrına İlişkin Düşünceleri

<i>Vergi denetimi görevlisinin denetim sırasındaki tavır ve davranışı hakkında ne dersiniz?</i>	<i>Sıklık (n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>Geçerli Yüzde (%)</i>
Resmî ciddi tarafsız davranış sergiledi	63	24,1	40,6
Hatalarımızı gösterip uyarıcı ve öğretici tavır sergiledi	48	18,4	31,0
İşimizi aksatan bir tavır sergiledi	19	7,3	12,3
Bizi küçük düşüren bir tavır sergiledi	25	9,6	16,1
Toplam	155	59,4	100,0
Denetim geçirmeyenler	104	39,8	
Kayıp	2	0,8	
Toplam	261	100,0	

Tablo: 12
Mükelleflerin Bugün Vergi Denetimi Geçirselerdi Sonuç Tahminine İlişkin Düşünceleri

<i>Bugün işletmeniz vergi denetimi geçirmiş olsaydı nasıl sonuçlanırdı?</i>	<i>Sıklık (n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>Geçerli Yüzde (%)</i>
Vergi ödevlerini eksiksiz yerine getirdiğimiz için sorun çıkmazdı	130	49,8	50,2
Vergi ödevlerini eksiksiz yerine getirdiğimizden emin değilim sorun olabilirdi	23	8,8	8,9
Vergi ödevlerini eksiksiz yerine getirsek bile denetim elemanı bir eksiklik bulurdu	106	40,6	40,9
Toplam	259	99,2	100,0
Kayıp	2	0,8	
Toplam	261	100,0	

Ankete katılan mükelleflerin, “bugün işletmeniz vergi denetimi geçirseydi nasıl sonuçlanırdı?” sorusu ile denetim sonucuna ilişkin tahminlerini araştıran soruya verdikleri cevapların sıklık ve yüzde dağılımı Tablo: 12’de verilmiştir. Buna göre mükelleflerin %50,4’ü “vergi ödevlerini eksiksiz yerine getirdiğimiz için sorun çıkmazdı”, %41,1’i “vergi ödevlerini eksiksiz yerine getirsek bile denetim elemanı bir eksiklik bulurdu”, %8,5’i “vergi ödevlerini eksiksiz yerine getirdiğimizden emin değilim sorun olabilirdi” şeklinde cevaplandırmışlardır. Mükelleflerin oran olarak yarısı bu gün vergi denetimi geçirselerdi sorun olacağını belirtmişlerdir.

Tablo: 13
Mükelleflerin Vergi Denetimi Hakkındaki Genel Kanaatleri

<i>Vergi denetimi hakkında genel kanaatiniz nedir?</i>	<i>Sıklık (n)</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>Geçerli Yüzde (%)</i>
Vergi denetimi mükellef üzerine baskı oluşturur	114	43,7	44,0
Vergi denetimi mükellefin kendini suçluymuş gibi hissetmesine yol açar	70	26,8	27,0
Vergi denetimi mükellef için adaletsizlik doğurmaktadır	32	12,3	12,4
Vergi denetimi mükellefleri etkilemez	43	16,5	16,6
Toplam	259	99,2	100,0
Kayıp	2	0,8	
Toplam	261	100,0	

Ankete katılan mükelleflerin, vergi denetimi hakkındaki genel kanaatini araştıran soruya verdikleri cevapların sıklık ve yüzde dağılımı Tablo: 13’te verilmiştir. Buna göre mükelleflerin %44’ü “*vergi denetimi mükellef üzerinde baskı oluşturur*”, %27’si “*vergi denetimi mükellefin kendisini suçluymuş gibi hissetmesine yol açar*”, %12,4’ü “*vergi denetimi mükellef için adaletsizlik doğurmaktadır*”, %16,6’sı “*vergi denetimi mükellefi etkilemez*” şeklinde cevaplandırmışlardır. Ankete katılan mükelleflerin, %16,6 oranındaki “*vergi denetimi mükellefi etkilemez*” seçeneği dışında kalan ilk üç seçenek toplamı %83,4 oranındadır ve mükelleflerin çoğunun denetimler hakkında olumsuz kanaate sahip olduklarını ifade etmektedir.

Tablo: 14
Mükelleflerin Cinsiyet Türüne Göre Vergi Denetimi Hakkındaki Genel Kanaatleri

<i>Cinsiyet</i>		<i>Vergi denetimi hakkındaki genel kanaatiniz nedir?</i>				
		Vergi denetimi mükellef üzerinde baskı oluşturur	Vergi denetimi mükellefin kendini suçluymuş gibi hissetmesine yol açar	Vergi denetimi mükellef için adaletsizlik doğurmaktadır	Vergi denetimi mükellefleri etkilemez	TOPLAM
Kadın	Sayı	15	7	1	4	27
	(%)	55,6	25,9	3,7	14,8	100,0
Erkek	Sayı	99	63	31	39	232
	(%)	42,7	27,2	13,4	16,8	100,0
TOPLAM	Sayı	114	70	32	43	259
	(%)	44,0	27,0	12,4	16,6	100,0

Mükelleflerin vergi denetimi hakkında algılarının cinsiyet türüne göre dağılımı Tablo: 14’te görülmektedir. Erkekler kadınlara göre “*vergi denetimi mükellef için adaletsizlik doğurmaktadır*” seçeneğinde yüksek tercihte bulunmuşlardır. Buna karşılık “*vergi denetimi mükellef üzerinde baskı oluşturur*” seçeneğinde kadınlar erkeklerden daha yüksek orana sahiptir.

Tablo: 15
Mükelleflerin Yaş Gruplarına Göre Vergi Denetimi Hakkındaki Genel Kanaatleri

Yaş Grupları		<i>Vergi denetimi hakkındaki genel kanaatiniz nedir?</i>				
		Vergi denetimi mükellef üzerine baskı oluşturur	Vergi denetimi mükellefin kendini suçluymuş gibi hissetmesine yol açar	Vergi denetimi mükellef için adaletsizlik doğurmaktadır	Vergi denetimi mükellefleri etkilemez	TOPLAM
18-35	Sayı	42	29	6	17	94
Yaş Grubu	(%)	44,7	30,9	6,4	18,1	100,0
36-50	Sayı	58	33	22	18	131
Yaş Grubu	(%)	44,3	25,2	16,8	13,7	100,0
51 ve Üzeri	Sayı	12	7	4	7	30
Yaş Grubu	(%)	40,0	23,3	13,3	23,3	100,0
TOPLAM	Sayı	112	69	32	42	255
	(%)	43,9	27,1	12,5	16,5	100,0

Mükelleflerin vergi denetimi hakkında algılarının mükelleflerin yaş gruplarına göre dağılımı Tablo: 15’te görülmektedir. Yaş grubu itibariyle 18-35 genç yaş grubu ve 36-50 orta yaş grubu mükelleflerin “*vergi denetimi mükellef üzerinde baskı oluşturur*” seçeneğinde 51 ve üzeri yaş grubuna göre daha yüksek oranda baskı hissettiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan “*vergi denetimi mükellefin kendini suçluymuş gibi hissetmesine yol açar*” seçeneğinde 18-35 yaş grubu genç mükelleflerde tercih oranı diğerlerine göre yüksektir. Buna karşılık, “*vergi denetimi mükellef için adaletsizlik doğurmaktadır*” seçeneğinde 36-50 orta yaş grubu mükellefler diğerlerine göre yüksek tercihe sahiptir.

Mükelleflerin vergi denetimi hakkında algılarının mükelleflerin öğrenim durumlarına göre dağılımı Tablo: 16’da görülmektedir. Öğrenim durumu itibariyle üniversite mezunları “*vergi denetimi mükellef üzerinde baskı oluşturur*” seçeneğinde diğer mezunlara göre daha yüksek oranda baskı hissetmektedir. Buna karşılık, “*vergi denetimi mükellef için adaletsizlik doğurmaktadır*” seçeneğinde ise önlisans mezunu mükellefler diğerlerine göre yüksek tercihe sahiptir.

Tablo: 16
Mükelleflerin Öğrenim Durumuna Göre Vergi Denetimi Hakkındaki Genel Kanaatleri

Öğrenim Durumu		Vergi denetimi hakkındaki genel kanaatiniz nedir?				
		Vergi denetimi mükellef üzerine baskı oluşturur	Vergi denetimi mükellefin kendini suçluymuş gibi hissetmesine yol açar	Vergi denetimi mükellef için adaletsizlik doğurmaktadır	Vergi denetimi mükellefleri etkilemez	TOPLAM
İlköğretim	Sayı	14	11	6	7	38
	(%)	36,8	28,9	15,8	18,4	100,0
Lise	Sayı	33	28	7	19	87
	(%)	37,9	32,2	8,0	21,8	100,0
Yüksekokul (Önlisans)	Sayı	14	11	7	5	37
	(%)	37,8	29,7	18,9	13,5	100,0
Üniversite (Lisans)	Sayı	52	20	12	12	96
	(%)	54,2	20,8	12,5	12,5	100,0
TOPLAM	Sayı	113	70	32	43	258
	(%)	43,8	27,1	12,4	16,7	100,0

Tablo: 17
Mükelleflerin Denetim Karşısındaki İlk Algılarına Göre Vergi Denetim Elemanının Tavrı Hakkındaki Kanaatleri

İşletmenize vergi denetimi için geldiğini öğrendiğinizde ilk hissettiğiniz nedir?		Vergi denetimi görevlisinin denetim sırasındaki tavrı ve davranışı hakkında ne dersiniz?				
		Resmi, ciddi, tarafsız davranış sergiledi	Hatalarımızı gösterip uyarıcı ve öğretici tavrı sergiledi	İşimizi aksatan bir tavrı sergiledi	Bizi küçük düşüren bir tavrı sergiledi	TOPLAM
Tedirgin olurum	Sayı	24	24	8	15	71
	(%)	33,8	33,8	11,3	21,1	100,0
Telaşlanırım	Sayı	2	0	4	1	7
	(%)	28,6	0,0	57,1	14,3	100,0
Korkarım	Sayı	1	2	3	1	7
	(%)	14,3	28,6	42,9	14,3	100,0
Sakin karşılarım	Sayı	25	15	2	3	45
	(%)	55,6	33,3	4,4	6,7	100,0
Hiçbir şey hissetmem	Sayı	11	7	2	5	25
	(%)	44,0	28,0	8,0	20,0	100,0
TOPLAM	Sayı	63	48	19	25	155
	(%)	40,6	31,0	12,3	16,1	100,0

Mükelleflerin vergi denetimi hakkında ilk algılarının mükelleflerin vergi denetimi hakkındaki kanaatlerine göre dağılımı Tablo: 17’de görülmektedir. Tablodan denetim elemanının tavrı konusunda “*resmi, ciddi ve tarafsız davranış sergiledi*” ile

“*hatalarımızı gösterip, uyarıcı ve öğretici tavrı sergiledi*” seçenekleri yüksek oranda olan mükelleflerin, işletmeye denetim için gelindiğinde ilk hissettikleri konusunda “*sakin karşılarım*” ve “*hiçbir şey hissetmem*” seçeneklerinin örtüştüğü görülmektedir. Buna karşılık “*işimizi aksatan bir tavrı sergiledi*” ve “*bizi küçük düşüren bir tavrı sergiledi*” cevabı yüksek oranda olan mükelleflerin denetim için gelindiğinde “*telaşlanırım*” ve “*korkarım*” seçeneklerinin paralel bir şekilde yüksek oranda olduğu açıktır. Buradan denetim elemanlarının tavrının mükelleflerin denetimi için sakın veya korku ile karşılaşmasına yol açtıkları, belirleyici oldukları veya mükelleflerin bu tavırlardan etkilendikleri sonucuna ulaşmak mümkündür.

Tablo: 18
Mükelleflerin Vergi Denetimi Hakkındaki Kanaatleri ile Vergi Denetim Elemanının Tavrı Arasındaki İlişki

Vergi denetimi hakkındaki genel kanaatiniz nedir?		Vergi denetimi görevlisinin denetim sırasındaki tavrı ve davranışı hakkında ne dersiniz?				
		Resmi, ciddi, tarafsız davranış sergiledi	Hatalarımızı gösterip uyarıcı ve öğretici tavrı sergiledi	İşimizi aksatan bir tavrı sergiledi	Bizi küçük düşüren bir tavrı sergiledi	TOPLAM
Vergi denetimi mükellef üzerinde baskı oluşturur	Sayı	29	22	9	10	70
	(%)	41,4	31,4	12,9	14,3	100,0
Vergi denetimi mükellefin kendini suçluymuş gibi hissetmesine yol açar	Sayı	14	12	5	9	40
	(%)	35,0	30,0	12,5	22,5	100,0
Vergi denetimi mükellef için adaletsizlik doğurmaktadır	Sayı	6	5	5	3	19
	(%)	31,6	26,3	26,3	15,8	100,0
Vergi denetimi mükellefleri etkilemez	Sayı	14	9	0	2	25
	(%)	56,0	36,0	0,0	8,0	100,0
TOPLAM	Sayı	63	48	19	24	154
	(%)	40,9	31,2	12,3	15,6	100,0

Mükelleflerin vergi denetimi hakkında kanaatleri ile vergi denetim elemanının tavrı arasındaki ilişki Tablo: 18’de görülmektedir. Tablodan denetim elemanının tavrı konusunda “*resmi, ciddi ve tarafsız davranış sergiledi*” ile “*hatalarımızı gösterip, uyarıcı ve öğretici tavrı sergiledi*” seçenekleri yüksek oranda olan mükelleflerin, “*vergi denetimi mükellefleri etkilemez*” görüşüne yüksek oranda sahip olması dikkat çekicidir. Bu durum denetim elemanlarının denetim algılarını etkilediklerini göstermektedir.

Mükelleflerin vergi sistemi algıları ile vergi denetim elemanının tavrı arasındaki ilişki Tablo: 19’da görülmektedir. Tablodan, vergi sistemi açısından seçeneklerin hepsinde denetim elemanının tavrı konusunda “*resmi, ciddi ve tarafsız davranış sergiledi*” ile

“hatalarımızı gösterip, uyarıcı ve öğretici tavır sergiledi” seçenekleri yüksek oranda olmakla birlikte vergi sistemi için adaletli cevabı veren mükelleflerde daha yüksek orana sahip olduğu görülmektedir.

Tablo: 19

Mükelleflerin Vergi Sistemi Algıları ile Vergi Denetim Elemanının Tavrı Arasındaki İlişki

<i>Size göre Türkiye’de vergi sistemi</i>		<i>Vergi denetimi görevlisinin denetim sırasındaki tavır ve davranışı hakkında ne dersiniz?</i>				
		Resmi, ciddi, tarafsız davranış sergiledi	Hatalarımızı gösterip uyarıcı ve öğretici tavır sergiledi	İşimizi aksatan bir tavır sergiledi	Bizi küçük düşüren bir tavır sergiledi	TOPLAM
Adaletli	Sayı	7	4	0	0	11
	(%)	63,6	36,4	0,0	0,0	100,0
Adaletsiz	Sayı	41	36	16	18	111
	(%)	36,9	32,4	14,4	16,2	100,0
Kısmen adaletli	Sayı	15	8	3	7	33
	(%)	45,5	24,2	9,1	21,2	100,0
TOPLAM	Sayı	63	48	19	25	155
	(%)	40,6	31,0	12,3	16,1	100,0

6. Sonuç

Psikolojik vergi sözleşmesi kapsamında vergi uyumu hükümet politikaları, kamu hizmetleri ve vergi otoritesinin mükelleflere muamelesi ile yakından ilgilidir. Vergi otoritesinin mükelleflere muamelesi taraflar arasındaki dayanışmanın düzeyini etkileyeceğinden, vergi otoritesinin mükellefe davranışı mükellefin denetim algısını oluşturarak vergi algısı ve uyumunu şekillendireceği varsayılmaktadır. Bu çalışmada da söz konusu varsayım, Çorum ilinde Ticaret ve Sanayi odasına kayıtlı vergi mükelleflerine yapılan anket doğrultusunda test edilmiştir. 3 temel bölümden oluşan anketin ilk bölümünde ankete katılan mükellefler hakkında genel bilgilere, ikinci bölümde mükelleflerin vergi, vergi sistemi ve vergi yükü algılarına, üçüncü bölümde ise mükelleflerin vergi denetimi algıları ve vergi denetimine bakışlarına dair sorulara yer verilmiştir.

Sorulara verilen cevaplar doğrultusunda elde edilen bilgilere göre, ankete katılan mükelleflerin %59,4’ü vergi denetimi geçirmişlerdir. Vergi denetimi geçiren söz konusu mükelleflerin, vergi denetimi için işletmelerine gelen denetim elemanının tavrı konusundaki görüşleri %40,6 oranında “resmi, ciddi ve tarafsız” ve %31 oranında “hataları gösterip uyarıcı ve öğretici tavır sergiledi” şeklinde olmuştur.

Sorulara verilen cevaplar çapraz tablolarla değerlendirildiğinde ise, denetim elemanının “resmi, ciddi ve tarafsız” olduğu ve mükelleflerin “hatalarını gösterip, uyarıcı

ve öğretici tavrı sergilediği” durumlarda mükelleflerin, işletmeye denetim için gelindiğinde sakin karşıladıkları sonucuna varılmıştır. Aksine denetim elemanının mükellefin “işini aksatan ve mükellefi küçük düşüren tavrı sergilediği” durumlarda ise mükelleflerin “telaşlandığı” ve “korktuğu” sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonucu doğrular nitelikte bir diğer sonuç ise Tablo: 18’den elde edilmiştir. Bu tabloda denetim elemanının tavrının “resmi, ciddi ve tarafsız” olduğu durumlarda “vergi denetiminin mükellefleri etkilemediği” sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda vergi denetim elemanlarının tavırlarının mükelleflerin denetim algılarını oluşturarak denetim konusundaki düşüncelerini doğrudan etkilediği varsayımını doğrulamaktadır.

Konu vergi sistemi açısından ele alındığında ise, Tablo: 19 doğrultusunda vergi denetim elemanının tutumunun vergi sisteminin algılanmasında etkili olduğu ve denetim elemanının olumlu tavırlarının vergi sisteminin adil algılanmasına da katkı sağladığı görülmektedir. Böylece psikolojik vergi sözleşmesinin belirttiği gibi vergi otoritesinin mükellefe davranışı mükellefin denetim algısını oluşturarak vergi algısını şekillendirmektedir.

Vergi otoritesinin mükellefe saygılı davranışının vergi uyumu konusundaki etkilerini ise Tablo: 12’de “bugün işletmeniz vergi denetimi geçirseydi nasıl sonuçlanırdı?” sorusuna %50,4’ünün verdiği ve vergi ödevlerini eksiksiz yerine getirdiklerini beyan ettikleri “vergi ödevlerini eksiksiz yerine getirdiğimiz için sorun çıkmazdı”, cevabında görülmektedir.

Bu sonuçlar, vergi otoritesinin mükellefe davranışı mükellefin denetim algısını oluşturarak vergi algısı ve uyumunu şekillendirdiği varsayımını doğrulamaktadır. Özellikle vergi kayıp ve kaçakları konusunda büyük sorunlar yaşanan ülkemizde vergi uyumunun sağlanmasında vergi denetim elemanlarının tutum ve davranışlarının büyük önem arz ettiğini göstermektedir. Bu kapsamda vergi otoritesi ile işbirliği içinde yapılacak gelecek çalışmalar olumlu adımların atılmasını sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Allingham, M.G. & A. Sandmo (1972), “Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis”, *Journal of Public Economics*, 1, 323-338.
- Alm, J. & G.H. McClelland & W.D. Schulze (1992), “Why Do People Pay Taxes?”, *Journal of Public Economics*, 48, 21–38.
- Alm, J. & G.H. McClelland & W.D. Schulze (1999; 1992), Changing the Social Norm of Tax Compliance by Voting, *KYKLOS*, 48, 141-171.
- Andreoni, J. & B. Erard & J. Feinstein (1998), “Tax Compliance”, *Journal of Economic Literature*, 36(2), 818-860.

- Becker, G.S. (1968), “Crime and Punishment: An Economic Approach”, *Journal of Political Economy*, 76, 169-217.
- Braithwaite, V. (2003), *Taxing Democracy*, London: Ashgate.
- Çiçek, H. & M. Karakaş & A. Yıldız (2008), *Güney Doğu Anadolu Bölgesi’nde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama ve Tutum Analizi: Bir Alan Araştırması*, Ankara, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No. 2008/381.
- Elffers, H. & R.H. Weigel & D.J. Hessing (1987), “The Consequences of Different Strategies for Measuring Tax Evasion Behavior”, *Journal of Economic Psychology*, 8, 311–37.
- Feld, L.P. & B. Frey (2002), “The Tax Authority and the Taxpayer: An Exploratory Analysis”, *The 2nd International Conference on Taxation*, organized by the Centre for Tax System Integrity of the Australian National University in Canberra, 10-11.
- Feld, L. & B. Frey (2006), “Tax Compliance as the Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation”, *Working Paper*, No. 287, Institute for Empirical Research in Economics, University of Zurich.
- Feld, L.P. & B. Frey (2010), “Tax evasion and the Psychological Tax Contract”, J. Alm & J. Martinez-Vazquez & B. Torgler (eds.) *Developing Alternative Frameworks for Explaining Tax Compliance*, London, 74-94.
- Friedland, N. (1982), “A Note on Tax Evasion as a Function of the Quality of Information about the Magnitude and Credibility of Threatened Fines: Some Preliminary Research”, *Journal of Applied Social Psychology*, 12, 54–59.
- Graetz, M.J. & L.L. Wilde (1985), “The Economics of Tax Compliance: Facts and Fantasy”, *National Tax Journal*, 38, 355–63.
- Levi, M. (1988), *Of Rule and Revenue*, University of California Press, Berkeley.
- Muter, N.B. & S. Sakınç & A.K. Çelebi (1993), *Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutum ve Davranışları Araştırması: Manisa İli Vergi Mükellefleri Üzerine Bir Anket Çalışması*, Manisa.
- Organ, İ. (2008), *Vergi Denetimi ve Türkiye Uygulaması*, Gazi Kitabevi Yayını, Ankara.
- Polinsky, A.M. & S. Shavell (2000), “The Fairness of Sanctions: Some implications For Optimal Enforcement Policy”, *American Law and Economics Review*, 2, 223-237.
- Pommerehne, W.W. & B. Frey (1992), “The Effects of Tax Administration on Tax Morale”, *Unpublished Manuscript*, University of Zurich.
- Roth Jeffrey, A. & J.T. Scholz & A.D. Witte (1989), *Taxpayer Compliance: An Agenda for Research*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Schneider, F. (2011), *Handbook on the Shadow Economy*, Edward Elgar Publishing, Massachusetts, USA.
- Slemrod, J. & S. Yitzhaki (2002), “Tax Avoidance, Evasion and Administration”, Alan J. Auerbach & Martin Feldstein (eds.), *Handbook of Public Economics*, 3, 1423-70.
- Spicer, M.W. & S.B. Lundstedt (1976), “Understanding Tax Evasion”, *Public Finance*, 31, 295-304.
- Şahin, B. (2012), “Metodoloji”, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ed. Abdurrahman Tanrıoğen, Anı Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara.

- Torgler, B. (2011), “Tax Morale and Compliance Review of Evidence and Case Studies for Europe”, *Policy Reserach Working Paper*, 5922, The World Bank, Human Development Econmics Unit.
- Tuay, E. & İ. Güvenç (2007), *Türkiye’de Mükelleflerin Vergiye Bakışı*, Ankara, Gelir İdaresi Başkanlığı Mükellef Hizmetleri Başkanlığı, Yayın No. 51.
- Varma, K.N. & A.N. Doob (1998), “Deterring Economic Crimes: The Case of TaxEvasion”, *Canadian Journal of Criminology*, 40, 165–84.
- Walsh, K. (2012), *Understanding Taxpayer Behaviour – New Opportunities for Tax Administration*, <http://www.esrc.ac.uk/_images/Day2-Session10-Walsh-Understanding-Taxpayer-Behaviour-paper_tcm8-33145.pdf>, 22.10.2014.
- Yeniçeri, H. (2004), “Beyan Esasına Dayanan Vergilerde Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Psikolojik Nedenlerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, *Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesi Yolları*, 10-14 Mayıs 2004, Belek-Antalya.

Ekler

Ek Tablo: 1
Betimleyici İstatistikler

	Vergi nedir?	Vergi Yüğü	Vergi Sistemi	Denetimin Amacı	Denetim için gelindiğinde ne düşünüyorsunuz?	Denetim geçirdiniz mi?	Kaç kez denetim geçirdiniz?
Geçerli Sayı	261	261	261	261	260	261	157
Kayıp	0	0	0	0	1	0	104
Ortalama	1,98	1,20	2,15	2,61	2,01	1,41	1,85
Medyan	2,00	1,00	2,00	2,00	2,00	1,00	2,00
Mod	1	1	2	2	1	1	2
St. Sapma	1,183	0,581	0,482	1,141	0,896	0,492	0,831
En Küçük	1	1	1	1	1	1	1
En Büyük	6	3	3	5	4	2	4
	Denetim için gelindiğinde ilk algınız?	Denetim elemanının tavrı?	Denetim hakkında genel kanaatiniz?	Öğrenim durumunuz?	Yaşınız?	Cinsiyetiniz?	Yaş Grupları
Geçerli Sayı	157	155	259	260	256	261	256
Kayıp	104	106	2	1	5	0	5
Ortalama	2,64	2,04	2,02	2,75	39,30	1,90	1,75
Medyan	2,00	2,00	2,00	3,00	38,00	2,00	2,00
Mod	1	1	1	4	33(a)	2	2
St. Sapma	1,641	1,086	1,110	1,110	9,029	0,305	0,652
En Küçük	1	1	1	1	19	1	1
En Büyük	5	4	4	4	70	2	3

Sağlam, M. & D. Aytac (2015), “Vergi Mükelleflerinin Vergi Denetimi Algıları: Çorum Örneği”, *Sosyoekonomi*, Vol. 23(25), 127-147.

The Effects of Oil Price Shocks on Transitional Dynamics of Turkish Business Cycle

Vasif ABİYEY, Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Aksaray University, Turkey; e-mail: vabiye@aksaray.edu.tr

Reşat CEYLAN, Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Pamukkale University, Turkey; e-mail: rceylan@pau.edu.tr

Munise ILIKKAN ÖZGÜR, Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Aksaray University, Turkey; e-mail: mozgur@aksaray.edu.tr

Türk İş Çevrimlerinin Geçiş Dinamikleri Üzerine Petrol Fiyat Şoklarının Etkileri

Abstract

In this study we investigated usefulness of oil price shocks in predicting switches between the growth phases of output in Turkey using monthly data for the period 1986-2014 by extending Markov Switching framework to include time-varying transition probabilities. We investigate the issue of whether the addition of various real oil price shocks to a univariate Markov Switching model for output can characterize the dynamics of business cycles better than the fixed transition probability version of Markov Switching model. The main results are summarized as follows. We find that although information about the lags of output growth and the information contained in transition probabilities combine to help identify which state of the economy has occurred in the TVTP model, oil price shocks are not the leading indicator of Turkish business cycle.

Keywords : Business Cycle, Markov Switching Regime, Oil Shocks, Leading Indicator.

JEL Classification Codes : E32, Q41, Q43.

Öz

Bu çalışmada, Türkiye’de çıktının büyüme süreçleri arasındaki kaymaların tahmininde petrol fiyatlarındaki şokların kullanışlılığı araştırılmaktadır. Analizde, 1986-2014 periyoduna ait aylık veriler kullanılmakta ve zaman değişimi geçiş olasılıklarını içeren çerçevede Markov rejim değişikliği modeli kullanılmaktadır. Bu analizde, çıktı için tekil Markov rejim değişikliği modeline çeşitli reel petrol fiyat şokları eklenerek, iş çevrimlerinin dinamiklerinin karakterize edilmesinde markov rejim değişikliği modelinin sabit geçiş olasılığı versiyonunun kullanılıp kullanılamayacağı incelenmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir: Her ne kadar TVTP modelinde çıktı büyümesinin gecikmeleri hakkında ve ekonomide oluşan durumun belirlenmesine yardım edecek geçiş olasılıkları hakkında içerilen bilgi olsa da, petrol fiyat şokları Türk İş Çevrimlerinin öncü göstergesi değildir.

Anahtar Sözcükler : Devresel Dalgalanmalar, Markov Rejim Değişim Modeli, Petrol Fiyat Şokları, Öncü Gösterge.

1. Introduction

There is a wide belief that oil price shocks have important effects on both economic activity and economic policy of all countries. These effects emerge from huge and sudden changes in oil prices. In an early seminal study, Hamilton (1983) finds a strong negative correlation between oil price changes and GNP growth using a multivariate vector autoregression (VAR) system.

Mork (1989) investigates asymmetric response of output to oil price changes by specifying real oil price increases and decreases and concludes that real oil price increases generates large negative effect on output while decrease in oil prices would not confer a positive effect on output. Hence, Mork (1989) proposes an asymmetric relation in which oil variable is given by the oil price change when oil prices go up but equal to zero when oil prices decline.

Hamilton (1996) argues that oil shocks affect the macroeconomy primarily by depressing demand for consumption and investment goods. Therefore, in order to measure the effect of oil price change on spending decisions of consumers and firms, it is appropriate to compare the current price of oil with where it has been over the previous year rather than during the previous quarter alone. Thus, Hamilton (1996) states that Mork (1989)'s proposal is not satisfactory and proposes a net real oil price increase variable that is defined as the percentage change in the current price of oil from the maximum value at some point during the previous year.

On the other hand, Lee, Ni and Ratti (1995) argue that an oil shock is likely to have greater impact on economic activity in an environment where oil prices have been stable than in an environment where oil price movements have been frequent and erratic because price changes in a volatile environment are likely to be soon reversed. A significant relationship between oil and economic activity implies that a certain oil price increase will cause a decrease in economic activity, while a price increase in a period of high volatility is less likely to cause it.

In order to investigate an empirical relationship between business cycle dynamics and oil price changes, one must address movements in business cycle. Hamilton (1989) has proposed a Markov switching (MS) model to investigate asymmetries in business cycle dynamics. In Hamilton (1989)'s analysis transition probabilities are fixed which means that the expected duration of a phase is constant. Filardo (1994) relaxes Hamilton (1989)'s fixed transition probabilities and allow them to depend on lagged various leading indicators for business cycles. Thus, Filardo (1994) uses time-varying transition probability (TVTP) MS model in which expected durations of phases vary across time. The TVTP MS model allows

the transition probabilities to rise just before a contraction or an expansion begins, whereas a fixed transition probability (FTP) MS model doesn't.

Our study investigates the usefulness of oil price shocks in predicting switches between the growth phases of output in Turkey using monthly data for the period 1986-2014. Using MS framework, our model maintains that the behavior of output is different during expansions and contractions and can be characterized by shifts between positive and negative growth state. We investigate whether the TVTP MS model that using real oil price changes as a leading indicator for output can improve the fit of the data over the FTP model. We find that although information about the lags of output growth and the information contained in transition probabilities combine to help identify which state of the economy has occurred in the TVTP model, oil price shocks are not the best leading indicator of Turkish business cycle.

The paper is structured as follows. Section 2 discusses the methodology, section 3 presents data and discusses the empirical results, and Section 4 concludes the study.

2. Methodology

Following Hamilton, we consider the following MS model for real output.

$$\Delta y_t - \mu(s_t) = \sum_{i=1}^p \alpha_i (\Delta y_{t-i} - \mu(s_{t-i})) + \varepsilon_t, \quad \varepsilon_t \sim N(0, \sigma^2) \quad (1)$$

where Δy_t is the growth rate of the real GDP, μ is the mean of the process and depends on the discrete random variable s_t that reflects unobserved state of the economy. This dependence implies that different regimes are associated with different conditional distributions of the growth rate of the GDP. In case of two regimes, the unobserved states represent “expansionary” and “recessionary” states in the GDP. Hamilton (1989) assumes that the transition between the two unobserved states is governed by a first-order Markov process and the transition probabilities between states are constant:

$$P[s_t = 1 | s_{t-1} = 1] = p_{11}$$

$$P[s_t = 0 | s_{t-1} = 1] = 1 - p_{11}$$

$$P[s_t = 0 | s_{t-1} = 0] = p_{22}$$

$$P[s_t = 1 | s_{t-1} = 0] = 1 - p_{22}$$

There can be asymmetry in the persistence of regimes. In case of two-regime GDP growth model (1), if μ_1 is negative and large in absolute value and p_{11} is small, downward movements in the GDP are short but sharp. On the other hand, if μ_2 is positive and small and p_{22} is large, upward movements in the GDP are gradual and weak. Another possibility is the long swings hypothesis proposed by Engel and Hamilton (1990): if μ_1 and μ_2 are opposite in sign and that the values of both p_{11} and p_{22} are large, there are long swings in the business cycle.

Filardo (1994) and Diebold, Lee and Weinbach (1994) extended Hamilton (1989)'s two-state FTP MS model to allow for time-varying transition probabilities. In our model, the transition probabilities are allowed to depend on lagged oil price increases. The logistic functional form for the time-varying transition probabilities ensures that the transition probabilities lie in the open interval (0,1). The parameterization of the logistic functional form of the transition probabilities is

$$p_{11}(oil_t) = \frac{\exp(\gamma_{10} + \sum_{i=1}^I \gamma_{1i} oil_{t-i})}{1 + \exp(\gamma_{10} + \sum_{i=1}^I \gamma_{1i} oil_{t-i})}$$

and

$$p_{22}(oil_t) = \frac{\exp(\gamma_{20} + \sum_{i=1}^I \gamma_{2i} oil_{t-i})}{1 + \exp(\gamma_{20} + \sum_{i=1}^I \gamma_{2i} oil_{t-i})}$$

where oil_t represents one of four alternative specifications of oil price shocks (namely, $\Delta roil_t$, $\Delta roil_t^+$, $NOPI_t$, $SOPi_t$). In this specification, the FTP model corresponds to the restriction $\gamma_{1i} = \gamma_{2i} = 0$ for $i \neq 0$. The FTP restriction can be tested against TVTP model by applying likelihood-ratio test. The Akaike information criterion (AIC) and the Schwartz information criterion (SIC) are employed to choose the appropriate order of the lags of the oil_t variable in the TVTP. The type of “news” contained in the oil_t variables can be inferred from the movements in $p_{11}(oil_t)$ and $p_{22}(oil_t)$. As described by Filardo (1994), if $p_{11}(oil_t)$ increases and $p_{22}(oil_t)$ decreases when oil_t increases, both the transition probability from the low-growth-rate state to the low-growth-rate state rises and the transition probability from the high-growth-rate state to the low-growth-rate state also rises (i.e., $1 - p_{22}(oil_t)$ increases). In other words, regardless of the economy's state at time t , the probability of being in the low-growth-rate-state at time $t + 1$ increases. In this sense, the news in oil_t is bad news. In the univariate specification for $p_{11}(oil_t)$ and $p_{22}(oil_t)$, the bad-news content of oil_t is measured by positive γ_{1i} and negative γ_{2i} .

3. Data and Empirical Results

We use monthly data of seasonally adjusted total industrial production index (IP) for Turkey and real oil price for the period 1986:1-2014:9. Real oil price ($roil_t$) is obtained by multiplying the nominal oil price expressed in U.S. Dollars by the nominal exchange rate and deflating it by consumer price index (CPI). Thus, the real oil price reflects exchange rate fluctuations and inflation variations as well. The data for the IP and the oil price are obtained from the IFS. Both data are expressed in logarithmic first differences. The logarithmic first difference of IP is referred to as the output growth rate.

In order to account for the asymmetric effects of oil shocks, we introduce four different definitions of oil shocks. The first is the logarithmic first differences of the real oil price, i.e. $\Delta roil_t$, $t=1, \dots, T$.

$$\Delta roil_t = \ln roil_t - \ln roil_{t-1}$$

The second variable is defined as the positive change in the logarithm of the real oil price suggested by Mork 1989.

$$\Delta roil_t^+ = \begin{cases} \Delta roil_t, & \text{if } \Delta roil_t > 0 \\ 0, & \text{if } \Delta roil_t \leq 0 \end{cases}$$

The third definition is the net oil price increases ($NOPI_t$) suggested by Hamilton (1996). The $NOPI_t$ is defined as the positive percentage change in the current price of oil from the maximum value at some point during the previous year:

$$NOPI_t = \begin{cases} \ln roil_t - \max(\ln roil_{t-1}, \dots, \ln roil_{t-12}), & \text{if } \ln roil_t > \max(\ln roil_{t-1}, \dots, \ln roil_{t-12}) \\ 0, & \text{otherwise} \end{cases}$$

Following Lee, Ni and Ratti (1995), the fourth oil shock variable is aimed at capturing the volatility in the oil price market. Lee, Ni and Ratti (1995) normalize the oil price changes with their GARCH volatility. Following them, the resulting normalized or standardized oil price increases ($SOPI_t$) are calculated according to the following model¹:

$$\Delta roil_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta roil_{t-i} + \varepsilon_t, \quad \varepsilon_t \sim N(0, h_t)$$

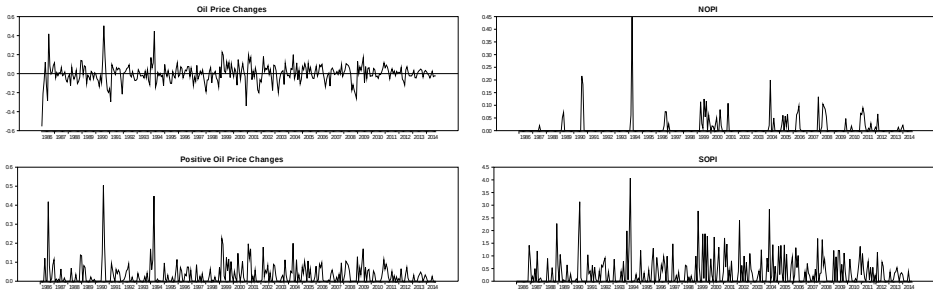
$$h_t = \gamma_0 + \gamma_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \gamma_2 h_{t-1}$$

$$SOPI_t = \begin{cases} \frac{\hat{\varepsilon}_t}{\sqrt{h_t}}, & \text{if } \frac{\hat{\varepsilon}_t}{\sqrt{h_t}} > 0 \\ 0, & \text{if } \frac{\hat{\varepsilon}_t}{\sqrt{h_t}} \leq 0 \end{cases}$$

¹ We estimated AR(8)-GARCH(1,1) model with t -distributed innovations. AIC and SBC are used to determine the optimal number of lags for oil price change ($p = 8$).

Figure 1 presents alternative measures of oil price shocks discussed so far in this section.

Figure: 1
Alternative Measures of Oil Price Shocks

Following, Filardo (1994) and Raymond and Rich (1997), we investigate whether oil price shock information contained in transition probabilities in TVTP MS model can characterize the dynamics of business cycle better than the FTP version.

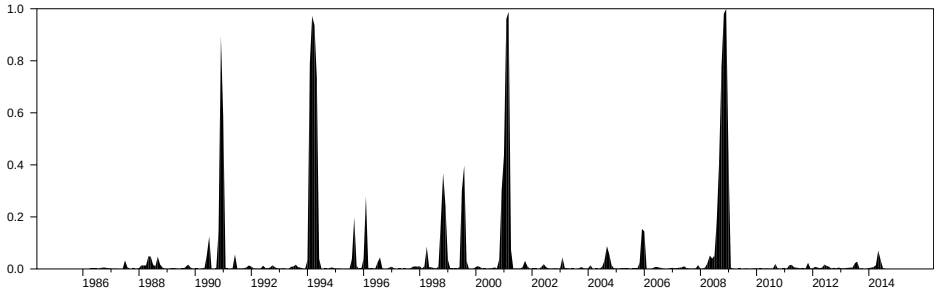
Table: 1
FTP and TVTP estimates of MS Model for Output

Parameter	Univariate FTP Model	TVTP Model ($\Delta roil_t$)	TVTP Model ($\Delta roil_t^+$)	TVTP Model ($NOPI_t$)	TVTP Model ($SOPI_t$)
μ_1	-0.0476*** (0.0105)	-0.0446*** (0.0105)	-0.0566*** (0.0111)	-0.0367*** (0.0098)	-0.0581*** (0.0122)
μ_2	0.0062*** (0.0014)	0.0058*** (0.0012)	0.0067*** (0.0016)	0.0064*** (0.0013)	0.0066*** (0.0014)
α_1	-0.8139*** (0.0544)	-0.7996*** (0.0520)	-0.8283*** (0.0605)	-0.8146*** (0.0532)	-0.8263*** (0.0577)
α_2	-0.2896*** (0.0618)	-0.2834*** (0.0595)	-0.2948*** (0.0697)	-0.2949*** (0.0587)	-0.2968*** (0.0661)
σ_ε	0.00141*** (0.00012)	0.00146*** (0.00012)	0.00136*** (0.00013)	0.00143*** (0.00012)	0.00137*** (0.00014)
p_{11}	0.508*** (0.2312)				
p_{22}	0.976** (0.0175)				
γ_{10}		0.5772 (0.7228)	-1.8883 (1.2194)	1.0285 (0.8868)	-2.7068* (1.6573)
γ_{11}		3.3202 (5.2901)	16.5389 (16.7473)	-13.6936 (45.8916)	3.5125 (3.5128)
γ_{20}		5.2024*** (1.5362)	3.2271*** (0.7569)	4.2773*** (0.8910)	2.9903*** (0.6592)
γ_{21}		17.0932* (8.8610)	3.3847 (10.2035)	-19.1350** (8.8376)	2.3007 (3.1684)
LogL	611.1359	613.9234	612.1546	612.727	612.4241
AIC	-3.53296	-3.53756	-3.5272	-3.5306	-3.5288
SIC	-3.45447	-3.43665	-3.4263	-3.4297	-3.4279

Second column in Table 1 reports the estimation results of Hamilton (1989)'s FTP MS model. The point estimates of state-dependent means, μ_1 and μ_2 , are statistically significant. This means that two distinct growth rate phases characterize monthly industrial production. Each phase can be labelled as recessionary and expansionary states of the economy. Because the point estimate of mean growth rate in state 1 is negative, this state represents low-growth state of the economy. Similarly, positive point estimate of mean growth rate in state 2 represents high-growth state of the economy. If we compare the contraction regime with the expansion regime, the expansion regime is slow and highly persistent: average growth rate for expansion regime is 0.62% per month and the average duration of expansion regime is $(1 - p_{22})^{-1} = (1 - 0.976)^{-1} = 41.7$ months. However, contraction regime is sharp and relatively short: average growth rate for contraction regime is -4.76% per month and the average duration of contraction regime is

$(1 - p_{11})^{-1} = (1 - 0.508)^{-1} = 2$ months. Figure 2 plots smoothed probability of a recessionary state in the univariate model. Shaded areas in Figure 2 are recession periods of the economy. These periods corresponds to the crisis periods in Turkey, namely 1990-1991 oil crisis due to Iraq’s invasion of Kuwait, 1994 exchange rate crisis, 1998 Russian stock market crisis, recessionary effect of August 1999 earthquake on the economy, 2000-2001 financial sector crisis and 2008-2009 global financial crisis. However, the recessionary effects of 1998 Russian stock market crisis and August 1999 earthquake on the economy remain less than 50%². The recessionary periods in Figure 2 doesn’t perfectly approximate the dates of recessionary periods reported by the OECD (see Table 2).

Figure: 2
Smoothed Probability of Economy Being in Contraction in the Univariate FTP Model

In the TVTP model, if we associate with oil price increases, which come in the form of “bad” news, then we would expect the coefficient estimates of γ_{11} to be positive and the coefficient estimates of γ_{21} to be negative so that the probability of being in the low-growth state in a subsequent period increases regardless of the current state of the economy.

Columns (3)-(6) in Table 1 shows the estimation results of TVTP models with various oil price shocks. The coefficient estimates of γ_{21} in TVTP models with $\Delta roil_t$, $\Delta roil_t^+$ and $SOPI_t$ variables have positive signs which mean that transition probabilities

² We assign the t -th observation of the IP to the recessionary regime if $\Pr(s_t = 1 | \Delta y_t > 0.50)$.

p_{11} and p_{22} move in the same direction when the oil price increases. So the TVTP coefficients don't represent “bad” news for these specifications. On the other hand, bad news is best illustrated with $NOPI_t$ information. Although γ_{11} has the same sign with γ_{21} in the TVTP model with $NOPI_t$ specification, γ_{11} is statistically insignificant. According to this specification, a rise in the net oil price shock in the previous period comes in the form of “bad” news in the current period which results in low p_{22} level. This result indicates that although net oil price increases don't significantly cause p_{11} to rise in the current period, it helps to identify business cycle turning points in Turkish economy.

Table: 2
Business Cycle Dates For Turkey³

Peak	1987M11	1993M8	1998M1	2000M8	2006M7	2011M5
Trough	1989M5	1994M7	1999M8	2001M10	2009M3	2012M11

Figure: 3
Smoothed Probability of Economy Being in Contraction in the TVTP Model with the NOPI

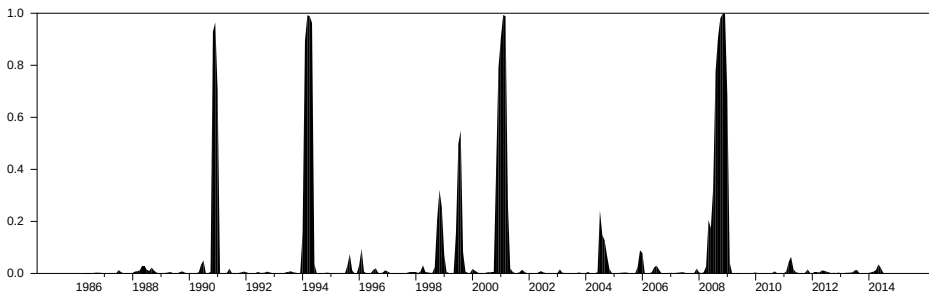

Figure 3 plots smoothed probability result of the contractionary phases of economy for the TVTP model with $NOPI_t$ information. As seen from the Figure 3, although

³ The dates are obtained from the webpage of the OECD that publishes the OECD Composite Leading Indicators: Turning Points of Reference Series and Component Series, <<http://www.oecd.org/std/leading-indicators/oecdcompositeleadingindicatorsreferenceturningpointsandcomponentseries.htm>>, 22.09.2014.

$NOPI_t$ information in TVTP model characterizes the dynamics of business cycle better than the FTP model, it reveals limited information about the state of the economy as seen from the Table 2. We can draw two conclusions from our analysis. First, time variation in transition probabilities is important in accounting for the evaluation of Turkish business cycle dynamics. Second, oil price shocks or more specifically net oil price increases are not the leading indicator of Turkish business cycle.

4. Conclusion

In this study we investigated usefulness of oil price shocks in predicting switches between the growth phases of output in Turkey using monthly data for the period 1986-2014 by extending MS framework to include time-varying transition probabilities. Using MS framework, our model maintains that the behavior of output is different during expansions and contractions and can be characterized by shifts between positive and negative growth state. We investigate the issue of whether the addition of various real oil price shocks to a univariate MS model for output can characterize the dynamics of business cycles better than the FTP version of MS model. The main results are summarized as follows.

The coefficient estimates of TVTP models reveals that various oil price shocks don't represent leading indicators for business cycle turning points. Besides, although $NOPI_t$ information in TVTP model characterizes the dynamics of business cycle better than the FTP model, it reveals limited information about the state of the economy. As a result, we can draw two conclusions from our analysis. First, time variation in transition probabilities is important in accounting for the evaluation of Turkish business cycle dynamics. Second, oil price shocks or more specifically net oil price increases are not a leading indicator of Turkish business cycle. In this respect, we recommend that future studies tend to investigate a detailed analysis of the business cycle by incorporating other fundamental factors (such as exchange rate, import price index, unit cost of import, inflation etc.) in the univariate MS model.

References

- Diebold, F.X. & J-H. Lee & G.C. Weinbach (1994), "Regime Switching with Time-Varying Probabilities", in: C.P. Hargreaves (Ed.), *Nonstationary Time Series Analysis and Cointegration*, Oxford: Oxford University Press, 283-302.
- Engel, C. & J.D. Hamilton (1990), "Long swings in the dollar: Are they in the data and do markets know it?", *American Economic Review*, 80, 689-713.
- Filardo, A.J. (1994), "Business-Cycle Phases and Their Transitional Dynamics", *Journal of Business & Economic Statistics*, 12(3), 299-308.

- Hamilton, J.D. (1983), "Oil and the Macroeconomy since World War II", *Journal of Political Economy*, 91(2), 228–248.
- Hamilton, J.D. (1989), "A new approach to the economic analysis of non-stationary time series and the business cycle", *Econometrica*, 57, 357–384.
- Hamilton, J.D. (1996), "This is What Happened to the Oil Price-Macroeconomy Relationship", *Journal of Monetary Economics*, 38(2), 215–220.
- Lee, K. & S. Ni & R.A. Ratti (1995), "Oil Shocks and the Macroeconomy: The Role of Price Variability", *The Energy Journal*, 16(4), 39-56.
- Mork, K.A. (1989), "Oil and the Macroeconomy When Prices Go Up and Down: An Extension of Hamilton's Results", *Journal of Political Economy*, 97(3), 740–744.
- Raymond, J.E. & R.W. Rich (1997), "Oil and the Macroeconomy: A Markov State-Switching Approach", *Journal of Money, Credit and Banking*, 29(2), 193-213.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. Articles not published or submitted for publication elsewhere are accepted either in Turkish or English.

2. Manuscripts should be typed on one side of a A4 sized paper and should not exceed 20, single spaced pages with the *Times New Roman* 11-font character size. Only e-mail posts are welcomed for article submissions.

3. The first page should include (i) the title of the article; (ii) the name(s) of the author(s); (iii) institutional affiliation(s) of the author(s); (iv) an abstract of not more than 100 words in both English and Turkish; (v) keywords; (vi) JEL codes. The name, address, e-mail address, phone and fax numbers, affiliated institution and position, and academically sphere of interest of the author(s) should be indicated on a separate page.

4. Tables, figures and graphs should be numbered consecutively and contain full references. The titles of the tables, figures and graphs should be placed at the heading of them; the references of tables, figures and graphs should be placed at the bottom of them. Decimals should be separated by a comma. Equations should be numbered consecutively. Equation numbers should appear in parentheses at the right margin. The full derivation of the formulae (if abridged in the text) should be provided on a separate sheet for referee use.

5. Footnotes should be placed at the bottom of the page.

6. All references should be cited in the text (not in footnotes), and conform to the following examples:

It has been argued (Alkin, 1982: 210-5)....

Griffin (1970a: 15-20) states....

(Gupta et.al., 1982: 286-7).

(Rivera-Batiz & Rivera-Batiz, 1989: 247-9; Dornbusch, 1980: 19-23).

7. References should appear at the end of the text as follows:

Books: Kenen, P.B. (1989), *The International Economy*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

Periodicals: Langeheine, B. & U. Weinstock (1985), "Graduate Integration", *Journal of Common Market Studies*, 23(3), 185-97.

Articles in edited books: Krugman, P. (1995), "The Move Toward Free Trade Zones", in: P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy: A Reader*, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-82.

Other sources: Central Bank of the Republic of Turkey (2003), *Financial Stability*, Press Release, March 24, Ankara, <<http://www.tcmb.gov.tr>>.

Chang, R. (1998), "The Asian Crisis", *NBER Discussion Paper*, 4470, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.

8. Cited web pages should exist at the References with their full address and certain cited date as follows:

....., <<http://www.pegem.hacettepe.edu.tr/dergi.htm>>, 18.12.2006.

YAZARLARA DUYURU

1. Sosyoekonomi dergisinde sadece Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

2. Yazılar A4 boyutunda kâğıdın bir yüzüne tek aralıkla, *Times New Roman* karakterinde, 11 punto ile ve 20 sayfa geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. e-Posta dışındaki gönderiler kesinlikle kabul edilmemektedir.

3. Yazının ilk sayfasında şu bilgiler yer almalıdır: (i) yazının başlığı; (ii) yazar(lar) ın adı; (iii) yazar(lar)ın bağlı bulunduğu kurumun adresi; (iv) en çok 100 kelimelik Türkçe ve İngilizce özet, (v) anahtar sözcükler ile (vi) çalışmanın JEL kodları. Ayrı bir sayfada yazarın adı, adresi, e-mail adresi, telefon ve faks numaraları, çalıştığı kurum ve bu kurumdaki pozisyonu ile akademik ilgi alanları belirtilmelidir.

4. Tablo, şekil ve grafiklere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo, şekil ve grafiklerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ise tablo, şekil ve grafiklerin altına yazılmalıdır. Rakamlarda ondalık kesirler virgül ile ayrılmalıdır. Denklemlere verilecek sıra numarası parantez içinde sayfanın en sağında ve parantez içinde yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi, yazıda açıkça gösterilmemişse, hakemlerin değerlendirmesi için, türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada verilmelidir.

5. Yazılarda yapılan atıflara ilişkin dipnotlar sayfa altında yer almalıdır.

6. Kaynaklara göndermeler dipnotlarla değil, metin içinde, sayfa numaralarını da içererek, aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi yapılmalıdır:

.....belirtmiştir (Alkin, 1982: 210-5).

.....Griffin (1970a: 15-20) ileri sürmektedir.

(Gupta vd., 1982: 286-7).

(Rivera-Batiz & Rivera-Batiz, 1989: 247-9; Dornbusch, 1980: 19-23).

7. Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, sayfa numaraları ile birlikte, kaynakçada aşağıda örneklenen biçim kurallarına uyularak belirtilmelidir:

Kitaplar: Kenen, P.B. (1989), *The International Economy*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

Dergiler: Langeheine, B. & U. Weinstock (1985), "Graduate Integration", *Journal of Common Market Studies*, 23(3), 185-97.

Derlemeler: Krugman, P. (1995), "The Move Toward Free Trade Zones", P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy: A Reader* içinde, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-82.

Diğer Kaynaklar: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2001), *2002 Yılında Para ve Kur Politikası ve Muhtemel Gelişmeler*, Basın Duyurusu, 2 Ocak, Ankara, <<http://www.tcmb.gov.tr>>.

Chang, R. (1998), "The Asian Crisis", *NBER Discussion Paper*, 4470, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.

8. Kaynakça'da web sitelerine yapılan atıflar muhakkak, gün, ay, yıl olarak alındığı tarih itibariyle ve tam adresleriyle birlikte belirtilmelidir. Örneğin:

....., <<http://www.pegem.hacettepe.edu.tr/dergi.htm>>, 18.12.2006.